

T.C.
MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

**MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE KÂHTA'DA KADININ TOPLUMSAL
YAŞAMDAKİ YERİNE BİR ÖRNEK:**

FATO PAŞA

Mehmet Sabri Deniz

Tez Danışmanı

Doç. Dr. İbrahim Özcoşar

Mardin 2013

T.C.
MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ONAYI

Enstitümüzün Tarih Anabilim Dalı 11751010 numaralı öğrencisi Mehmet Sabri DENİZ'in hazırladığı "Meşrutiyet Döneminde Kâhta'da Kadının Toplumsal Yaşamdaki Yerine Bir Örnek: Fato Paşa" başlıklı YÜKSEK LİSANS tezi ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 15/07/2013 Pazartesi günü saat 15.00'da yapılmış, tezin onayına OY BİRLİĞİYLE karar verilmiştir.

Başkan:Doç. Dr. İbrahim ÖZCOŞAR

Üye :Yrd. Doç. Dr. Feridun BİLGİN

Üye :Yrd. Doç. Dr. Musa ÖZTÜRK

ONAY:

Bu tezin kabulü, Enstitü Yönetim Kurulu'nun 11.10.9 /2013 tarih ve 2013/17...-8 sayılı kararı ile onaylanmıştır.

11.10.9/2013

Yrd. Doç. Dr. Elif KESER KAYAALP

Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	iii
ÖZET.....	vi
ABSTRACT.....	viii
ÖNSÖZ.....	x
ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ.....	xii
Amaç.....	xii
Sınırları	xii
Kaynaklar.....	xii
Osmanlı Arşivleri	xii
Araştırma Eserleri.....	xiii
Sözlü Tarih	xiii
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xxv
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xxvi
GİRİŞ	1
KADIN VE TARİH	1
Kadın ve Tarihyazımı	1
İslam Dünyasında Kadın	5
Emeviler Dönemine Kadar İslam Dünyasında Kadın	8
Emevilerden Osmanlıya İslam Dünyasında Kadın.....	10
Osmanlı'da Kadın	12

Kürtlerde Kadın.....	18
I. BÖLÜM: 19. YÜZYILDA KÂHTA	21
1.1. 19. Yüzyıla Kadar Kâhta.....	21
1.2. 19. Yüzyılda Kâhta'nın İdari Yapısı.....	21
1.3. Kâhta Kazası'na Bağlı Nahiyeler	23
1.3.1. Mirdês Nahiyesi	27
1.3.2. Ziravkan Nahiyesi	37
1.4. Cumhuriyet Dönemi Kâhta İdari Yapısı	38
1.5. Sosyo/Politik Yapı: Aşiretler.....	39
1.5.1. Gevoz Aşireti	39
1.5.2. Mirdês Aşireti	40
II. BÖLÜM: 20. YÜZYILIN BAŞINDA KÂHTA'DAKİ BAZI POLİTİK LİDERLER.....	42
2.1. Seferağazâde Osman Paşa.....	42
2.2. Odabaşızâde Mahmut Efendi.....	45
2.3. Haydarağazâde Hacı Ebuzer Ağa.....	46
2.4. Barsam (Bersom) Ağa.....	47
2.5. Fatma Hanım (Fato Paşa).....	48
III. BÖLÜM: FATMA HANIM'DAN FATO PAŞA'YA	57
3.1. Fatma Hanım - Seferağazâde Osman Paşa Husumeti'nin Nedenleri	57
3.1.1. Vergi Sorunu	57
3.1.2. Seferağazâde Osman Paşa'nın Aşağılayıcı Tavırları.....	58

3.1.3. Kişisel İhtiraslar	60
3.1.4. Sosyal ve Politik Nedenler	61
3.2. 20. Yüzyılın Başında Kahta'daki Aşiretler Arındaki Husumetler	62
3.3. Seferağazâde Osman Paşa'nın Fatma Hanım'dan Vergi Talebi.....	64
3.4. Sosyo-politik Bir Kavram: Rêz.....	65
3.5. Seferağazâde Osman Paşa'nın Fatma Hanım'a Yönelik Yaptırımları ...	66
3.6. II. Meşrutiyetin İlânı ve Taşraya Yansımaları.....	68
3.7. II.Meşrutiyet'in Fatma Hanım'ın Mücadelesine Yansıması.....	71
3.8. Fatma Hanım'ın Siverek'te Seferağazâde Osman Paşa Aleyhindeki Faaliyetleri	73
3.9. Fatma Hanım'ın Kâhta'da Seferağazâde Osman Paşa Aleyhindeki Faaliyetleri	78
3.10. Kadın Bir Paşa.....	95
3.11. Fato Paşa'nın Siyasi Kabiliyeti.....	99
SONUÇ.....	89
KAYNAKÇA	92
EKLER.....	100

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Meşrutiyet Döneminde Kâhta'da Kadının Toplumsal Yaşamdaki Yerine Bir Örnek: Fato Paşa

Mehmet Sabri DENİZ

Mardin Artuklu Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

2013: 111 Sayfa

İnsan topluluklarının yaşamlarını etkileyen ve onların yaşamlarına yön veren şahsiyetler, tarih boyunca var olmuşlardır. Topluma önderlik etmiş olan bu şahsiyetlerin yaşam mücadelesi, başarıları/başarısızlıkları ve ihtirasları her zaman insanların ilgi odağı haline gelmiştir. Çalışmamız, Kâhta ve çevresinde, ismi sıkça duyulduğu halde, gerçek kimliği ile ilgili pek fazla bir bilginin olmadığı, Fato Paşa hakkındadır. Lider bir kadın olarak karşımıza çıkan Fato Paşa'nın yaşamı, 1905'ten itibaren başlayan ve 40 yıl boyunca süren kabile liderliği, Osmanlı Devleti'nin yöredeki temsilcisi olan Seferağazâde Osman Paşa'ya karşı mücadelesi ve ihtirasları; arşiv belgeleri ve *sözlü tarih* çalışmaları ışığında irdelenmiştir.

Çalışmamızda arşiv belgesi olarak, Fato Paşa'nın gerek sadâret makamına gerekse de Meclis-i Meb'usan'a göndermiş olduğu arzuhaller, resmi makamların

bu arzuhallere vermiş olduğu cevaplar, Seferağazâde Osman Paşa hakkındaki şikâyetler, taltif edildiği yazışmalar, devlet ve vilayet (Diyarbakir, Ma'muret'ül-aziz) salnâmeleri kullanıldı. Çalışmamız ile ilgili olarak başvurduğumuz bir diğer yöntem ise *sözlü tarihtir*. Bu yöntem, elit sosyal zümrelerin yaşam öyküleri yerine, sıradan sosyal zümrelerin yaşam öykülerini *tarihin* konusu yapmıştır. Çalışmamıza konu olan Fato Paşa, yerelde sıradan bir şahsiyet olmamakla beraber; kadın, muhalif, gayri resmi ve merkezden uzak bir taşralı olmasından dolayı sıradan bir şahsiyettir. Bu yüzden çalışmamız açısından sözlü tarih, büyük önem arz etmiştir.

Modern çağda ancak geleneksel anlayışın etkisiyle gelişen Fato Paşa örneği, Kürt kadının toplumsal yaşamdaki yeri ve konumuna önemli bir örnek teşkil etmiştir. Toplumsal bir kitleyi aynı amaç için bir araya getirmeyi başaran Fato Paşa, dönemin sosyo-politik dengelerini gözetererek Kâhta'daki idari mekanizmanın hukuk dışı uygulamalarını, cesur bir şekilde eleştirmeyi 19. yüzyıl sonu 20. yüzyılın başında, kadının toplumsal yapı içindeki yerine dair bilinenleri ters-yüz etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Fato Paşa, Kadın, Kâhta

ABSTRACT

Master Thesis

An Example of the Position of Women in the Social Life in Kâhta During the Constitutional Era: Fato Pasha

Mehmet Sabri DENİZ

Mardin Artuklu University

Institute of Social Sciences

Department of History

2013: 111 Pages

There have been figures that affected and led the lives of human communities during the history. Life struggle, failures / successes and ambitions of those leading figures have always been a curiosity for the others. Our study is about Fato Pasha whose name was often heard but not much is known about her real identity and life. In this study, Fato Pasha's life, her tribe leadership that started in 1905 and lasted for 40 years, her fight against Sefergazade Osman Pasha who was the Representative of Ottoman State in the area and her ambitions have been handled through archive documents and oral history studies.

In our archive studies, petitions that Fato Pasha sent both to Sadaret Makamı and to The Representative Parliament and the answers to those petitions and complaints about Sefergazade Osman Pasha and the correspondence in which she was complimented, the government and the states' (Diyarbakir, Ma'muret'ül aziz) salnameler (annuals) have been used. Another method we

have applied in our study is verbal history. This method has taken into account the life of ordinary social groups rather than elite social groups. Fato Pasha who is in the center of our study was an ordinary character as she was a woman opposite, non-official and from the countryside –not from the capital-, locally she was not an ordinary figure, though. So our oral history study has been very important for our study.

Fato Pasha example which could only be improved through traditional understanding is of great importance in terms of Kurdish women's status in social life. Fato Pasha who managed to bring together a social group for the same target has reversed the illegal applications of administrative structure in Kahta at the end of 19. century and at the beginning of 20. century and all the prejudices about the women's place in the social structure via considering the socio-politic balances.

Key words: Fato Pasha, Woman, Kâhta

ÖNSÖZ

Bu tez çalışmasının konusu, uzun bir araştırmanın ürünü değildir. Yerel tarih üzerinde çalışma düşüncesinden ortaya çıktı. Geç 19. ve 20. yüzyılın başında, Kâhta ve çevresi için Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin katalog taraması yapılırken oluşan bir düşüncenin ürünüdür. Bu katalog taraması sırasında Kâhta'da meydana gelen olayların belgelere yansıyanları arasında bir konu dikkatimizi çekti. Bir kadının hukuk talebi, defalarca belgelere yansımıştı. Bu kadın, Acoğlu Köyü'nden Fatma Hanım'dı. Arşiv belgelerinin birkaç tanesi, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden talep edildi. Belgeler, iki tane uzun arzuhalden oluşmaktaydı. Ancak arzuhallerin bir kadın tarafından yazdırılması, sürekli olarak Meşrutiyet vurgusu yapması ve Kâhta'daki sosyo-politik yapıya değinmesi dikkat çekiciydi. Arşiv belgelerinin tarihine baktığımızda olay, II. Meşrutiyet'in ilan edildiği dönemde meydana gelmişti. Çok da uzun bir geçmiş sayılmazdı. Mutlaka toplumun hafızasında bir geçmişi vardı.

Olayın toplum hafızasındaki yerini öğrenmek için bölgeye (Tokaris, Acoğlu) gidildi. Bölgeye gittiğimizde apayrı bir tabloyla karşılaştık. Olayın toplum hafızasında oldukça büyük bir yeri vardı. Belgelerde adı geçen Fatma Hanım'ın toplum hafızasındaki ismi Fato Paşa'ydı. Konu daha da dikkatimizi çekmeye başladı. "Paşa" bir kadın.

Bir anne, bir kabile lideri ve ailesi ile kabilesinin haklarını savunurken bir anda Kâhta ve çevresinde muhalif bir toplum önderi konumuna gelmiş, bu muhalif duruşundan dolayı çocuklarını, evini ve köyünü terk etmek zorunda kalmış olan Fatma Hanım, kadının toplumsal yaşam içinde statüsüne önemli bir örnek teşkil etmesinden dolayı çalışmamıza konu oldu.

Çalışmamızın yöntemi de belli olmuştu. Arşiv belgeleri ile beraber, sözlü tarih çalışmasının da yapılması gerekiyordu. Araştırmanın arşiv çalışması kısmı kolaydı. Ancak sözlü tarih kısmı, tahmin ettiğimizden daha fazla sıkıntılı oldu. Olay, taraflar arasında bir çatışmaya neden olduğu için husumetlere neden

olmuştur. Bu yüzden bölge insanı olayla ilgili olarak konuşmaya pek fazla yanaşmadı.

Çalışmamda sürekli olarak bana cesaret veren başta tez danışmanım sayın Doç. Dr. İbrahim Özcoşar olmak üzere Yrd. Doç. Dr. Lokman Erdemir ve Dr. Fasih Dinç'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Sözlü tarih çalışmalarında, başta büyük erdemlilik örneği gösteren tüm görüşmecilerime, bu konuda hiçbir zaman yardımlarını esirgemeyen İsmet Çetinkaya, Ramazan Dervişoğlu, Hakan Zertürk, Mehmet Kahraman ve Derviş Yılmaz'a da şükranlarımı sunarım.

Mehmet Sabri DENİZ

14.06.2013

ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ

Amaç

20. yüzyılın başında Kâhta ve çevresinde, Gevoz Aşireti'ne bağlı El-Mîran Kabilesi'ne liderlik yapmış olan Fatma Hanım'ın yaşamını, kabile liderliğini, toplum liderliğini ve yaşam mücadelesini kadının toplumsal yaşam içindeki yeri ve önemi açısından ortaya koymaktır. Kadının tarihsel süreç içindeki sosyal konumu ışığında Fatma Hanım örneğinin yerini irdelemektir. Toplum arasında ismi duyulduğu halde, gerçek kimliği hakkında pek fazla bir bilgi olmayan Fatma Hanım'ın (Fato Paşa) gerçek kimliği aydınlatmaya çalışıldı. Bir mite dönüşen Fatma Hanım'ın; yaptıkları, yapamadıkları ve liderliği sözlü anlatım ve arşiv belgelerinden yararlanılarak aydınlatmak amacıyla çalışma yapıldı.

Sınırlar

20. yüzyılın başında Kâhta ve çevresinde, Gevoz Aşireti'ne bağlı El-Mîran Kabilesi'ne liderlik yapmış olan Fatma Hanım'ın, yaşamı, kabile liderliği, toplum liderliği ve yaşam mücadelesi çalışmanın ana konusunu oluşturmaktadır. Bu amaçla konunun daha iyi anlaşılması için dönemin Kâhta idari yapısı, sosyo-politik yapısı (aşiret yapısı), Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu siyasi durum da ele alınmıştır. Bu dönemde Kâhta idari olarak bağlı olduğu Malatya Livası, Harput Vilayeti'ne de değinilmiş, olayın akışından dolayı Diyarbekir Vilayeti'ne bağlı Siverek Kazası'nın sosyo-politik yapısına göz atılmıştır.

Kaynaklar

Osmanlı Arşivleri

Çalışmamızın en önemli kaynağı, arşiv belgeleridir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki Fatma Hanım'ın gerek sadaret makamına göndermiş olduğu arzuhâl telgraflar¹ gerekse de Meclis-i Meb'usan'a çekmiş olduğu telgraflardan

¹ B.O.A., DH.MKT., Dosya No: 2782, Gömlek No: 74.

yararlanıldı². Ayrıca resmi makamların bu arzuhâllere verdiği cevaplar ve resmi makamların olayla ilgili yazışmaları da kullanıldı³. Yöre halkının benzer sorunlarının arşiv belgelerine yansımış yazışmalarında kullanılarak konu aydınlatılmaya çalışıldı⁴. Osmanlı Devleti'nin merkezileşme sürecine merkezi otoritesini sağlamak amacıyla özellikle II. Abdülhamit'in devleti ayakta tutmak için izlemiş olduğu yerel güç unsurlarını ödüllendirme (taltif) ile ilgili yazışmaları, yararlanılmış olduğumuz bir diğer arşiv türüdür⁵. Bu arşiv kayıtlarıyla, Kâhta'nın 20. yüzyıl başındaki politik yapısı aydınlatılmaya çalışıldı. Yine dönemin idari yapısının aydınlatılması için de gerek devlet salnâmelerinden gerekse de vilâyet salnâmeleri çalışmamızda kullanıldı.

Araştırma Eserleri

Fatma Hanım, bugüne kadar herhangi bir araştırmaya tabi tutulmamıştır. Bir araştırmaya tabi tutulmadığı gibi, herhangi bir yerli ve yabancı seyyahın gözlemlerine de konu olmamıştır. Bu yüzden, çalışmamıza konusu olan Fatma Hanım ile ilgili olarak herhangi bir araştırma eserinden yararlanmadık. Ancak çalışmamıza konu olan coğrafya'nın 20. yüzyıldaki durumu, yörenin sosyo-politik yapısı ve çalışmamızın ana şahsiyetinin kadın olmasından dolayı; kadının sosyal yaşamdaki konumunun tarihsel süreç içindeki yeri ile ilgili araştırma eserler taranmış, okunmuş ve bu eserlerden yararlanılmıştır.

Sözlü Tarih

Sözlü tarih, son dönemlerde tarih araştırmalarında modern bir metot olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle yakın geçmiş olarak ifade edilebilecek olan 20.

² B.O.A., DH.MKT., Dosya No: 2838, Gömlek No: 3.; B.O.A., DH.MKT., Dosya No: 2831, Gömlek No: 11.

³ B.O.A., DH.MKT., Dosya No: 2854, Gömlek No: 83.; B.O.A., DH.MKT., Dosya No: 2805, Gömlek No: 39.

⁴ B.O.A., DH.MKT., Dosya No: 3380, Gömlek No: 253473.; B.O.A., DH.MKT., Dosya No: 452, Gömlek No: 44.

⁵ B.O.A., Y. MTV., Dosya No: 51, Gömlek No: 79.; B.O.A., İ.DUİT., Dosya No: 68, Gömlek No: 80.; B.O.A., İ.DH., Dosya No: 1246, Gömlek No: 97624.; B.O.A., İ.DH., Dosya No: 1276, Gömlek No: 100404.; B.O.A., İ.DH., Dosya No: 1275, Gömlek No: 100267.

yüzyılın başı ve sonrasını kapsayan dönemlerin araştırılmasında sıkça başvurulan bir yaklaşım oldu. Yerel tarih üzerine oldukça önemli çalışmalar yapmış olan David Hey, geç 19. ve 20. yüzyıl sosyal tarihi üzerine yapılan çalışmalarda, hiç bir *tarih araştırmamethodunun, sözlü tarih* çalışması kadar etkili olamayacağını söyler⁶. Bu yeni metotla beraber tarihin konusunda da değişimler yaşandı. Sözlü tarih, elit sosyal zümrelerin yaşam öyküleri yerine sıradan sosyal zümrelerin yaşam öykülerini *tarihin* konusu yapmaya başladı. Genelden özele, merkezden taşraya, şehirden kırsala, beyaz ırkın iktisadlarından siyah ırkın gündelik yaşamına, erkekten kadına bir yönelimdir sözlü tarih. “Sözlü tarih” tabirini metodolojik bir yaklaşım olarak ilk kez kullanan Joseph Gould’a göre; eğer tarih, geçmişte yaşamış olan insanların yaşam serüvenlerini aktarmaksa; yalnızca kralların, kraliçelerin, Sezar, Napolyon ve Kolomb’un yaşam serüveninin aktarılması bir eksiklikler. Sözlü tarih çalışmalarıyla, Gould’un “kısa gömlekliler” olarak ifade ettiği sıradan insanlar da tarih araştırmalarına konu olmaya başladı⁷.

Çalışmamıza konu olan Fatma Hanım, yerelde sıradan bir şahsiyet olmamakla beraber; kadın, muhalif, gayrı resmi ve merkezden uzak bir taşralı olmasından dolayı sıradan bir şahsiyettir. Ayrıca 1864’te doğan 1944 yılında 80 yaşında iken vefat etmiş olan Fatma Hanım, yakın geçmişe ait bir şahsiyet olması, sözlü tarih metodunu zorunlu hale getirdi. Biz de Fatma Hanım’ın doğduğu, yaşadığı ve iletişim içinde olduğu çevre üzerinde bir sözlü tarih çalışması yaptık. Fatma Hanım ile beraber, karşısında mücadele ettiği Seferağazâde Osman Paşa, yörenin aşiret yapısı hakkında da aynı metoda başvurduk. Çalışma, çok zevkli olmasının yanında sıkıntıları da bir hayli fazlaydı.

⁶ Stephen Caunce, *Sözlü Tarih ve Yerel Tarihçi*. Çev. B. B. Can ve A. Yalçınkaya, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2001, s. vii.

⁷ Esra Danacıoğlu, *Geçmişin İzleri Yanıbaşımızdaki Tarih İçin Bir Kılavuz*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2009, s 135 – 136..

Sözlü tarih çalışmamızda, sözlü anlatımların birbirinden farklı olması, araştırma açısından en büyük sıkıntıydı. Bu bağlamda Fatma Hanım, kimi anlatıma göre; aşiretine ve aşiret liderine karşı diğer aşiret ve aşiret liderleri ile ittifak içinde olduğu için bir hain iken kime anlatıma göre; yapılan haksızlıklara karşı çıkan bir kahramandı. Yine kimi anlatıma göre; fakir fukaraya kanat açan iyilik timsali bir şahsiyet, kimi anlatıma göre; çevresine kan kusturan bir zalimdir. Çalışmamıza konu olan diğer bir şahsiyet olan Seferağazâde Osman Paşa hakkındaki anlatılar da Fatma Hanım hakkındaki anlatılardan farklı değildir.

Sözlü çalışmamızın diğer bir sıkıntısı, çalışmanın çok yakın bir geçmişe ait olmasıdır. “Şu olay nasıl oldu?” sorumuza; “Nasıl olduysa oldu. Oldu ve bitti. Bunu öğrenip de ne yapacaksınız?” şeklinde cevaplarla çok karşılaştık. Bu durum, mülakat yapacağımız kişileri bulmakta sıkıntı yaşattı. Bu nedenle görüşme yaptığımız insan sayısı sınırlı kaldı.

Çalışmamız, bir kadın üzerineydi. 20. yüzyılın ilk yarısında bir kadının Fatma Hanım hakkındaki izlenimleri bizim için oldukça önemliydi. Bu konuda görüşme yapmak istediğimiz kadınlar, teklifimizi çoğunlukla ret ettiler. Bu sayı bir kaç kadınla sınırlı kaldı. Doğal olarak bu, çalışmamız açısından büyük bir eksiklikti. Görüşmemizi, kamera ile kayıt altına aldığımız için, kamerayı gören kadınlar, görüşmeyi ret ediyorlardı. Kamerayı görüp görüşmeyi ret edenler yalnızca kadınlar değildi. Erkek görüşmecilerimizden de bu tavır görüldü. Ya görüşmeyi ret ettiler ya da konuşacakları konuları sınırlı tuttular. Bizimle görüşmeyi tamamıyla ret edenlerin isimleri burada anılmayacaktır. Çünkü bu çalışmada, herhangi bir şekilde isimlerinin anılmamasını özellikle istediler. Mülakatlarımızın tamamına yakını Kürtçe olarak gerçekleştirdik. Çalışmamızda kullanılan görüşme kayıtlarının tamamı tarafımdan Türkçeye çevirisi yapılmıştır.

Görüşme yapacağımız insanların sağlık durumlarını da dikkate aldık. Sağlıklı veri aktarabilecek sağlıklı görüşmecilerin bulunması önemliydi. Fatma Hanım ile ilgili olarak Kâhta ilçe merkezinde oturan Fatma Hanım’ın torunu

Mahmut akmak (esnaf - oto alım satımı) ve Sêvik Köyü'nde oturan Ramazan Dervişoğlu (ifti) ile beraber görüşme yapacağımız sağlıklı görüŐmecileri belirledik.

Fatma Hanım'ı G renlerden Bilgisine Başvurulanlar

Ramazan BOZAN

Ramazan Bozan ile yaptĐĐımız görüşme, bizim ilk g r Őmemizdi. Görüşmeyi 14.10.2012 tarihinde Tomak Köyü'nde gerçekleştirdik. Yaşı, 90  st yd . Çalışmamızın amacı, kapsamı, hakkında kendisine geniş bir bilgi verdik. Yapacağımız görüŐmenin kamera ile kayıt altına alınmasının bir sakıncasının olup olmayacağını sorduk. Görüşmeyi büyük bir memnuniyetle kabul etti. Görüşme sırasında eşi, oğlu ve köy ahalisinden  mer Bozan da hazır bulundu. GörüŐmenin kayıt altına alınmasının herhangi bir sakıncasının olmayacağını belirtti. Ramazan Bozan ile yapacağımız görüşme bizim için önemliydi. Çünkü Fatma Hanım'ın son 20 yılına Şahitlik yapmıŐtı. Fatma Hanım'ın köyünde (Acoğlu) uzun yıllar ikamet etmişti. Ayrıca babası Mihemedî El , Fatma Hanım'ın daimi ve en çok güvendiği korumasıydı. 1 saatten fazla bir görüşme yaptık. Fatma Hanım'ı gören biri olarak fiziksel özelliklerini sorduk. FatmaHanım'ın fiziksel özellikleri hakkında bize uzun bir bilgi verdi. Ayrıca dönemin sosyal yapısı hakkında da görüşme yaptık. Bundan sonra R.B. olarak ifade edilecektir.

Ramazan ÖZKAN

R.B. ile görüşmemizi bitirdikten sonra aynı gün Tomak Köyü'nün doğusuna düşen Kif r  Köyü'ne geçtik. Kif r  Köyü'nde görüŐeceĐimiz iki kişi vardı: Ramazan  zkan ve Sabri  zkan.  nce Ramazan  zkan ile görüşmemizi gerçekleştirdik. Evine gittiğimizde, bir kendisi bir de eşi bulunmaktaydı. Çocukları veya yakınlarından kimse evde yoktu. Görüşme iznini alacağımız kimse olmadığı için görüŐmeden vazgeçmeyi düŐündük. Muradımızı sordu. YaptĐĐımız alıŐma ile ilgili kendisine bilgi verdik. Görüşmeyi kabul etti. Görüşme

prosedürümüzü kendisine aktardım. Ramazan Özkan'ın çalışmamız açısından önemi, köken itibarıyla yöreden biri olmamasıydı. Gerger'den göç ederek bu köye yerleşen bir ailenin mensubuydu. Olayları tarafsız bir şekilde algılamış ve bize o şekilde aktardı. Eşi ara sıra sözü alıyordu. Bundan sonra "R.Ö." olarak ifade edilecektir.

Sabri ÖZKAN

Kifêrî Köyü'nün muhtarı Mehmet Emin Özkan'ın babası Sabri Özkan ile de aynı gün görüşmemizi yaptık. Hasta olmasına rağmen bizimle görüşmeyi kabul etti. Kifêrî Köyü, yazılı belgelerde de sık sık adı geçmektedir. Fatma Hanım, resmi yazışmalarında çoğu zaman kendisini Kifêrîli olarak ifade etmiştir. Sabri Özkan, Fatma Hanım'ı bir kaç kez gördüğünü, şahit olduğu bir olayı bize aktardı. Bundan sonra "S.Ö." olarak ifade edilecektir.

Kemal SOR

15.10.2012 tarihinde Kâhta ilçe merkezinde ikamet eden Kemal Sor ile görüşme yapmaya gittik. Görüşmeye Kemal Sor'u yakinen tanıyan Abuzer Çetinçakmak ile beraber gittik. Ancak o gün ağır bir hastalık geçirmiş ve Kâhta Devlet Hastanesi yoğun servisine kaldırıldığını komşusundan öğrendik. Geçmiş olsun dilekelerimizi iletmek için hastaneye gittik. Fakat yoğun bakım servisinde olduğu için görüşemedik.

Kemal Sor çalışmamız açısından çok önemliydi. Çocuk (3 – 4 yaşlarında) yaşta (1920'li yıllar), Alıdam Köyü'nden göç ederek Acoğlu Köyü'ne yerleşen bir ailenin mensubudur. 20 yıldan fazla Acoğlu Köyü'nde ikamet etmiştir. 1944 – 45 yıllarında askerlik dönüşünden sonra Acoğlu Köyü'nden göç ederek Kâhta'ya yerleşmiştir. Gençliği Fatma Hanım'ın yanında geçmiştir. Annesi Fatma Hanım, köyde Türkçe konuşan ve okuma-yazması olan tek kişidir. Fatma Hanım'ın devlet ile olan ilişkilerinde tercümanlık yapmıştır.

İki hafta sonra 28.10. 2012'de Abuzer Çetinçakmak, telefon açarak Kemal Sor'un iyileştiğini, görüşmeyi kabul ettiğini bana bildirdi. Öğleden sonra kendisiyle yaptığımız görüşme çok verimli geçti. Bilinci oldukça yerindeydi. Bize aktardığı bilgilerle, Fatma Hanım'ın İstanbul'daki Meb'usan Meclisi'ne çektiği telgraftaki bilgiler örtüşmekteydi. Hafızası ve anlatma kabiliyeti oldukça iyiydi. Bundan sonra "K. S." olarak ifade edilecektir.

Hacı Mahmut ÇAKMAK

Adıyaman il merkezinde oturan Hacı Mahmut Çakmak ile 17.11.2012 tarihinde yaptığımız görüşme, sözlü tarih çalışmamızın önemli mülakatlarından bir diğeridir. Fatma Hanım'ın torunudur. 100 yaşına yaklaşan yaşına rağmen hafızası ve bilinci oldukça yerindeydi. Kendisi ile oldukça uzun bir mülakat yaptık. Çocukları, torunları ve yeğenlerinin bulunduğu aile toplantısı şeklinde bir mülakat gerçekleşti. Bizzat Fatma Hanım'dan duyduğu olayları bize aktardı. Fatma Hanım'ın 12 Mart 1325 (25 Mart 1909) tarihinde Siverek'ten sadaret makamına çektiği telgraftaki anlattığı olaylar ile Hacı Mahmut Çakmak'ın anlattığı olay örgüsü bire bir uyuşmaktaydı. Uyuşmayan tek nokta, Seferağazâde Osman Paşa'nın Fatma Hanım'dan talep ettiği vergi miktarıydı. Fatma Hanım telgrafında, Osman Paşa'nın 20 kile buğday kendisinden talep ettiğini yazarken; Hacı Mahmut Çakmak, bu miktarın 50 kile olduğunu bize aktardı. Bu ayrıntı dışında anlattıkları birebir uyuşmaktaydı. Bu durum Hacı Mahmut Çakmak'ın ne kadar sağlam bir hafızaya sahip olduğunu göstermektedir. Bundan sonra "H.M.Ç" olarak bahsedilecektir.

Hacı Mehmet KARAKAYALI

Kâhta ilçe merkezinde ikamet eden 1923 doğumlu Hacı Mehmet Karakayalı, Fatma Hanım'ı görmüş olan, görüşme yaptığımız bir diğer şahsiyettir. Kendisi, 1970'li yıllara kadar Sêvik Köyü'nde ikamet etmiştir. Sêvik Köyü, Fatma Hanım'ın çocukluğu ve gençliğinin geçtiği köydür. Fatma Hanım ile Hacı Mehmet Karakayalı'nın babası, amca çocuklarıdır. Dönemle ilgili olarak

oldukça verimli bir mülakat gerçekleştirdik. Kendisine önceden haber verdiğim için zihinsel olarak kendisini bu mülakata hazırlamıştı. Fatma Hanım'ın kökeni ile ilgili olarak bize önemli bilgiler aktardı. Görüşmemiz 28 Nisan 2013 tarihinde gerçekleşti. Bundan sonra "H. M. K." olarak bahsedilecektir.

Kadir AYZAZ

Fatma Hanım'ı birebir görmüş olan ve görüşme yaptığımız bir diğer şahıs, Kadir Ayaz'dır. Görüşmemiz 28 Nisan 2013 tarihinde gerçekleşti. Kendisiyle daha önce de görüşmek istediyseniz de, rahatsızlığı nedeniyle bu görüşmeler hep ertelendi. Mülakat yaptığımız kişiler arasında yaşça en büyük olanıdır. Fatma Hanım'ın gençliğine şahit olan tek kişidir. Henîç ve Bêsele köylerinde ikamet etmiş olan Kadir Ayaz, şuan Kâhta merkezde ikamet etmektedir.

Ayrıca üzerinde çalıştığımız bir diğer şahsiyet olan Seferağazâde Osman Paşa'yı da görmüştür. Seferağazâde Osman Paşa ile Fatma Hanım arasındaki mücadeleyi, duygusallıktan uzak bir anlatımla, şahit olduğu olayları akıl ve mantık süzgecinden geçirerek bize aktardı. Bize, "Fatma Hanım, yörede hâkim tek güç olmak istiyordu. Olayın aslı buydu. Gerisi tamamen hikâyeydi." dedi. 100'ü aşkın yaşına rağmen işitme problemi dışında herhangi bir sorun yaşamadık. "Seferağazâde Osman Paşa da benim gibi ağır işitiyordu." diyerek Ağazade Osman Paşa hakkında önemli bir ayrıntıyı bize aktardı. Bundan sonra "K.A." olarak bahsedilecektir

Ramazan ÇAKMAK

Fatma Hanım'ı birebir görmüş olan ve görüşme yaptığımız son şahıs, Ramazan Çakmak'tır. Görüşmemiz 09.06.2013 tarihinde gerçekleşti. Ramazan Çakmak, Fatma Hanım'ın ortanca oğlu Mahmut'un torunudur. Fatma Hanım, vefat ettiği zaman 7 – 8 yaşlarındaymış. 1936 doğumludur. Fatma Hanım'ın ölümünü net bir şekilde hatırlamaktaydı. Ayrıca Fatma Hanım'ın giyimi ile ilgili de önemli bilgiler aktardı. Bundan sonra çalışmamızda Ramazan Çakmak için "R.Ç." kodu kullanılacaktır

Fatma Hanım İle İlgili Bilgisine Başvurulan Diğer Görüşmeciler

Yukarıda görüşme yaptığımız şahıslar, birebir Fatma Hanım'ı gören, sohbetine katılmış olanlardır. Bizim görüşmeci olarak seçtiğimiz ikinci gurup ise, Fatma Hanım'ın torunları, akrabaları ve yöre insanlarıdır. Bu konuda oldukça seçici olduk. Fatma Hanım, yöre halkı üzerinde oldukça büyük bir izlenim bırakmıştır. Gerger ilçe merkezinde, yörenin aşiret yapısı ile ilgili olarak kendisiyle röportaj yaptığımız Hakkı Öztürk: "*Fatma Hanım hakkında pek fazla bir şey bilmiyorum. Ancak bizim burada, güçlü ve yaman bütün kadınlar için 'Fato Paşa gibi kadın'*" derler. Bu yüzden, Fato Paşa'nın içinde yer almadığı çok sayıda olay, Fatma Hanım'a mal edilmiştir. Örneğin Fatma Hanım'ın dönemin vilayet merkezi olan Harput'ta hapis yattığına dair 30'dan fazla rivayet olmasına rağmen hiç değinmedik. Üstelik Fatma Hanım'ı gören görüşmecilerimiz de aynı rivayette bulundu. Ancak, bahsedilen süre içinde Harput kadın hapishanesi üzerinde yaptığımız çalışmada böyle bir kayda rastlamadık. Yine Harput'ta Seferağazâde Osman Paşa ile beraber yargılandığına dair çok sayıda rivayet olmasına rağmen aynı şekilde değinmedik. Bu durumun bu şekilde anlaşılmasının sebebi, Fatma Hanım'ın 1909 Mayıs ayı boyunca Siverek'te kalmasıdır. Bu süre zarfında Malatya ve Harput ile telgraf aracılığıyla sürekli olarak iletişim halinde olması, böyle bir kanının oluşmasına neden olduğunu düşünüyoruz.

Fato Paşa'nın mücadele içinde olduğu Seferağazâde Osman Paşa hakkındaki rivayetler de oldukça muhtelifdir. Kimine göre oldukça zalim ve gaddar bir yapıya sahip iken, aksi rivayetlere göre ise; adaletli, hakka-hukuka riayet eden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamda; birbiri ile ihtilafli, tamamen zıtlık ifade eden anlatılara yer verilmedi. Bu konuda arşiv belgeleri daha çok ön planda tutuldu. İleride de değineceğimiz "rêz" sosyal örgütlenmesi, toplumda böyle bir algının oluşmasına neden olmuştur. Fatma Hanım ve Ağazâde Osman Paşa mücadelesinde Gevoz Aşireti'ne mensup köyler, iki gruba (rêz) ayrılmışlardır. Bazı kabileler Fatma Hanım'ı desteklerlerken bazı kabileler ise Seferağazâde

Osman Paşa'yı desteklemişlerdir. Böyle bir sosyal bölünme şartları altında yaptığımız sözlü tarih çalışmalarında;

A: *"... Seferağazâde Osman Paşa, Allah'ın velisi bir zattı. Kimseye bir tek zararı dokunmamıştı. Kutsal bir yönü de vardı. Doğum sancısı çeken bir kadına, Seferağazâde Osman Paşa'nın okumuş olduğu su içirildiği zaman, O kadının sancısı azalır. Fakir fukara dostuydu. Fatma Hanım, tam bir zalimdi. Devlet adamlarına rüşvet yedirdi. Rüşvetle Seferağazâde Osman Paşa'nın paşalığını elinde aldı. Kendisi de Gevoz Aşireti'ne mensup olmasına rağmen diğer aşiretlerle ittifak içine girerek hainlik yapmıştır. ..."*

B: *"...Seferağazâde Osman Paşa, fakir fukarayı çok eziyordu. Ondan daha büyük bir zalim bu dünyaya gelmemiştir. Tokaris'te kurmuş olduğu hapishanede, yüzlerce günahsız insana zulmetti. Fatma Hanım, Seferağazâde Osman Paşa'nın zalimliğine dur dedi. Allah da ona yardım etti. Bu şekilde ondan paşalığı aldı. ..."*

Yukarıda farklı tarihlerde farklı kişilerle yaptığımız sözlü tarih çalışmalarından örnekler verilmiştir. Bu örneklerden de anladığımız gibi A şahsı Seferağazâde Osman Paşa'nın rêzinden iken B şahsı, Fatma Hanım'ın rêzindedir. Bu yüzden bu anlamdaki tamamen taraflı söylemleri, çalışmamızın içine almadık.

Ramazan DERVİŞOĞLU

İkinci gurup olarak adlandırdığımız, görüşme yaptığımız şahıslar arasında ilk mülakatı, Sêvik Köyü'nde Ramazan Dervişoğlu ile gerçekleştirdik. Ramazan Dervişoğlu, büyüklerinden duyduğu olayları, büyük bir yetenekle bize aktardı. Kendisiyle oldukça uzun bir mülakat gerçekleştirdik. Ramazan Dervişoğlu'nun anlattığı olaylar, diğer görüşmeciler tarafından da onaylandığından önem arz etmektedir. Kendisiyle daha çok Fatma Hanım'ın kökeni ve gençliği hakkında görüşme yaptık. Ramazan Dervişoğlu'nun dedesi Hemî Dewrêş, Fatma Hanım ile amca çocuklarıdır. Fatma Hanım'ın evlilik öncesi yaşamı ile ilgili oldukça verimli bir mülakat oldu. 25/26.09.2012 tarihlerinde gerçekleştirdiğimiz mülakatımızdan oldukça fazla yararlandık. Çalışmamızın geri kalan kısmında Ramazan Dervişoğlu için gerekli yerlerde "R.D." kullanılacaktır.

Mahmut ÇAKMAK

Fatma Hanım'ın evlendikten sonraki yaşamı, kabile liderliği, kabile arasındaki ilişkileri ile ilgili olarak Fatma Hanım'ın torunu Mahmut Çakmak ile çok verimli bir mülakat gerçekleştirdik. Bu mülakatı, 27.10.2012 tarihinde Kâhta ilçe merkezindeki evinde gerçekleştirdik. Mahmut Çakmak'ın babası Bedirî Osî Hecî, Fatma Hanım'ın hem kayınbiraderinin oğlu, hem de damadı olmasından dolayı Fatma Hanım'ın en büyük destekçisi olmuştur. Bu anlamda Mahmut Çakmak'ın babasına dayandırarak anlattıkları, çalışmamız açısından önemi büyük oldu. Çalışmamızın geri kalan kısmında Mahmut Çakmak için gerekli yerlerde "M. Ç." kodu kullanılacaktır.

Fatma ÇAKMAK

29 Aralık 2012 tarihinde Kâhta ilçe merkezinde Fatma Çakmak ile gerçekleştirdiğimiz görüşme, kadın bir görüşmeci olmasından dolayı çalışmamıza ayrı bir değer kattı. Fatma Çakmak, Fatma Hanım'ın büyük oğlu Awî Hacê'nin kızıdır. Fatma Hanım'ın resmi nüfus kayıtlarındaki adı da Fatma Çakmak'tır. Fatma Hanım, 1944'te vefat ettikten iki ay sonra torun olan Fatma Çakmak doğmuştur. Bu yüzden Fatma Hanım'ın adı, torun olan Fatma'ya verilmiştir. Sadece isim benzerliği değil, fiziksel olarak da büyük benzerlik gösterdiğini kendisiyle beraber diğer görüşmecilerimiz de aktardı. Görüşmemizin kamera ile kayıt altına alınmasına herhangi bir itirazı olmadı. Ancak fotoğrafının çalışmamızda kullanılmasına karşı çıktı. Fatma Hanım'ı kadınca bir yaklaşımla ortaya koydu. Çalışmamızın geri kalan kısmında Fatma Çakmak için gerekli yerlerde "F.Ç." kodu kullanılacaktır.

İsmet ÇETİNKAYA

Akıncılar (Tokaris) Beldesi belediye başkanıdır. Tokaris merkezli Seferağazâde kabilesindedir. Çalışmamıza konu olan Seferağazâde Osman

Paşa'nın da yakın akrabasıdır. Yerel tarihe ve ailesinin kökenine olan özel ilgisinden dolayı çalışmamıza oldukça büyük bir katkı sağladı. Bu konuda kendisi de bir çalışmayı kaleme almayı düşünmektedir. Bu çalışmasını sabırsızlıkla bekliyoruz. Gevoz Aşireti, kabilesi olan Seferağazâde Kabilesi, Seferağazâde Osman Paşa ve yörenin sosyal dokusu üzerinde kendisiyle uzun bir mülakat gerçekleştirdik. Bu mülakatı, 26.01.2013 tarihinde Kâhta ilçe merkezindeki evinde gerçekleştirdik. Çalışmamızın geri kalan kısmında İsmet Çetinkaya için gerekli yerlerde "İ.Ç." kodu kullanılacaktır.

Osman İLYA

Kâhta ilçe merkezindeki evindeki bu görüşmeyi 28.04.2013 tarihinde gerçekleştirdik. Sêvik Köyü'ndeki Heciosmanî Kabilesi'ne mensuptur. Fatma Hanım'ın evlilik öncesi hayatı ile ilgili görüşme yaptık. Çalışmamızın geri kalan kısmında Osman İlya için gerekli yerlerde "O.İ." kodu kullanılacaktır.

Hacı ÇETİNKAYA

Kâhta'nın Tokaris Köyü'nde ikamet etmektedir. Seferağazâde Osman Paşa'nın kabilesi olan Seferağazâde kabilesine mensuptur. Seferağazâde Osman Paşa hakkında kendisiyle görüşme yaptık. Görüşme 28.04.2013 tarihinde Tokaris Köyü'nde gerçekleşti. Çalışmamızın geri kalan kısmında Hacı Çetinkaya için gerekli yerlerde "H.Ç." kodu kullanılacaktır.

Ömer İLYA

Kâhta'nın Sêvik Köyü'nde ikamet etmektedir. 28.04.2013 tarihinde telefon aracılığıyla bir görüşme gerçekleştirdik. Ömer İlya'nın dedesinin babası Molla Ali, Fatma Hanım'ın amcasıdır. Aynı zamanda Molla Ali, Seferağazâde Osman Paşa'nın ilk hocasıdır. Çalışmamızın geri kalan kısmında Ömer İlya için gerekli yerlerde "Ö.İ." kodu kullanılacaktır.

Kâhta'nın Sosyal Dokusu Üzerine Bilgisine Başvurulanlar

Hakkı ÖZTÜRK

Gerger ilçe merkezindeki görüşmeyi 28.04.2013 tarihinde gerçekleştirdik. Fatma Hanım'ın babası Memî Ordegê'in kabilesi ve genel olarak Gerger'deki aşiret yapılanması ile ilgili olarak görüşmeyi gerçekleştirdik. Çalışmamızın geri kalan kısmında Hakkı Öztürk için gerekli yerlerde "H.Ö." kodu kullanılacaktır.

Bahattin YILDIRIM

Mirdês Aşireti lideri Haydarağazâde Abuzer Ağa'nın torunlarından. Mirdês Aşireti ile Gevoz Aşireti arasındaki münasebetler, Fatma Hanım'ın Mirdês Aşireti ile ilişkileri üzerine bu görüşmeyi gerçekleştirdik. Görüşme, 27.04.2013'te Gulahmed Köyü'ndeki evinde gerçekleştirdik. Çalışmamızın geri kalan kısmında Bahattin Yıldırım için gerekli yerlerde "B.Y." kodu kullanılacaktır.

Abdullah ERDEM (Evdilî Qêdir)

Mirdês Aşireti lideri Haydarağazâde Abuzer Ağa'nın torunlarından. Mirdês Aşireti ile Gevoz Aşireti arasındaki münasebetler, Fatma Hanım'ın Mirdês Aşireti ile ilişkileri üzerine bu görüşmeyi gerçekleştirdik. Görüşme, 27.04.2013'te Gulahmed Köyü'ndeki evinde gerçekleştirdik. Çalışmamızın geri kalan kısmında Abdullah Erdem için gerekli yerlerde "A.E." kodu kullanılacaktır.

Şehmuz SARIDOĞAN

Fatma Hanım'ın babası Memî Ordegê'nin köyü olan Perdisu Köyü'nde ikamet etmektedir. Memî Ordegê'nin kabilesi ile ilgili bir görüşme gerçekleştirdik. Çalışmamızda "Ş.S." olarak anılacaktır.

ŞEKİLLER LİSTESİ

- Şekil 1: Kâhta'nın 19. Yüzyıldaki İdari Yapısı.....112
- Şekil 2.1: Fato Paşa'nın Soy Ağacı.....113
- Şekil 2.2: Seferağazâde Osman Paşa'nın Soy Ağacı.....114

KISALTMALAR LİSTESİ

S.	:Sayı
s.	:Sayfa
Der.	:Derleyen
Ed.	:Editör
Çev.	:Çevirren
h.	:Hicri
m.	:Miladi
Vol.	:Volume
DH.TMIK.M.	:Dahiliye Nezareti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu
DH.İD.	:Dahiliye Nezareti İdare Evrakı
İ.DH.	:İrade Dahiliye
DH.TMIK.M.	:Dahiliye Nezareti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu
İ.DUİT.	:İrade Dosya Usulü
ŞD.	:Şura-yı Devlet Evrakı
DH.EUM.AYŞ.	:Dahiliye Emniyet-i Umumiye Asayiş Kalemi Evrakı
BEO	:Bâb-ı Âlî Evrâk Odası
Y.MTV.	:Yıldız Mütenevvi Maruzat
DH.MKT.	:Dahiliye Mektubû Kalemi

GİRİŞ

KADIN VE TARİH

Kadın ve Tarihyazımı

İngiliz filozof Herbert Spencer (1820 – 1903), *bilgiyi*; halksal (gündelik), bilimsel (farklı dallar altında çeşitli yasalarla oluşturulan disiplin), ve felsefesal (bilimsel bilginin evrensel yasalarla ifade edilmesi) olmak üzere üç gruba ayırır¹. İlkçağ'dan 20. yüzyılın sonlarına kadar bilgi kuramcılar; bilginin kaynağını, türünü, disiplinini ve işlevini kategorilendirerek evrensel bir tanımını yapmaya çalıştılar. Oluşan genel yargıya göre bilgi; masumdur, tarafsızdır, tüm insanlara eşit fayda sağlar, tarihsel çizgide kemale ulaşan bir disiplindir. Ancak Edward Said 1978'de kaleme aldığı "*orientalism*" adlı eserinde, bilginin başka bir yönüne; bilgi-güç/iktidar ilişkisine vurgu yaptı. Dünyanın dört bir yanında akademik bir disiplin çerçevesinde tartışılmaya başlanan bilgi-güç/iktidar ilişkisinin ifadesi olan *postkolonyal kurama*² göre ise bilgi; sanıldığı aksine sadece gerçeği ifade eden evrensel bir disiplin olmadığı gibi masum bir tarafsızlığa da sahip değildir³.

Tarihyazımı, geçmişin kayıt altına alınması, aynı zamanda bir bilgi üretimidir. Üretilen bilgi, kayıt altına alanın (tarihçinin) dünyası, geçmişi ve ideolojisidir. Bu bağlamda, tarihi kaydı gerçekleştiren tarihçi sadece geçmiş kayıta altına almamış; belli bir toplumsal hafızanın oluşmasını da sağlamıştır⁴. Bilginin oluşturduğu toplumsal hafıza, toplumun değer yargılarına yön vererek

¹ Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Ansiklopedisi*, Remzi Kitapevi, C. 1, İstanbul 1976, s. 166.

² Robert J. C. Young, "Edward Said'in Postkolonyal Kararsızlığı", Uluslararası Oryantalizm Sempozyumu 9 – 10 Aralık 2006, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültürel ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı Kültür Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 2007, s. 55 –56.

³ Ania Loomba, *Kolonyalizm Postkolonyalizm*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2000, s. 64 – 65.

⁴ Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, Metis Yayınları, İstanbul 2011, s. 29 – 30.

doğu-batı, kadın-erkek, geleneksel-modern, sağ-sol gibi dikotomiler oluşturarak “merkez-periferi” toplumsal açılarını oluşturur. Bu doğrultuda merkezdeki öz(ne), periferiyi şekillendirme imkânına sahiptir. Merkezdeki (öz)neye göre bir grup insan diğerlerine göre daha üstündür ve daha eşittir. Arnold Toynbee’nin 1930 yılında kaleme aldığı *A Study of History* adlı eserinde Batı’yı ifade etmek için kullandığı *ben-merkezci yanılısama* ifadesi ile “medeniyetin sadece bizim içinde olduğumuz tek bir akışı vardır ve diğerleri ya ona bağımlıdır ya da çölkumları arasında kaybolmaya mahkûmdur”⁵ anlayışından hareketle, özne olan Batı’ya göre periferi olan Doğu; siyah veya düşünemeyen/üretmeyen sarı ırk, gayri insani anlayışlara sahip despotizm, çağdışı akıl yürütme, vahşi düşünce, şiddet, fanatizm, terörizm, az gelişmişlik, demokrasiye muhtaçlık, ayrılıkçılık, kendini aşamayan ve modernleşemeyen gelenekselci yığınlar ve muhafazakâr gibi kavramları içerir.

Postmodern feminist anlayışa göre; Batı’nın Doğu için varsaydığı önermeler, erkeğin kadın için varsaydığı önermelerdir. Kadın korkar, düşünemez (veya yanlış düşünür), üretmez, akli kısadır, bozguncudur, sağlıklı karar veremez, duygusal olduğu için akli ile değil duygusu ile hareket eder. Bu algı, çoğu kadında da oluşmuştur. Böyle bir algının oluşması, binlerce yıllık erkek egemen toplumun ürettiği bilgi (evrensel, bilimsel, deney ve gözleme dayanan, tarafsız!) ile gerçekleşmiştir.

Bilginin masumiyeti gibi 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren tarihyazımının da masumiyeti sorgulanmaya başlandı. Klasik tarih aktarımındaki “tarihin yalnızca erkekler tarafından inşa edildiği” kurgusu tartışma konusu haline geldi⁶. Başta Avrupa olmak üzere, tüm dünyada olduğu gibi bu durum,

⁵ Ahmet Davutoğlu, “Medeniyetlerin Ben-İdraki”, *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, S. 1, 1997, s. 2.

⁶ Ayşe Gül Altınay, *Milliyetçilik, Toplumsal Cinsiyet ve Feminizm*, Vatan Millet Kadınlar, Der. Ayşe Gül Altınay, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s. 23 – 24.

Türkiye’de de eşzamanlı olarak işlenmeye başlandı. Kadının bir periferi şeklinde işlendiği tarihyazımında kurgu, erkek merkezlidir. Bu konuda Serpil Çakır’ın;

“... Geleneksel tarih yazıcılığı, erkeklerin yaşam pratiklerinden kaynaklanan olayları konu edinir; erkeklerin tarihsel deneyimleri üzerine odaklanır. Öznesi, erkektir. Bu tarih; kadınların yer almadığı savaşların, fetihlerin elde edemediği kahramanlıkların, üyesi olmadığı parlamento, meclis gibi siyasi kurumların tarihidir. ...”⁷

Tespiti, toplumun pratikteki %50’sinin, tarihyazımı dışına itilmesinin ifadesidir. Kadının dünyası, istekleri, toplumdan beklentileri tarihyazımı içinde ya hiç işlenmedi ya da erkek bakış açısı ile ele alındı. Kadın sadece dışarıya itilmekle kalınmamış; duraklamanın/gerilemenin, ahlaki çöküntünün, toplumsal yozlaşma ve gelenekten sapmanın baş müsebbibi olarak ele alınmıştır.

Kadının tarih yazımındaki ikincil durumu, modern çağda (ulus-devlet kurgulamalarında) da devam etti. Bu çağda da kadının tarihyazımında konu olarak işlenmesinin sebebi; “*beyaz-batılı-burjuvayı*” ifade eden erkeğin ihtirasına ve gücüne güç katmaktır. Siyasi olayların en önemli ögesi savaşlardır. Ancak siyasi olayın sebebinin veya sonucunun arasında kadın genelde işlenmez. İşlense bile erkeğin politik hedeflerine yardımcı olan nesnedir. Savaşların sonuçlarından hem erkekler hem de kadınlar etkilenir. Savaşın kadınlar açısından başka sonuçları; fuhuş, kadın kaçakçılığı, tecavüz, cinsel taciz, cinsel kölelik, hamile kalma, zorla kısırlaştırılma gibi toplumsal cinsiyete dayalı şiddeti de içerir⁸. Savaşın her türlü kötü sonucuna katlanan kadının, ek olarak katlanmak zorunda olduğu yukarıdaki sonuçlar, kadına sosyal/siyasal alanda herhangi bir avantaj sağlamadığı gibi mevcut durumunu da kötüleştirmiştir.

Savaşın, kadın açısından sonuçlarına bir örnek de Sabiha Gökçen’de karşımıza çıkmaktadır. Dünyanın ilk kadın savaş pilotu olarak bilinen Sabiha Gökçen, 1937 Dersim Harekâtı’na gönüllü savaş pilotu olarak katılmak için

⁷ Çakır, s. 30.

⁸ Adriana Zaharijević, “Sorumlu Yurttaşlar Olarak Kadınlar” Türkiye’de Kürtler Barış Süreci İçin Temel Gereksinimler Konferansı, Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği, Ed. Cem Bico, İstanbul 2009. s. 122.

Mustafa Kemal'den müsaade ister. Mustafa Kemal, beylik tabancasını Gökçen'e uzatarak "*Umarım kötü bir durumla karşılaşmazsın. Fakat herhangi bir zamanda senin şeref ve haysiyetine dokunacak bir olayla, bir durumla karşılaştığında hiç tereddüt etmeden bu silahı ya karşındakine karşı ya da kendi beynine boşaltmaktan asla çekinme*"⁹ buyruğu, aynı şartlar altında bu harekâta katılan bir erkek savaş pilotu için (*kendi beynine boşaltmaktan asla çekinme*) geçerli bir seçenek değildir. Savaş, kadınlar için daha büyük bir felaket, daha büyük bir fedakârlık olmasına rağmen savaşın etkileneni olmasından çok, erkek hedefler için bir figür olarak geleneksel tarih yazıcılığında yer alır.

Kadının tarih içindeki yerinin tarihyazımı içinde ele alınması, kadının toplumsal alandaki konumunun sorgulanması kadar eski değildir¹⁰. 19. yüzyılın başından itibaren başta Avrupa olmak üzere, dünyanın diğer coğrafyalarında kadın konusu, bir günah çıkarma alanı olmuştur. Binlerce yıllık süre içinde kadının toplumsal yaşamda tecrit edilmesi, dışlanması ve insan olmasından doğan hak ve özgürlüklerden mahrum bırakılmasının arkasındaki sebepler, inançlar, örfler ve mitler açığa kavuşturulmaya çalışılmaktadır. Kadının cephe arkasındaki fedakârlığı, tıpkı bir "*erkek gibi*"(!) savaşması ve siyasi mekanizmaya olan sonsuz bağlılığı ulus-devlet anlatılarında uzun uzun işlenmiştir. Kadının tüm bu fedakârlıklarına rağmen savaş sonrası dönemde, yeniden tanımlanmış geleneksel rolleri özendirilmeye çalışılmıştır¹¹. Çok az miktardaki elit kadın için kamusal alan kapıları açılırken, ezici çoğunluğu oluşturan öteki kadınlar için; eğitimli yuva kurucu, Akşam Kız Sanat Okulları'ndan mezun modern ev hanımları rolü benimsenmiştir.

⁹ Ayşe Gül Altınay, *Ordu-Millet-Kadınlar: Dünyanın ilk Kadın Savaş Pilotu Sabiha Gökçen*, Der.: Ayşe Gül Altınay, Vatan Millet Kadınlar, İletişim Yayınları, İstanbul 2009. s. 69.

¹⁰ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2002, s. 115.

¹¹ Yeşim Arat, *Türkiye'de Modernleşme Projesi ve Kadınlar*, Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik, Der.: S. Bozdoğan, R. Kasaba, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998. s. 87.

1970'li yıllardan itibaren kadın ve kadın hakları savunucuları, kadının erkek karşısında toplumsal yaşamdaki ikincililiğini; kadının biyolojik farklılığından değil, çok yönlü sistematik bir toplumsal cinsiyet algısının bilimde, hukukta, sanatta, görsel ifadelerde, edebiyat ve tarih metinlerinde bilinçaltına itilmiş fakat bilinçli uygulamalar olduğunu her fırsatta dile getirmeye başladılar. Tabiatın tarafsızlığını, "beyaz-batılı-burjuva" erkek lehine taraflı hale getirilmesini bir sistem meselesi (patriarkal) olarak ifade eden "*ikinci dalga feminist akım*"; doğal ve sosyal bilimlerin yeniden, dominant erkek yerine kadın-erkek eşitliği temelli olarak yeniden ele alınması ve arındırılması gerektiğini savunmaktadırlar. Bu doğrultuda tarihyazımı yeniden dizayn edilmeli, kayıt altına alınan geçmiş yalnızca erkeğin olmamalı, kadına ait geçmiş de kayıt altına alınmalıdır.

İslam Dünyasında Kadın

Kadının İslâm dünyasındaki konumu, çok geniş bir inceleme alanı içerir. İslâm, bir inanç sistemi yanında toplumsal yaşamın gayri resmi en alt yapılanmasından (aile, gündelik yaşam ilişkileri) karmaşık ve resmi en üst toplumsal yapılara (devlet, devletlerarası ilişkiler...) kadar yaşamın her alanına ilahi yasalarla düzenlemeler getirmiştir. İslâm'da kadının toplumsal yaşam içindeki konumu, gerek İslâm'ın temel dayanağı Kur'an ve Sünnet gerekse de Kur'an ve Sünnet'e dayalı olarak ortaya çıkan İcma ve Kıyas hükümlerinde oldukça geniş bir yer tutmaktadır. İslâm dünyasında kadının kamusal statüsü, çalışmamızın amacına dönük olarak kapsamı daraltılacak; bu bağlamda, İslâm dünyasında kadının tarihsel süreç içinde siyasal yapılanmalara bağlı olarak, kamusal alandaki rollerinin İslâm coğrafyasına izdüşümleri ele alınacaktır.

İslâm dünyasında kadının sosyal statüsü üç başlık altında ele alınacaktır. İlk olarak İslam'ın ortaya çıktığı dönemde gerek Arap dünyasında gerekse de Arap-dışı topluluklarda/milletlerde kadının toplumsal yaşamdaki konumu ele alınacaktır. İkinci olarak asr-ı saadet ve ilk dört halife döneminde ilahi yasalarla

veya İslam ahkâmının uygulayıcılarının içtihatlarıyla kadının elde ettiği statülere değinilecektir. Son olarak, devlet başkanlığının saltanata dönüştüğü İslam devletinin Emevî hanedanlığı evresinden; Osmanlıların İslam dünyasında siyasi olarak etkin rol oynadıkları 16. yüzyıl başlarına kadarki döneme kadar, kadının sosyal hayattaki statüleri ve statülerindeki değişiklikler ele alınacaktır. Osmanlı dönemi, ayrı bir başlık altında ayrıca ele alınacaktır.

İslam ile beraber günümüz İslam coğrafyasında, kadının toplumsal konumunun bir değişikliğe uğradığı, bu alanda yapılmış olan çalışmaların ortak söylemidir. Bu değişim, İslam öncesi Arap toplumu ile İslami dönem Arap toplumu arasında bariz bir şekilde görülür. İslam'ın ortaya çıktığı 7. yüzyıl, Arap dünyasında olduğu gibi dünyanın diğer coğrafyalarında da kadın yozlaşmanın ve toplumsal çöküntünün baş müsebbibi olarak görülmesi, ortak anlayıştır.

İslam'ın tebliğ süreci ile beraber, İslam dünyasında kadının sosyal statüsünde bir değişim olduğu bir gerçektir. Bu değişim, İslam'ın tebliğ süreci olan asr-ı saadet dönemindeki kadının sahip olduğu toplumsal statüsü ile çağdaşı olan diğer İslam-dışı topluluklarda kadının sahip olduğu toplumsal statünün mukayeseli bir tahlili ile ancak açıklanabilir. 7. yüzyılda kadının sosyal statüsüne bir göz atalım.

Kadının Hindistan merkezli Brahman anlatısındaki erkek vesayeti konumu, kadim bir geleneğe sahip İsrâîliyat'taki erkeğin kadına karşı olan keyfi uygulamaları, İran/Sasani toplumundaki kan karabetinin nikâha mani olmayan geleneği veya Batı medeniyetinin beşiği olarak kabul edilen eski Yunanistan'daki kadının ömür boyu (çocukluktan ölümüne kadar) sırası ile baba-kocanın (veya kocanın akrabalarının) hamiliği altındaki statüsü anlatılmadan İslam'ın kadının toplumsal statüsündeki değişimi açıklanamaz¹².

İslâm'ın ilk ortaya çıktığı dönemlerde Bizans'ta kadının hukuki bir statüsü bulunmamaktadır. Kadınlar hiçbir şekilde mahkemede hâkim karşısına çıkamaz.

¹² Neda Armaner, "Hadislere Göre Kadının Sosyal Durumuna Umumi Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 9, S. 1, 1961, s.131-139.

“Kadın ruhsuz bir insandır.” kanısı ile kadın, hayatı boyunca ya kocasının ya da babasını vesayeti altında hayatını sürdürmüştür¹³. Kadın adına Bizans’ta olumlu anlamda söylenebilecek şey, tek eş ile evliliğin yasal güvence altına alınmış olmasıdır. Bunun dışında kadının kamusal görev yerine getirme ve kamusal alanda yararlanmanın oldukça sınırlı olduğu görülmektedir. Yunanlı hatiplerden Demosten evliliğin amacını “Zevce, bizim yalnızca meşru çocuk sahibi olmak için değil, aynı zamanda evimizdeki bütün mallarımızın da sadık bir bekçisi olmak için aldığımız kadındır.” yönündeki ifadesi, eski Yunandaki kadının statüsünü açıklar¹⁴. Eşi ölen kadının, kocasının mirasından pay alma hakkı, ancak kocanın bunu yazılı olarak veraset sözleşmesi ile belirtmesi durumunda mümkün olabilirdi¹⁵.

Hindistan’ın egemen inanç anlayışı olan Budizm’de kadın; sadece insanın değil tüm kötülüklerin anası olarak kabul edilir. Kadın, kasırgalardan ve yılanlardan daha kötüdür. Belki de bu sebepten dolayı Buda, kadınları ilk başta Budizm’e kabul etmemiştir¹⁶. 19. yüzyıla kadar kadın, ölen eşinin arkasından yakılmaktaydı¹⁷.

İslâm’ın bir başka yayılma sahası olan İran’da bir erkek, sınırsız olarak çok kadınla evlenme hakkına sahipti. Yapılan bu evliliklerin herhangi bir resmi kayıt ile hukuki dayanağa dayandırılmadığından, daha sonra bir hak talebi de söz konusu olamazdı. Evli bir kadının, baba ve kardeşi ile dahi görüşmesi yasaktı¹⁸.

İslam öncesi topluluklar arasında Mezopotamya uygarlığını oluşturan halklar, kadın hakları konusunda en pozitif değerlere sahip sosyal dokuyu

¹³ Yunus Vehbi Yavuz; *Kur’an’da Kadın Hak ve Özgürlüğü*, Bayrak Yayınları, İstanbul 1999, s. 36.

¹⁴ Armaner; s.131-139.

¹⁵ Yavuz; s. 36.

¹⁶ Belkıs Konan; “Türk Kadının Siyasi Haklar Kazanma Süreci”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 60, S. 1, Ankara 2011, s. 157 – 174.

¹⁷ Şefika Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını 1839-1923*, T. C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı, İstanbul 1997. s. XI.

¹⁸ Yavuz; a.g.e., s. 37.

oluşturmuşlardır. Babil kralı Hamurabi'nin yazılı yasalarına göre; tek eşli (monogami) evlilik esastı. Boşanma hakkı erkeğe ait olduğu gibi kadının da bu hakkı kullanma salahiyeti vardır¹⁹. Kadının eş seçme hakkı olduğu gibi, her iki taraf için boşanma hakkı da zor şartlara bağlanmıştır²⁰.

Emeviler Dönemine Kadar İslam Dünyasında Kadın

İlk vahiy ile beraber İslâm inancının kadınlar arasında hızla yayıldığı görülmektedir. İslâm'ın ilk yayıldığı yıllarda, Müslüman olan kadınların sayısının erkeklerden daha fazla olması²¹ İslâm'ın kitlesel bazda kadına kazandırdığı haklarla açıklanabilir. Gerek Arap toplumunda olsun gerekse de Arap dışı İslâmiyet'i kabul eden unsurlarda olsun İslâm ile beraber kadının toplumsal yapı içinde önemli bir sosyal statü elde ettiği görülmüştür. İslâm öncesi dönemlerde soy, eş veya babaları üzerinde önemli bir statüye sahip olan çok nadir bazı elit kadın örnekleri üzerinden, İslâm öncesi dönemleri kadın hakları konusunda daha pozitif bir evre olarak ifade edilmesi de doğru değildir. İslâm'ın ilk ortaya çıktığı dönemlerde, İslam inancını kabul eden ilk Müslüman kadınların sosyal statü profiline baktığımızda, genellikle daha alt sosyal statülere sahip olan kadınların daha çok İslamiyet'i kabul ettiklerini görmekteyiz. Ebu Sufyan Bin Harb, Bizans kralı Heraklios'u (610 – 664) İslamiyet'in Arap yarımadasındaki yayılması hakkında bilgilendirmesinde “Muhammed'e uyanlar zayıflar, miskinler, gençler ve kadınlar” olarak ifade eder²².

İslam'ın ana kaynaklarında (Kur'an, Hadis) kadının erkeğe göre konumu, toplumsal statü anlamında hiyerarşik bir alt-üst ilişkisi olarak taşımadığından, teorik olarak “kadının özgürlüğü” sorunsalı; “bireyin özgürlüğü” ile ele almaya çalışmıştır. İslam, İslam öncesi dönemde, *erkek-soylyu-burjuva*'nın sahip olduğu

¹⁹ Kurnaz, s. XI.

²⁰ Armaner, s. 132.

²¹ Rıza Savaş, *Asr-ı Saadet'te Kadın ve Aile Hayatı*, Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslâm, Ed.: Vecdi Akyüz, Ensar Neşriyat, İstanbul 2007, s. 87 – 184.

²² Savaş, s. 87 – 184.

toplumsal statünün, toplumun diğer sosyal sınıflarıyla paylaşılması eksenli bir toplumsal özgürlüğü benimsemiştir. Örneğin; İslam öncesi dönemde, yalnızca erkeğe ait olan *boşanma hakkının* kadına da tanınması, çok kadın ile evliliği “*Şayet aralarında adaletsizlik yapmaktan korkarsanız, bir tane almalısınız veya sahip olduğunuz ile yetinmelisiniz.*”²³ şeklinde zorlaştırarak kadın-erkek arasındaki hak gaspını ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Hz. Muhammed dönemi Medine şehir devletinde kadınlar sosyal yaşamlarında hiçbir alanda kısıtlanmamışlardı²⁴.

Sosyal statünün en önemli kriteri, siyasal haklara sahip olma veya olamamadır. Hz. Muhammed döneminde çeşitli siyasi antlaşmalara kadınların şahitlik anlamında katılmaları, İslami dönemde kadının siyasetin içinde olduğunu gösterir. Ayrıca asr-ı saadet döneminde kadınların savaşa katıldıkları da görülmüştür. Savaşa katılan bir sosyal sınıf, savaşın siyasi getirilerine de ortak olur. İslam’a göre kadınlar kamusal alanda devlet memurluğu (öğretmenlik, hâkimlik, ...) gibi görevleri yerine getirebilirler. Ancak imam olamazlar. Bazı müçtehitler kadınların hâkimlik ve devlet başkanlığı yapabileceklerine dair fetvalar vermişlerdir. Çoğu ise buna karşı çıkmışlardır. Siyasal anlamda kadının seçme hakkına sahip olduğu bilinmektedir²⁵.

Hz. Muhammed döneminde kadınların, bir kamusal hizmet olan eğitim hakkını kitlesel olarak kullandıklarını görmekteyiz. Mescitler, yalnızca dini ibadetlerin yapıldığı yerler olarak kullanılmamış, kitlesel eğitimin de yapıldığı mekânlardır. Kadınlar bu mescitleri rahat bir şekilde kullandıkları görülür. İbn Hişâm’ın bildirdiğine göre, bu mescitlerde yalnızca kızlardan oluşan bir öğrenci

²³ Nisa Suresi, 3. ayet.

²⁴ Will Durant, *İslâm Medeniyeti*, Çev.: Orhan Bahaeddin, Tercüman Yayınları, (tarihsiz) s. 60 – 61.

²⁵ İbrahim Agâh Çubukçu, “İslam’da Kadın Hakları”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 21 S. 1, 1997, s. 37 – 43.

gurubu bulunuyordu. Toplu namazlarda bu gurubun erkeklerin arkasında saf tutuğunu rivayet eder²⁶.

Kadının kamusal alanda çalışması, kamusal hak ve sorumlulukları paylaşması, İslam'ın devletleşme süreci olan asr-ı saadet döneminde ve devlet anlamında kurumsallaşmanın zirve yaptığı Hz. Ömer döneminde olağan bir insani hak olarak görülmektedir. Hz. Ömer döneminde, Şifa Hatun adlı sahabenin çarşı ve pazarları kontrol eden bir zabıta olarak görevlendirilmesi, kadının kamusal alana müdahil olduğunu gösterir²⁷. Hz. Aişe ve diğer bazı kadın sahabelerin çeşitli anlaşmazlıklarla ilgili fetva vermesi²⁸, kadının hukuk dağıtıcısı gibi önemli bir kamusal görevi yerine getirebileceğini göstermiştir.

Emevîlerden Osmanlıya İslam Dünyasında Kadın

Emevî hanedanı ile beraber İslam devleti Arap-dışı unsurlarla karşılaşması, örneklerin İslam üzerinde etkisini ortaya çıkarmıştır. Emevîler dönemi, sınırların ani genişlemesine paralel olarak çok kültürlü bir sosyal yaşamın da önünü açmıştır. İslam ile beraber yeni bir yaşam biçimi kazanan Arap kültürü, İran kültürü ile kaynaşmaya başladı. İslam'ın kadına tanıdığı hak ve özgürlükler, örneklerin etkisi ile elinden yeniden alınmaya başlandı²⁹. Bu bağlamda, “kadın özgürlüğü” sorunsalı, İslam'ın örneklerle ilişkiye geçmesi sonucunda yeniden ortaya çıkmıştır.

Emevî hanedanı ile Abbasi hanedanı dönemi, kadınların sosyal durumlarında ciddi farklılıklar oluşmamıştır. 11. yüzyılın başlarına kadar kadınlar, İslamiyet'in kadına tanıdığı özgürlükleri sosyal hayatta yaşattılar³⁰. Emevî –

²⁶ Savaş, s. 87 – 184.

²⁷ Çubukçu, s. 41.

²⁸ M. Seligsohn, “A'îşe”, İslam Ansiklopedisi, MEB Yayınları, Eskişehir 1997, s. 229 – 230.; Çubukçu, s. 41.

²⁹ Safinaz Kazım; *Kadının Özgürlüğü*, Çev.: Mustafa İslamoğlu, Denge Yayınları, İstanbul, 2004, s. 28.

³⁰ Bahriye Üçok, *İslâm Tarihi Emevîler - Abbasîler*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1967, s. 134 – 138.

Abbasi hanedanları döneminde kadınların erkeklerle beraber savaşa katıldığı, kayıtlarla sabittir. Halife Muktedir döneminde (908 – 932) ağır siyasi suçluların yargılandığı mahkeme olan Divân ül-Mezâlim'e bir kadın yargıcın atanması, kadının sosyal statüsüne önemli bir örnek teşkil eder³¹.

19. yüzyılda, ulusçuluk anlatıları ile beraber milletlerin arkaik dönemlerini kutsallaştırmaları, kadın konusunda da kendini gösterir. Bu yargıya göre; İslam öncesi dönemlerde kadın, daha özgür ve sosyal statüsü erkek ile eşitti³². Bu konu aslında İslam ile ilintilendirilemez. Türkler, İslam öncesi dönemde “atlı-göçebe” olarak ifade edilen bir yaşam tarzına sahiptiler. Göçebe toplumlarda, şartlar gereği sosyal sınıflar hem nicelik olarak azdır, hem de nitelik olarak aralarındaki hiyerarşik uçurum fazla değildir. Dolayısıyla göçebe toplumlarda göreceli bir kadın özgürlüğü mevcuttur. Aynı durum, Osmanlı döneminde kırsal alandaki sosyal yapı ile şehirdeki sosyal yapı arasında da görülür. Kırsal alanda, kadın çalışma hayatının birebir içinde ve erkek ile aynı iş yükünü paylaştığı için, şehirli kadına nazaran daha özgür bir yaşam standardına sahiptir³³. Türklerin yerleşik şehir kültürü ile tanışmaları, doğal olarak bir takım sosyal ayrışmaları da beraberinde getirmiştir. Türkler gibi göçebe toplumlarda, kadının özgürlüğü konusundaki bu farklılaşma İslam ile değil; yaşam biçimlerindeki bu değişimle açıklanabilir.

İslam dünyasında kadının özgürlüğü sorunsalı, sosyo-kültürel değerlerin bileşenleri ile beraber ortaya çıktığı için, çözüm konusunda karmaşık bir hal almıştır. Bu bağlamda İslam dünyasındaki kadının özgürlüğü, kemale doğru tarihsel bir seyir izlememiştir. Kemale doğru bir yana, yozlaşmanın olduğu da görülmüştür. İslam, bu konuyu süreç içinde kendi iç dinamikleriyle değişime bırakmıştır. Sosyal devrimlerin en zor olanı; halkın uzun deneyimler sonucunda

³¹ Üçok, s. 135.

³² Bülent Dâver, “Kadının Siyasal Hakları”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 23, S: 4, 1968, ss. 121 – 130.

³³ Emine Dingaç, “Osmanlı Toplumunda Kadınların Üretime Katılmaları”, *History Studies Dergisi*, Vol. 2/1, 2010, s. 11-13.

benimsediği değerleri değiştirmektedir³⁴. Hz Muhammed bu konuda “İslam inancı öyle bir barış ve güvenlik ortamı oluşturacaktır ki, en uzak yerden bir kadın tek başına Mekke'ye gelecek, Kâbe'yi tavaf edip dönecek ve o kadına hiç bir zarar gelmeyecektir.” şeklindeki kadın özgürlüğü konusundaki müjdeleyici sözü, İslam'ın kadının özgürlüğü hakkındaki bakışını ifade eder. İslam, bu değişimin önünü açmış fakat sonraki dönemlerde örflerin etkisiyle yeniden bir temel insani hak ihlali anlamında karşımıza çıkmıştır³⁵.

Osmanlı'da Kadın

Osmanlı Devleti, yönetim, hukuk, askeri, eğitim ve yaşamın diğer alanlarında fethedilen bölgelerin örflerinden, halefi olduğu Türkiye Selçuklu Devleti ve diğer İslam devletleri aracılığıyla İslam uygarlığından yararlanarak 15. yüzyıldan itibaren kurumsallaşmasını tamamlamıştır. İslam inancına göre Allah'ın emri, hadis, icmâ-i ümmet ve kıyâs-ı fukahâ esasları üzerine oluşturulan *şer'i*³⁶ *hukuk* ile geleneğin ve örflerin padişahın onayı ile oluşan *örfi hukuku* bir arada kullanan Osmanlılar, içtimaî hayatın kurallarını da bu eksen üzerine oluşturmuşlardır³⁷. Dolayısıyla klasik dönem Osmanlı içtimai hayatında kadının toplumsal statüsünün belirlenmesinde klasik İslam kültürü ve örfler belirleyici olmuştur. Bu bağlamda kadının toplumsal alandaki statüsü kırsal-kentsel gibi bir ayrışmada farklılık gösterdiği gibi farklı coğrafi/kültürel bölgelerin geleneksel etkisi de belirleyici olmuştur.

Osmanlı'da kadının toplumsal yaşam içindeki konumu, 1980'lere kadar genel tarih içinde yüzeysel olarak ele alınarak incelenmiştir. Osmanlı'da kadın, ilk olarak Avrupalı araştırmacıların oryantalist bir bakışla *hareme* olan ilgi ile

³⁴ Armaner, s. 135.

³⁵ Beyza Bilgin, “İslam'da ve Türkiye'de Kadınlar”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C: 36 S:1, 1997, s. 29 – 43.

³⁶ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Yayınları, Ankara 2007, s. 989.

³⁷ Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2007, s.118-119.

ele alınmaya başlandı. Saray ve çevresinde elit kadınların ihtirasları, arzuları, aşkları, giyimleri, siyasi olaylardaki rolleri tarih araştırmalarına konu oldu. Yerli araştırmacılar ise daha çok Cumhuriyet ideolojisinin erdemlerini anlatabilmek için Cumhuriyet öncesi kadını edilgen bir toplumsal varlık olarak ele aldı. Bu bağlamda kadının bazen göklere çıkarılarak anlatılmış bazen ise haktan ve hukuktan yoksun zavallı bir konumda anlatımı yapılmıştır. Bülent Dâver, Osmanlı dönemi kadını, “*Osmanlı İmparatorluğunda zaman zaman istisna teşkil eden Şair Nigâr Hanım gibi toplum yaşantısına giren ya da Hürrem Sultan, Kösem Sultan gibi siyasal entrikalara karışan kadınlar olduysa da kadınların çoğu asırlar boyunca tutsaklıklarının farkında bile olmadılar. Durumlarını gözü kapalılık ve uyuşukluk denebilecek bir tevekkül ile kabul ettiler. Bu durum Kurtuluş Savaşı’na kadar devam etti.*”³⁸ şeklinde Cumhuriyet yönetiminin kadın için ne kadar büyük bir nimet olduğunu ifade eder. Ancak 1980 sonrası dönemde Osmanlı kadını üzerinde yapılan çalışmalar³⁹, Osmanlı döneminde pek de gözü kapalılık ve uyuşukluk denebilecek bir tevekkül ile sosyal hayatın (hatta siyasal hayatın) edilgen bir nesnesi olmadıklarını göstermektedir.

İslam kültürünün Osmanlı toplumunda kadının özgürlüğü noktasında ciddi bir sıkıntı yaşatmamış olması birçok tarihçinin ortak görüşüdür. Ancak yine İslam öncesi Türk kültüründe kadının sosyal statü anlamında daha ileri bir anlayışın egemen olduğu belirtilir⁴⁰. İslam öncesi Türk toplumunda konar-göçer

³⁸ Dâver, s. 121 – 130.

³⁹ Arat, Çakır, Aynur Demirdirek, *Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının Bir Hikayesi*, Ayizi Yayınları, Ankara 2011.; Yaprak Zihnioğlu, *Kadinsız İnkılap*, Metis Yayınları, İstanbul 2003.

⁴⁰ İbrahim Kafesoğlu, İslam âmme hukukunda kadının yerinin zayıf olduğunu, Türklerin İslam sonrası dönemlerde kadın konusunda örfe ağırlık verdiğini belirtir. İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1998, s. 363; Kumaz, a.g.e., s. XIII.; Tuncer Baykara ise Osmanlı dönemi, kadının sosyal hayatta geriye itildiği bir dönemmiş gibi tasavvur edildiğini ancak hemen hemen tüm şehirlerde “Kadınlar Pazarı” adı altında bir alışveriş mekanlarının oluşu kadının sosyal hayattaki yerinin canlılığına dikkat eder. Tuncer Baykara, *Türk Kültür Tarihine Bakışlar*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2001, s.155-156;

bir yaşamın egemen olması, böyle bir algının oluşmasının temel nedenidir. Çünkü göçebe toplumlarda, bireyin hak ve özgürlükleri; ticaret, zanaat, arazi ve tarımsal faaliyetlere dayanan yerleşik toplumlara nazaran daha iyidir. Garip olan durum; kadının özgürlüğünü kısıtlayıcı hukuksal metinlerin İslam esaslı hukuk olan *şer'i kanun* ve kanun oluşturucuları olan *kadı* tarafından değil de geleneksel değerlerin hukuk kuralları olan *örfi kanun* ve onun kanun oluşturucusu olan padişah tarafından oluşturulmuş olmasıdır. İsmail Güven'in "Ahmed Rıza'nın Kadın Eğitimine İlişkin Görüşleri" adlı makalesinde dile getirdiği ve değişik tarihlerde padişah fermanı ile hukuksal bir metne dönüşen "*Kadınların muhallebici dükkânlarına girmesi yasaklanmıştır.*", "*Kadınların mesire yerlerine girmesi yasaklanmıştır.*", "*Kadınlar ancak haftanın dört günü sokağa çıkabilirler*"⁴¹ şeklindeki hükümlerin *şer'i* hukuk ile değil de *örfi* hukuk normları ile kısıtlanması bu duruna örnek teşkil eder.

Klasik dönemde Osmanlı sosyal yaşamında kadın, sistemleşmiş ve kurumsallaşmış İslam hukukunun kendisine tanıdığı sosyal hakkı kullanabilmiştir. Bu dönemde kadın; Miras alabilmekte, mülk edinebilmekte, menkulünün veya gayri menkulünün üzerinde sınırsız tasarruf hakkı bulunmaktadır⁴². Bu hakları yazılı hukuk ile yasal güvence altına alınmıştır. 17. yüzyılda Bursa'da Kadı defterleri üzerinde çalışan Haim Gerber, kadınların bizzat kadı'nın (hâkim) karşısına çıkarak özgür bir şekilde haklarını savunduklarını belirtir. Aynı çalışmada, kadınların dükkân açarak ticari faaliyetlerde buldukları, köy ve şehir yerlerindeki arazileri kiralayarak işlettikleri görülmüştür. Dönemin ekonomik kuruluşlarından ve vakıflarından krediler temin ederek ekonomik hayatın aktif bireyleri olmuşlardır⁴³.Klasik

⁴¹ İsmail Güven, "Ahmed Rıza'nın Kadın Eğitimine İlişkin Görüşleri", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 31/1, Ankara 1998, s.151.

⁴² Faroqhi, s. 115.

⁴³ Haim Gerber, "Bir Osmanlı Şehri Olan Bursa'da Kadının Sosyo-Ekonomik Statüsü (1600-1700)", Çev. Hayri Erten, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8, Konya, (1998), s. 327-343.

dönem Osmanlı kadınının sahip olduğu bu sosyo-ekonomik haklarla, çağdaşı olan Avrupa kadının durumu ile mukayese edilmeyecek kadar iyidir. Klasik dönemdeki kadının statüsü hakkında yabancı seyyahların kayıtları da önemli ipuçları vermektedir. 16. asırda Anadolu'ya gelen Alman seyyah Salomon Schweigger; kadınların hiç evde oturmadığını, kapı kapı gezdiğini, mesire yerlerinde ve hamamlarda gezdiklerini, kadının bilinen asli görevleri olan ev işlerini ne zaman yaptığını anlamadığını anlatır⁴⁴.

Klasik dönem Osmanlı kadını hakkında diğer önemli bir tespit ise, medeni durumları ile ilgili husustur. Osmanlı hukuk sisteminde, medeni hayatı düzenleyen belirleyici hukuk, *şer'i hukuktur*⁴⁵. Şer'i hukukun erkeğe tanıdığı "birde fazla kadın ile evlenme"⁴⁶ durumunun yaygın bir uygulama olarak görülmediği anlaşılmaktadır⁴⁷. 1600 – 1700 yılları arasında Bursa Şeri'yye Sicilleri üzerinde yapılan çalışmada, 2 bini aşkın tereke içinde bir erkeğin birden fazla kadın ile evli olduğu dava sayısı 20'yi geçmemiştir⁴⁸. Yine de bu durum, kadınların sadece kadın olmasından dolayı hiçbir zorlukla karşılaşmadığını göstermez⁴⁹.

Fransız İhtilali'nin evrensel değerlerinin Osmanlı siyasi ve sosyal yapısına etkileri, 19. yüzyılın başından itibaren ve devletin en batısındaki yönetim bölgelerinde görülmüştür. İhtilalin Osmanlı siyasi yapısı üzerinde oluşturduğu tahribata karşı geliştirilen ilk pratik eylem, 1839'da dönemin padişahı

⁴⁴ İlber Ortaylı, *Osmanlı Barışı*, Timaş Yayınları, İstanbul 2007, s. 75.

⁴⁵ M. Âkif Aydın, *İslâm – Osmanlı Aile Hukuku*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1985, s. 55 – 56.

⁴⁶ Nisa Suresi, 3. Ayet. "Eğer, velisi olduğunuz mal sahibi yetim kızlarla evlenmekle onlara haksızlık yapmaktan korkarsanız onlarla değil, hoşunuza giden başka kadınlarla iki, üç ve dörde kadar evlenebilirsiniz; şayet, aralarında adaletsizlik yapmaktan korkarsanız bir tane almalısınız veya sahip olduğunuz ile yetinmelisiniz. Doğru yoldan sapmamanız için en uygunu budur."

⁴⁷ Ömer Düzbakar, "Osmanlı Toplumunda Çok Eşlilik: 1670-1698 Yılları Arasında Bursa Örneği", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 23, 2008, s.85-100.

⁴⁸ Haim Gerber, 327 – 343.

⁴⁹ Faroqhi, 115.

Abdülmecit (Saltanatı: 1839 - 1861) tarafından ilan edilen *Tanzimat Fermanı* olarak bilinen devletin modernleşmesine dönük yol haritasıdır. Tanzimat'la beraber başlayan kamusal alandaki dönüşüm, kadının kamusal alana giriş sürecini de başlatmış oldu. 1858 tarihli *Arazi Kanunnamesi*'nde, ilk kez kız çocuklarına da baba mirasında hak tanınması, Tanzimat Fermanı'nın kadın haklarına yönelik ilk hukuki düzenlemesidir⁵⁰. Bu dönemde Tanzimat'ın ilk dönem aydınlarından Namık Kemal ve Şinasi, kadını konu eden ve kadının sosyal yaşamdaki sorunlarını ilk kez basında dile getiren yazılar kaleme almışlar⁵¹. Kadının kamusal alana girişi, eğitimlerine yönelik verilen hizmetten sonra gerçekleşti. 20. yüzyılın başında kadınlar, kamu hizmeti yerine getirme yolu ile kamusal alanda çalışmaya başladı. Bu durum, toplumun kadına yönelik algı değişikliğinden çok, uzun soluklu savaşlar sonucunda azalan yetişmiş erkek yerine kadına olan ihtiyaçtan kaynaklanmaktadır⁵².

Kadına yönelik kitlesel eğitim faaliyeti, 17 Şubat 1839'da II. Mahmut'un (Saltanatı: 1808 – 1839) Avrupa'dan (Viyana) getirttiği Prof. Dr. Ambrois Bernard (1810-1844) ve ekibi tarafından İstanbul'da kurulan Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye-i Şahane'nin bünyesinde açılan⁵³ ve yine Avrupa'dan getirilen ebe kadınların açmış olduğu kurslarla başlamıştır⁵⁴. Merkezileşme süreci ile beraber artan memur ihtiyacını karşılamak amacıyla kurulan *Rüştiyelere* kız öğrenciler de alınmaya başlanmış, daha sonra sadece kızlara eğitim veren *Sultanahmet*

⁵⁰ Şehmus Güzel, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Toplumsal Değişim ve Kadın*, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, C 3, İstanbul 1985, s. 858

⁵¹ Tülay Keskin, "Demet Dergisi'nde Kadın ve İlerleme Anlayışı", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 24, S. 37, Ankara 2005, s. 290.; Güven, s.151.

⁵² Demirdirek, s. 53 - 54.

⁵³ Şerefettin Canda, "Türkiye'de Nöropatoloji Gelişimi, Dünden Bugüne", *Türkiye Ekopatoloji Dergisi*, 2005, s. 102 – 103.; Güzel, a.g.m, s. 858

⁵⁴ Yasemin Avcı, "Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Döneminde "Otoriter Modernleşme" ve Kadının Özgürleşmesi M.eselesi", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S.21, Ankara 2007, s. 4.

İnasRüştiyesi 1859'da açılmıştır⁵⁵. II. Abdülhamit'in saltanatı döneminde "kızlar için de zorunlu eğitim" uygulaması, projelendirilmesine rağmen uzun soluklu savaşlardan dolayı hayata geçirilememiştir⁵⁶. Bu gelişmeler sonucunda mezun olan kız öğrencilerin çalışma hayatına girmesi, kadının özgürleşmesi ve sosyal hayat içindeki yerini ve önemini arttırmıştır⁵⁷. Ancak tüm bunlar, Yasemin Avcı'nın ifadesi ile 'otoriter modernleşmenin sonucu zoraki bir ilerlemenin hayata geçirilmiş eylemleridir'⁵⁸.

Kız rüştiyelerinin açılması, kadınların kamusal alana katılımını hızlandıran bir adım olmuştur⁵⁹ Ancak kadınların kitlesel eğitim sürecine dâhil edilmesi, kadın - erkek eşitliğine yönelik geliştirilen bir modernleşme eylemi değildir. Tanzimat aydınlarının amacı, daha çok toplumun ihtiyaç duyduğu eğitimli anneler yetiştirmekti.

Kız rüştiyelerinde eğitim verecek kadın öğretmen ihtiyacı, Dârülmuaallimât'ın (Kız Öğretmen Okulu) açılmasını zorunlu kılmıştır. Bu durum, kadınların kamusal hizmet vermenin de yolunu açmıştır⁶⁰. Dârülmuaallimât'ın ilk mezunları ile beraber kadınlar, basın - yayın hayatında kendilerini daha özgür bir şekilde ifade etme yolunu da açmıştır. Nitekim yazarlarının tamamının kadın olduğu ilk dergi olan "*Şükûfezâr*", 1886'da yayın hayatına başlamıştır⁶¹.

1908 baharında yeniden ilan edilen meşrutiyet yönetimi ile beraber basın üzerindeki siyasi baskı ve yaptırımların azalmasına paralel olarak, süreç içinde

⁵⁵ Yahya Akyüz, "Türkiye'de Öğretmen Yetiştirmenin 160. Yılında Darülmuaallimîn'in İlk Yıllarına Toplu ve Yeni Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 20, Ankara 2006, s. 26.

⁵⁶ Yıldız Ramazanoğlu, *Cumhuriyet'in Dindar Kadınları*, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, İletişim Yayınları, C. 6, İstanbul 2005, s. 804 - 812

⁵⁷ Kurnaz, s.17.

⁵⁸ Avcı, s. 3 -5.

⁵⁹ Güzel, s. 859.

⁶⁰ Selçuk Akşin Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839 - 1908)*, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2010, s. 83 - 85.

⁶¹ Demirdirek, s. 17.

yetişen Osmanlı entelektüel kadını, kendi hak ve özgürlüklerini erkeklerin kalemiyle ifade etme yerine, kendi özgür iradeleriyle dile getirmeye başladılar. Bu tarihten itibaren kadının sosyal hayattaki konumunun iyileştirilmesi ve yükseltilmesinde Batı'nın telkin ve esinlenmesi ile beraber, kısmen de olsa artık iç dinamiklerin harekete geçtiğini görmekteyiz⁶². 30 Kasım 1908'de yayın hayatına başlayan Demet Dergisi, ilk kez kadınlar, siyasi konularda düşüncelerini ifade etmeye başladılar⁶³.

Kürtlerde Kadın

Kürtler, Ortadoğu'da Arap, Fars ve Türklerden sonra nüfus yoğunluğu bakımından dördüncü büyük halkı oluşturmaktadır. Geniş bir coğrafyada ikamet eden Kürtlerin siyasal bir birliktelik oluşturamamaları, kültürel bölünmüşlüğü de beraberinde getirmiştir. Bu kültürel bölünmüşlük durumu, kadının Kürt sosyal yaşamındaki yerinin tanımlanmasını zorlaştırmaktadır. Bu geniş coğrafyada, farklı siyasi yapılanmaların da etkisi ile bölgeler arasında farklı sosyo-kültürel algıların oluşmasına neden olmuştur. Gerek farklı siyasi yapılanmaların etkisi, gerekse de farklı üretim biçimleri (hayvancılık, tarım) veya yaşam tarzlarının (dinamik göçebe – statik şehirli/köylü) etkisi, kadının sosyal konumunda farklılıklar oluşturmuştur. Bu konuda ünlü Kürdolog Minorsky "*Kadın köylerde asttır, köy aristokrasisinde ve kentlerin eğitilmiş kesimlerinde erkeğe eşit konumdadır, kentin eğitimsiz kesimlerinde ise üsttür.*" tespitini yapmıştır⁶⁴. Minorsky'nin bu karşılaştırma tespitinde genellemeye gitmesi yanlıştır. Kırsalda üretime katılan kadın, şehirdeki kadından daha üst bir sosyal statüye sahiptir. Ancak bu üretime katılımın bedeli bira ağır olduğu için çabuk yıpranır ve güzelliğini çabuk

⁶² Güzel, s. 850.

⁶³ Tülay Keskin, s. 292.

⁶⁴ V. Minorsky, Th. Bois, D. N. Mac Kenzie, *Kürtler ve Kürdistan*, Çev. Kamuran Fıratlı, Doz Yayınları, İstanbul 2004, s. 132 – 333.

kaybeder. Lucy M. J. Garnett, Göçebe Kürtlerde bütün yükün kadınların omzunda olduğunu, erkelerin sadece çobanlık yaptığını belirtir⁶⁵.

Minorsky, Kürt kadını Müslüman uluslar arasında en liberal olanı olarak ifade eder. Soane bu konuda, köylerde çoğu zaman bir kadın kocası evde olmasa da erkek misafir kabul eder, onunla muhabbet edebildiğini söyler. Yine aynı şekilde Kürt kadının eve kapatılmadığını dile getirir. Fuhuş ve benzeri olaylar Kürtler arasında çok nadir görülür⁶⁶.

Kürtlerde erkek egemenliğine dayalı bir sosyal yapı mevcuttur. Bu sosyal yapı, Kürt sosyal yaşamında tarih boyunca varlığını korumuştur⁶⁷. Ancak kadının asabiyet kökeni, medeni durumu ve sahip olduğu ekonomik değer, ona önemli statüler kazandırdığı da görülmüştür. Sosyal yaşamın en prestijli statüsü olan *toplum önderliği* gibi önemli konumlamaları, Kürdistan'ın dört bir yanında ve farklı zaman dilimlerinde görmek mümkündür. Halepçe merkezli Caf aşiretine bir süre önderlik yapmış olan Adile Hanım, 1853 Kırım Savaşı'na aşiretinden oluşturduğu bir birlikle katılan ve Batı medyasında oldukça heyecan uyandıran Maraşlı Kara Fatma (Fatê Reş), toplumdaki aksaklıkları dile getirerek fiili bir başkaldırıya dönüştüren ve araştırmamıza da konu olan Fatma Hanım, örneklerden bir kaçıdır. Ziya Gökalp Kürt kadının önder kimliği, erkeklerinkinden alt olmadığını anlatır⁶⁸.

Irak'taki İngiliz işgal kuvvetleri komutanı Cecil J. Edmonds'ın "taçsız kraliçe" olarak tanımladığı Halepçeli Adile Hanım, 19. yüzyılın başında Osmanlı'nın Şarezor'daki yerel valisi olan Osman Paşa'nın eşidir⁶⁹. O, Osman

⁶⁵ Mehmet Sancak, *Geçmişten Günümüze Kürt Kadını*, Özge Yayınları, Ankara 2002. s. 129.

⁶⁶ Bazil Nikitin, Kürtler, *Sosyolojik ve Tarihi inceleme*, Çev. Hüseyin Demirhan, Cemal Süreyya, C. 1 – 2, Deng Yayınları, İstanbul 2002, s. 177.

⁶⁷ Martin Van, Bruinessen, Adile Hanım'dan Leyla Zana'ya: Kürt Tarihinde Siyasal Liderler Olarak Kadınlar, Ed.:Shahrazad Mojab, Devletsiz Ulusun Kadınları, Çeviren: Fahriye Adsay, Sema Kılıç ve Ekin Uşaklı, Avesta Yayınları, İstanbul 2005. s. 131.

⁶⁸ Ziya Gökalp, *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler*, Toker Yayınları, İstanbul 2007, s. 45.

⁶⁹ Bruinessen, s. 132 – 135.

Paşa daha hayatta iken Caf aşireti içinde varlığını ve etkinliğini hissettirdi. Osman Paşa'nın ölümüyle de hayatının sonuna kadar bu aşirete önderlik etmiştir. Gerek İngilizlerle gerekse de Osmanlı Devleti ile başarılı politik ilişkiler kurarak bölgedeki politik prestijini arttırdı. Adile Hanım, lider Kürt kadınlarının en çok bilinen örneğidir.

Kürtlerde yaygın gelenek, tek eşli evliliktir⁷⁰. Modernleşme öncesi dönemlerde, aşiret liderlerinin, bir lüks ve gösteriş nişanesi olarak, çok eşli evlilikler yapmaları yaygın bir gelenektir⁷¹. Bu durum sadece aşiret liderlerine mahsus olmayıp, maddi imkânı yerinde olan çoğu erkek birden fazla evlilik yapardı. Çok eşliliğin diğer bir sebebi ise zenginlerin, ağaların ve aşiret liderlerinin ekonomik ve siyasi ittifaklarını genişletmek içindir⁷². Alt sınıf halk zümresinde, erkeklerin birden fazla kadın ile yaptıkları evliliklerin temel nedeni ise çocuk sahibi olamamalarıydı. Kürtler arasında boşanma kolaydır. Ancak bu boşanma erkek lehinedir. Bu anlamda örfler, erkeğe geniş haklar tanımıştı. Bir erkek eşini, hiçbir bahane öne sürmeksizin de boşayabilir⁷³.

Kürtlerde, bir kadının itibar sahibi olabilmesi için sadece doğurganlık özelliğine sahip olması yetmez; aynı zamanda erkek çocuk doğurmasında gerekmektedir. Başlık parası, (qaling) abartılı bir şekilde kız babası tarafından talep edilir. Kız babası tarafından kızlara çeyiz verilmesi adet değildir⁷⁴.

⁷⁰ Nikitin, s. 182.

⁷¹ Musa Anter, *Ülke ve Gündem Yazıları*, Aram Yayınları, Diyarbakır 2011, s. 88 – 89.

⁷² Lale Yalçın-Heckmann, *Kürtlerde Aşiret ve Akrabalık İlişkileri*, Çev. Gülhan Erkaya, İletişim Yayınları, İstanbul 2006, s. 306.

⁷³ Nikitin, s. 178 –1 79.

⁷⁴ Minorsky,Bois, Kenzie, s. 132 – 333.

I. BÖLÜM: 19. YÜZYILDA KÂHTA

1.1. 19. Yüzyıla Kadar Kâhta

Kâhta, sahip olduğu stratejik konum bakımından, tarih boyunca önem arz eden bir şehir olmuştur. Anadolu ile Mezopotamya'yı birbirinden ayıran Toroslar dağ silsilesinin hâkim noktasında bulunan Kâhta, bu iki coğrafyada kurulan siyasi güç unsurlarının sınır karakolu görevini yapmıştır. İlk kez 1399'da Yıldırım Bayezid (Saltanatı: 1389 – 1402) döneminde, Memluklara ait bir otonom yönetim olan Dulkadir Beyliği'nden Osmanlı idaresine geçen¹ Kâhta, 1402'deki Osmanlıların Ankara yenilgisinden sonra; önce İlhanlıların egemenliğine, daha sonra Memlukluların idaresine girdi². Bu tarihten sonra, Kâhta Kalesi, Osmanlılar ile Memluklular arasında bir sınır karakolu vazifesi görmesinden dolayı, I. Selim'in (Saltanatı: 1512 - 1520) Mısır Seferi'ne kadar önemini korumuştur. Mısır Seferi ile ikinci kez Osmanlı idaresine geçen Kâhta, eski önemini yitirmeye başladı.

Ankara Osmanlı idaresine girdiği 15. yüzyılın başından yıkılışına kadar, kaza merkezi olarak statüsünü, hemen hemen her zaman da sürdürmüştür. Kaza merkezi, Kâhta Kalesi'nin bulunduğu yerdir.

1.2. 19. Yüzyılda Kâhta'nın İdari Yapısı

Kâhta, 19. yüzyılın başında Malatya Sancağı'na bağlı *kaza* statüsünde bir idari birimdir³. 1847'den itibaren düzenli olarak kaleme alınan salnâmelerde, (Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye) Kâhta'nın idari yapısını daha detaylı olarak görmek mümkündür.

¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C. 1, Ankara (tarihsiz) s. 260

² Johannes Heinrich Mordtmann, "Kâhta" İslam Ansiklopedisi, MEB Yayınları, C. 6, İstanbul 1977, s. 89

³ B.O.A.,İ.D.H., Dosya No: 45, Gömlek No: 2223.

Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye'ye göre Kâhta; 1847'de Antep (Ayıntap) Eyaleti'nin, Harput Livası'nın Besni (Behisni) Kazası'na bağlı bir nahiyedir⁴. Bu statüsünün 1850'ye kadar devam ettiği anlaşılmaktadır. Harput'un Antep'ten ayrı bir eyalet olarak kaydedildiği 1850'den (h. 1266) itibaren 1864'te kadar salnâmelerde, Besni Livası'na bağlı kaza statüsünde olduğu görülmektedir. 1866 – 1867 (h. 1283) ait salnâme ve diğer arşiv belgelerinde Kâhta'nın idari statüsü ile ilgili herhangi bir kaydın bulunmaması dikkat çekicidir.

Hicri 1283 yılına ait salnâmenin bir diğer dikkat çekici yanı liva merkezinin Besni'den Hısn-ı Mansur'a (Adıyaman) taşınmış olmasıdır. Hısn-ı Mansur'un liva merkezi olması bir ilktir. Bu hüviyeti, iki yıl sürecektir. 1284 salnâmesi ile yeniden kaza'ya dönüşecek olan Hısn-ı Mansur, bu idari yapısını Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar sürdürecektir. Liva merkezi Hısn-ı Mansur'a bağlı üç kaza oluşturulmuştur. Bunlar; Besni, Samsat ve Gerger'dir. Samsat, 19. yüzyılda ilk ve son kez kaza olarak anılmıştır. Kâhta, yukarıda adı geçen idari birimlerden Hısn-ı Mansur, Gerger ve Samsat'a eşit mesafede bulunmasından dolayı hangi kazaya bağlı olduğu tespit edilememektedir.

Arşiv belgelerinde “nizam-ı cedide” olarak geçen 1864 Tuna Vilayet Nizamnamesi'nin 1869'dan itibaren Harput Vilayeti için de uygulanmaya başlandığı görülmektedir. Bu yeni nizamnameye göre; en büyük idari birim *vilayettir*. Vilayetler *sancaklara*, sancaklar *kazalara*, kazalar *nahiyelere*, nahiyeler ise *köylere* (karye) bölündü⁵. Bu yeni uygulama sonucunda Diyarbekir Vilâyeti'ne bağlı üç sancak merkezi (Diyarbakir, Ma'mûrat'ül-aziz ve Mardin) oluşturuldu. Ma'mûrat'ül-aziz Sancağı'na bağlı kazalar (Harput, Ergani,

⁴ Salnâmelerin ilk örneğini oluşturan bu kayıta, Kâhta'nın adı geçmemektedir. Ancak Hicri 1264 (1847 -1848) senesine ait Dahiliye Nezareti'ne ait bir evrakta Besni'ye bağlı bir nahiyeye olduğu anlaşılmaktadır. Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Def'a 1, Sene 1263, Dar'ul Matbaat-ı Amire; B.O.A., İ. DH., Dosya No: 6 ,Gömlük No: 75.

⁵ Mehmet Seyitdanlıoğlu, “Yerel Yönetim Metinleri IV: 1871 Vilayet Nizamnâmesi ve Getirdikleri”, *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, C.5, S 5, 1996, s. 89 – 103.

Arabkir, Malatya, Hısn-ı Mansur ve Palu) arasında Kâhta'nın adı yine bulunmamaktadır.

1872 (h. 1289) yılından itibaren yeniden kaza hüviyeti kazanan Kâhta, idari statüsünde artık bir değişiklik yaşanmayacaktır. 1873'te Diyarbekir Vilayet'nin Ma'mûrat'ül-aziz Sancağı'na bağlı olan Kâhta Kazası, 1874'te Diyarbekir Vilayeti'nin Malatya Sancağı'na bağlandı. 1885'te Diyarbekir Vilayeti'nden ayrı olarak oluşturulan Ma'mûrat'ül-aziz Vilayeti'ne Malatya Sancağı yolu ile bağlandı. Ma'mûrat'ül-aziz Vilayeti'nin Malatya Sancağı'na bağlı, Kâhta Kazası'nın bu idari konumunda Cumhuriyet dönemine kadar herhangi bir değişiklik yaşanmayacaktır. Çalışmamız, 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başında, Kâhta kırsalındaki birtakım sosyal yapılanmaların (aşiretler, aşiretlerin ittifakları, rızler, ...) idari yapılanmaya dönüşmesi (nahiyeler) ve bu idari yapılanmalar sonucunda; bölgede devlet erkini arkasına alan kişi ve grupların bölgeyi kendi sosyo/politik menfaatleri doğrultusunda şekillendirmesini konu almaktadır.

1.3. Kâhta Kazası'na Bağlı Nahiyeler

Çalışmamıza konu olan Tokarışli Seferağazâde Osman Paşa'nın bir nahiye müdürü olması hasebiyle; nahiyeleri, nahiyelerin oluşumu (sınırları, demografik durumu...) , nahiyelerdeki idari yapıyı, nahiye müdürlüğü, nahiye müdürlerinin vasıfları/görevleri gibi başlıklar detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

1871 İdare-i Umûmiye-i Vilâyet Nizâmnâmesi'ne Yakın köy ve çiftlikler yakınlık ve ilişkilerine göre bir araya getirilerek bir nahiye oluşturulmuştur (50. Madde). Bu köyler arasında en münasip ve olanaklı olanı nahiye merkezi yapılmıştır (51. Madde). Nahiyeler, nüfus olarak beş yüz Osmanlı erkeğinden oluşur. Beş yüzden az olan üniteler nahiye olarak kabul edilmemiştir (52. Madde). Nahiye merkezi ve hudutları; sırasıyla kaza, liva ve vilayet meclislerinin teklifi ve padişahın onayı ile belirlenir (53. Madde).

Kâhta'da nahiyeler oluşturulurken fiziki yakınlıklarından çok ilişkilerine göre oluşturulmuştur. Bu sosyal ilişki, aşiret yapılanmasıdır. Güdülge Köyü'nün Kâhta'ya (Eski Kâhta) olan uzaklığı 25 – 30 kilometre iken yanı başındaki Mirdês Nahiyesi merkezi olan Tokaris'e olan uzaklığı sadece 5 – 6 kilometredir. Bu durumda Tokaris'e bağlanması gereken Güdükge'nin Kâhta merkezine bağlanmasının sebebi aşiret yapılanmasıdır. Güdülge Köyü, Kawî Aşireti'ne mensuptur. Oysa Tokaris Köyü, Gevoz Aşireti'ne mensup aynı zamanda Gevoz Aşireti'nin de merkezidir. Canbeg, Mirdês ve Gevoz aşiretlerinin dışında başka bir aşirete mensup olup da Mirdês Nahiyesi'ne bağlı hiçbir köy bulunmamaktadır.

Nahiye merkezleri oluşturulurken nahiye sınırları dikkate alınmamıştır. Genellikle aşiret liderlerinin (ağalarının) ikamet ettikleri köyler nahiye merkezi yapılmıştır. Zirevkan Nahiyesi'nin merkezi Kölek (Kolik) Köyü, aynı zamanda Zirevkan aşiret liderlerinin de merkezidir. Aynı şekilde Mirdês, Gevoz ve Cihanbeyli (Canbeg) aşiretlerinin birleştirilmesi ile oluşturulan Mirdês Nahiyesi'nin merkezi de Gevoz Aşireti liderlerinin ikamet ettiği Tokaris Köyü'dür⁶.

Nahiyeler isimlerini genellikle aşiret isimlerinden almıştır. Mirdês Nahiyesi, Zürevkan Nahiyesi, Gevozi Nahiyesi gibi. Bu durum aşiret yapılanmasının idari yapılanma üzerindeki etkisini göstermektedir. Devletin aşiretler üzerinden otoritesini sağlamaya çalışması, devlet - aşiret ilişkisini ortaya koymaktadır. Kâhta'daki aşiretler, birbiri ile olan ilişkiler, sınırları, sahip oldukları insan gücü gibi konular daha geniş bir şekilde sonraki başlıklarda değinilecektir.

1871 İdâre-i Umûmiye-i Vilâyet Nizâm-nâmesi'ne göre bir sosyal ünitenin nahiye olabilmesi için en az 500 er kişiye sahip olması gerekmekteydi. Kâhta Kazası'na bağlı nahiyelerin bu sınırın çok üzerinde olduğu görülmektedir.

⁶ 1913'te Mirdês Nahiyesi ikiye (Gevozi (Tokaris) Nahiyesi – Mirdês Nahiyesi) bölündü. Yeniden düzenlenen Mirdês Nahiyesi, merkezi Narince Köyü'ne taşındı. Tokaris Köyü, Gevozi (Tokaris) Nahiyesi merkezi oldu. 1327 Sene-i Maliesine Mahsus, Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Def'a 66, Vilâyet Matbaası.

1871 İdâre-i Umûmiye-i Vilâyet Nizâmnâmesi'ne göre oluşturulan "nahiye" idari birimin mülki amiri *nahiye müdürü*dür. Nahiye müdürü, bu görevi oluşturacağı bir *heyet-i müşavere* ile beraber yerine getirecektir. Heyet-i müşavere, bağlı köylerden dört kişilik (nahiye müdürü ile beraber beş) bir ihtiyar heyetinden oluşturulacaktır. Heyet-i müşavere alacağı kararların kaymakamın onayı ile işlerlik kazanırdı. Bu anlamıyla düşündüğümüzde heyet-i müşavere sadece bir danışma meclisidir.

Nahiye müdürlerinde aranan şartlar, 1871 İdâre-i Umûmiye-i Vilâyet Nizâmnâmesi'nin 55. maddesinde ifade edilmiştir. Bu şartları sıralamak gerekirse;

1. "*Nâhiye müdürlüğüne t'ayin olunacak olanların evvela bir cinayetle mahkûm veya hukûk-ı medeniyyeden kanûnen mahrûm olmaması*" yani adli sicilinin temiz olması.

Bu konuda, Kâhta Kazası'na bağlı nahiye müdürlerinde bu şart aranmamıştır. Şiro, Ziravkan, Gerger ve Mirdês nahiye müdürlerinin adli sicilleri pek de temiz olduğu düşünülemez. Nahiye müdürleri hakkındaki şikâyetler, merkezi otoriteye ulaşmasına rağmen, haklarında herhangi bir tahkikat yapılmamıştır. 1905 ile 1909 arasında meydana gelen Kâhta, Siverek ve Hısnımansur aşiretleri arasındaki büyük çatışmada, bölgenin genel güvenliğini bozduğu için müdahale edilerek aşiret liderlerinin tamamına yakını tutuklandı⁷. 1910'daki Seferâgazâde Osman Paşa'nın tutuklanması ise tamamen merkezdeki İttihat ve Terakki yönetiminin, II. Abdulhamid dönemini tasfiyesi ile ilgili bir olaydır. Bu olayların ilki, yüzlerce insanın ölümü ile sonuçlanmasına rağmen aşiret liderleri (birçoğu nahiye müdürüdür.) görevlerine devam etmişlerdir.

⁷ B.O.A., DH.TMIK.M., Dosya No:124, Gömlek No: 14; B.O.A., DH.TMIK.M., Dosya No: 146, Gömlek No: 12; B.O.A., B.E.O., Dosya No: 2253, Gömlek No: 168940; B.O.A., B.E.O., Dosya No: 2756, Gömlek No: 2206662.

2. “*Oldukça okuyub yazması olması*” Kâhta’daki nahiye müdürlerinin bazılarının okuma-yazmasının olmadığı bilinmektedir. Örneğin Cumhuriyet döneminde, üç dönem mebusluk yapmış olan Ziravkan Nahiyesi müdürü Hacı Bedir Ağa’nın okuma yazması yoktu.

3. “... *Sui-şöhretle müstehîr bulunmaması* ...” kötü bir isimle anılmaması.

4. “... *yermi beş yaşını mütecâvüz bulunması meşrûtdur* .” Nahiye müdürü olacakları 25 yaşını doldurmuş olması şarttı. Bu şart, bölgede uygulanan tek maddedir.

1871 İdare-i Umûmiye-i Vilâyet Nizâm-nâmesi’de nahiye müdürlerinin görevleri, 56. ve 57. maddelerinde sıralanmıştır. Merkezi hükümet tarafından yayınlanan yasa ve yönetmelikleri (... *kavânin ve nizâmât ve evâmîr ve tenbihât-ı devlet* ...) kendi idari bölgesine duyurmak nahiye müdürlerin birincil görevidir. Köy muhtarlarını, nahiye ve köy ihtiyar meclislerini denetim altında tutmak, kendi idari bölgesinde, başta vergi olmak üzere (*umûr-ı tahsîliyye*) oluşabilecek şikâyetleri soruşturmak (*tahkîk*), durumdan kaza kaymakamını haberdar etmek, kendi nahiye bölgesinde, zorunlu hizmet (*amele-i mükellefe*) için çalışacakları belirlemek ve çalıştırmak ve nahiye merkezlerinde toplanacak olan *Nahiye İhtiyar Meclisine* başkanlık etmek nahiye müdürlerinin bir diğer görevidir.

1864 Vilayet Nizam-nâmesi, 1869’dan itibaren Kâhta ve çevresinde uygulanmaya başlandı. 1869’dan önceki idari taksimatta (Eyalet Sistemi) Harput Eyaleti’ne bağlı olan Kâhta Kazası, yeni idari taksimat olan *vilayet sistem*inde de *kaza* statüsünü korumuştur. Kâhta Kazası, yeni oluşturulan vilayet sistemi ile Malatya Livası üzerinden Diyarbakir Vilayeti’ne bağlandı. 1864 Vilayet Nizam-nâmesi’ne göre *köy* ile *kaza* arasında yeni bir idari birim olan *nahiyeler* oluşturuldu. 1869’da Kâhta Kazası’na bağlı üç nahiye oluşturuldu. Merkez kaza ile beraber Gerger, Zürevkân ve Şiro nahiyeleri olmak üzere dört nahiyeye bölünmüştür. 1870’te ise bu dört nahiyeye Mirdês Nahiyesi’nin de eklenmesi ile Kâhta Kazası’nın nahiye sayısı 5’e çıktı.

Nahiyeler oluşturulurken, aşiret yapılanmalarına ve bu aşiretlerin birbirleri ile olan ilişkilerine dikkat edilmiştir. 1325 Ma'muret'ül-aziz Vilayet Salnâmesi'nde de ifade edilen Mirdês ve Gevoz aşiretleri arasındaki yakın ilişkiler, bu aşiretlerin aynı nahiyeye içinde yer almasını sağlamıştır. Aynı şekilde, Rîşvan ve Kawî aşiretleri de aynı sebepten aynı nahiyeye içinde yer almışlardır. Ayrıca yukarıda adı geçen aşiretlerin farklı nahiyeler içinde yer almalarında da aynı durum söz konusudur. Rîşvan ve Mirdês aşiretleri arasındaki politik rekabet, farklı nahiyelerin içinde yer almalarında etkili olmuştur.

... Mirdês ile Gevoz daima yek diğeriyle hüsn-i muâşeretde ale'al ekser Ziravkân Aşireti'yle mübâyenetde olduklarından beynlerinde bir hadşse zuhûrunda tarafdarlık dâ'iyesinden vâreste kalamaz. Ziravkan Aşireti'yle aralarında kadîmen zıddiyet mevcut olan Xemşik İzolisi Aşireti inde'l-iktizâ Mirdês ve Gevoz aşiretlerine müzâheret ve tarafgirlik itiyâdını terk etmezler⁸. ...

Çalışmamıza konu olan Fatma Hanım ve Fatma Hanım'ın Seferağazâde Osman Paşa ile olan politik çekişmesine zemin teşkil eden Kâhta Kazası'ndaki aşiret yapılanması ve bu yapılanmanın resmi karşılığı olan nahiyelere daha detaylı bir şekilde bakmamızı gerektirmektedir. Çünkü Seferağazâde Osman Paşa ile Fatma Hanım arasındaki çekişme, aslında bölgedeki aşiretlerin politik güç çekişmeleridir.

1.3.1. Mirdês Nahiyesi

Kâhta Kazası'nın idari sahasında bulunan Canbeg (Cihanbeyli veya Cihanbeg), Mirdês (Taşıl Kolu) ve Gevoz aşiretlerinin birleştirilmesinden oluşturulmuştur. Kâhta Kazası'nın güneydoğusunu teşkil eder. Nüfus bakımından Kâhta Kazası'nın en tenha nahiyesidir. Nahiyeye merkezi, Gevoz Aşireti'nin merkezi olan Tokaris Köyü'dür. Bu idari ünite adını, Mirdês Aşireti'nden almaktadır. Bu ismi almasında, adı geçen aşiretler arasında en kalabalık aşiretin Mirdês Aşireti olması muhtemeldir.

⁸ 1325 Sene-i Hicriyesine Mahsus, Salnâme-i Vilayet-i Ma'muret'ül-aziz, Def'a 9, Vilâyet Matbaası.

1871 İdâre-i Umûmiye-i Vilâyet Nizâm-nâmesi'ne göre nahiye adı verilen, kaza ile köy arasında bir idari birim idari birim kurulmasına rağmen Osmanlı Devlet Salnâmeleri'nde 1878'e kadar değinilmemiştir. İlk kez h. 1295 (m.1878) tarihli devlet salnâmelerinde nahiye isimlerinin adı da geçmektedir. Burada da sadece nahiyelerin adı geçmektedir. Nahiye müdürlerinin adı, diğer çalışanları, sahip oldukları idari saha, nüfus durumları ile ilgili herhangi bir malumat bulunmamaktadır. Bu anlamda bizlere gerekli bilgileri, vilayet salnâmeleri sağlamaktadır. 1864 Vilâyet Nizâm-nâmesi'ne göre 1869'da kurulan Diyarbakır Vilayeti'ne bağlanan Kâhta Kazası ve nahiyeleri ile ilgili bize bilgi veren ilk vilayet salnâmesi, h. 1286 (m. 1869 – 1870) senesine ait Diyarbakır Vilayet Salnâmesi'dir. Bu salnâmeye göre Kâhta Kazası'na bağlı üç nahiye bulunmaktadır. Gerger, Şiro ve Ziravkân nahiyelerinin içinde Mirdês Nahiyesi'nin adı geçmemektedir. Adı geçen nahiyelerin de sadece adı geçmektedir. Bu durum, bölgede idari teşkilatlanmanın daha yeni oluşturulduğunu göstermektedir. Kazaya ait *meclis-i idare vemeclis-i deâvi* üyelerinin de daha atanmamış olmaları, bu durumu doğrulamaktadır. H. 1287 (m. 1870 – 1871) senesine ait Diyarbakır Vilayet Salnâmesi'nde yine idari teşkilatlanmanın henüz tamamlanmamış olsa gerek, *Mirdês Zabita Memuru*'nun karşısı boş bırakılmıştır. Çünkü bir sonraki yıla ait olan salnâmede (h. 1288) *zabita memurunun* adı geçmektedir.

H. 1287 (m. 1870 – 1871) senesine ait Diyarbakır Vilayet Salnâmesi'nde Gerger, Şiro ve Ziravkân nahiyelerinin yanında Mirdês Nahiyesi'nin de kurulduğunu görmekteyiz. Ancak burada gözümüze çarpan başka bir ayrıntı bulunmaktadır. Gerger, Şiro ve Ziravkân nahiyelerinin mülki amirleri, nahiye müdürleridir. Fakat Mirdês Nahiyesi'nin mülki amiri ise bir *zabitamemurudur*. Ayrıca "*Mirdês Nahiyesi Zabita Memuru*" olarak değil de sadece "*Mirdês Zabita Memuru*" olarak yazılmaktadır. Bu şekildeki yazım, h. 1287 (1870 – 1871) ile h. 1325 (m. 1907) yılları arasındaki tüm vilayet salnâmelerde

(Diyarbakir, Ma'muret'ül-aziz) geçmektedir. Bu unvan farklılığının sebeplerine aşağıda değinilecektir. Arşiv belgelerinde ise Mirdês'in idari statüsü nahiyedir⁹. Yine mülki amirin unvanı, salnamelerdeki unvandan farklı olarak arşiv belgelerinde "*nahiye müdürü*" olarak geçer¹⁰.

H. 1288 (m. 1871 – 1872) Diyarbakir Vilayet Salnâmesi'ne göre tam teşekküllü olarak kurulduğu anlaşılan Mirdês Nahiyesi, bu idari statüsünü h. 1315 (m. 1897 – 1898) senesine kadar devam ettirir. H. 1315'te nahiyenin ismi Tokaris olarak değişir¹¹. H. 1326'da (m. 1910) ise Mirdês Nahiyesi, Tokaris Nahiyesi'nden ayrı olarak yeniden oluşturulur¹².

Mirdês Nahiyesi'nin ilk zabıta memuru (nahiye müdürü); Sefer Ağa'dır. Sefer Ağa, çalışmamıza konu olan Seferağazâde Osman Paşa'nın babasıdır. H. 1287 (m. 1870 – 1871) salnâmesine göre Mirdês Nahiyesi, 56 kariyeden (köyden) oluşmaktadır. Bu köylerin 23 tanesi Gevoz Aşireti'ne, 16 tanesi Mirdês Aşireti'ne, 17 tanesi ise Canbeg Aşireti'ne aittir¹³. Bu sayısal verilere bakıldığında, en kalabalık aşiretin Gevoz Aşireti olduğu sanılabilir. Ancak burada Mirdês Aşireti'ne ait olan köyler, Mirdês Aşireti'nin sadece Taşil koluna ait köylerdir. Mirdêslilerin bu şekilde ikiye bölünmüş halde, İçil kolunun Gerger Nahiyesi'ne; Taşil kolunun Mirdês Nahiyesi'ne dâhil edilmesi ve her iki nahiyede de etkisiz hale getirilmesi, Gevozluların (Seferağazâdelerin) politik manevrasıdır.

Sefer Ağa'nın zabıta memurluğu, aralıksız olarak 1880 veya 1881 yılına kadar devam edecektir. Sefer Ağa'dan sonra oğlu Osman (Osman Paşa) Mirdês Nahiyesi'nin zabıta memurluğuna getirilir. Osman Paşa'nın zabıta memurluğu

⁹ B.O.A., DH.MKT., Dosya No: 1957, Gömlek No: 31.; B.O.A., DH.MKT., Dosya No: 2169, Gömlek No: 164.; B.O.A., DH.MKT., Dosya No: 1470, Gömlek No: 37.

¹⁰ B.O.A., DH.TMIK.S., Dosya No: 33, Gömlek No: 31.; B.O.A., DH.TMIK.S., Dosya No: 33, Gömlek No: 50.

¹¹ Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Def'a 65, Sene-i Maliye 1326, Dar'ul Matbaat-ı Amire

¹² Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Def'a 65, Sene-i Maliye 1326, Dar'ul Matbaat-ı Amire

¹³ Adnan Işık, Malatya 1830 – 1919, Kurtiş Matbaacılık, İstanbul 1988 s. 143.

döneminde hem Mirdês Nahiyesi hem de Gevoz Aşireti büyük bir prestij kazanır. Tokaris Köyü'nü bir ilim merkezi haline getirir. Tüm masrafları kendisi tarafından karşılanarak Tokaris'te bir okul yaptırdı¹⁴. Okulun hemen yanında, 400 kişinin namaz kılacağı büyük bir cami yaptırdı. Cami ufak onarımlarla günümüze kadar ayakta durmuş, günümüzde de hâlâ hizmet vermektedir. Osman Paşa'nın bu hizmetleri takdirle karşılanmış, merkezi otorite tarafından "kapucubaşılık" rütbesi ile taltif edilmiştir. Osman Paşa'nın h. 1325 (m.1907) tarihli Ma'muret'ül-aziz Vilayet Salnâmesi'ndeki rütbesi ise "emir'ül-ümerâ" olarak geçmektedir¹⁵.

Osman Paşa'nın zabıta memurluğu, muhtemelen 1910 yılının başında (Mart, Nisan) sona ermiştir. Özellikle Fatma Hanım'ın kendisine karşı geliştirdiği muhalefet ve şikâyetleri sonucunda Mayıs 1909'da tutuklu yargılanması sonucunda nahiyeye müdürlüğü de sona ermiştir¹⁶. Osman Paşa'nın nahiyeye müdürlüğü, faaliyetleri, Fatma Hanım ile düştüğü ihtilaflar daha ileriki başlıklarda daha geniş olarak işlenecektir.

Mirdês nahiyeye müdürlüğü, Mirdês Aşireti ile Gevoz Aşireti arasında yaklaşık 40 yıl boyunca (1870 – 1910) siyasi çekişme konusu olmuştur. Ancak Gevoz Aşireti, bu siyasi üstünlüğünü hiçbir zaman Mirdês Aşireti'ne kaptırmadı. Bu dönemde Kâhta sınırları dâhilindeki Mirdês Aşireti'ne, Hacı Abuzer Ağa liderlik yapmaktadır.

Hacı Abuzer Ağa, Osmanlı Devleti'nin merkezi yönetimi ile arasını sıcak tutmaya çalışmıştır. Bu amaçla, masraflarını kendi cebinde karşılayarak aşiret merkezi olan Narince'ye bir cami ve iki adet okul yaptırmıştır. Ayrıca bu okulların giderleri için, mülkiyeti kendisine ait bir değirmeni (Aşî Eli Ağa) ve bir miktar da araziyi bu okullara vakfetmiştir. Devlete olan bu yararlılığından

¹⁴ B.O.A., Y. MTV., Dosya No: 51, Gömlek No: 79.

¹⁵ 1325 Sene-i Hicriyesine Mahsus, Salnâme-i Vilayet-i Ma'muret'ül-aziz, Def'a 9, Vilâyet Matbaası.

¹⁶ B.O.A., DH.MKT., Dosya No: 2854, Gömlek No: 83.

dolayı padişahı II. Abdülhamid döneminde *Beşinci Dereceden Mecidi Nişanı* ile onurlandırılmıştır. Buna rağmen nahiyenin yöneticiliğini ele geçirememiştir. Hacı Abuzer Ağa, Mirdês Nahiyesi'nin müdürlüğünü ele geçirmek için başka siyasi manevralara da girişmiştir. Örneğin Seferağazâde Osman Paşa'ya karşı mücadele yürüten Fatma Hanım'a açık bir şekilde destek vermiştir¹⁷.

Seferağazâde Osman Paşa, müdürlük yaptığı süre zarfında üç kez, çeşitli sebeplerden hüküm giymesine rağmen, bu görevi devam etmiştir. 1917 yılında Mirdês Nahiyesi, iki ayrı nahiyeye (Mirdês Nahiyesi ve Tokaris Nahiyesi) bölünmüştür. Bu tarihten sonra Mirdês Aşireti ile Gevoz Aşireti arasında yaklaşık 10 yıl boyunca herhangi bir siyasi çekişme yaşanmıştır.

Hacı Abuzer Ağa'dan sonra aşiretin liderliğini, oğlu Şükrü Ağa aldı. Şükrü Ağa, aynı zaman da 1917'den sonraki Mirdês Nahiyesi'nin de *nahiye müdürü*dür. Tıpkı babası gibi, Osmanlı merkez yönetimi tarafından *Mecidi Nişanı* ile onurlandırılmıştır. Ayrıca babası Hacı Abuzer Ağa'dan daha üst bir derece olan *dördüncü dereceden* taltif edilmiştir¹⁸. Bu taltiften sonra, Tokaris Nahiyesi'ndeki Seferağazâdelere karşı üstünlük kuran Şükrü Ağa, Tokaris Nahiyesi'ni yeniden Mirdês Nahiyesi'ne bağlamaya çalışmışsa da başarılı olamamıştır. Seferağazâde Osman Paşa'dan sonra Mirdês Aşireti ile Gevoz Aşireti arasındaki politik çekişme sona ermiştir.

Şükrü Ağa, 1925'teki Şeyh Said isyanında, aşiret kuvvetleri ile isyana katılarak aktif rol oynamış, 1926'da kurulan İstiklal Mahkemeleri'nde kardeşi Nuri Ağa ile beraber idam edilmiştir. Kürt siyasi hareketinde önemli bir yere sahip olan Şükrü Ağa'nın idamı, halk arasında büyük bir infial yaratmıştır. İdam

¹⁷ Muhtelif tarihlerde görüştüğümüz; Abdullah Erdem (Evdilî Qêdir), Mikdat Erdem, Bahattin Yıldırım, R.B.,K. S., Hacı Çetinkaya, İsmet Çetinkaya, R. D., R. Ö., S. Ö. ve Mahmut Çetinçakmak, Hacı Ebuzer Ağa'nın Fato Paşa'yı desteklediğine dair duyum aldıklarını beyan ettiler. Gulahmed Köyü'nde oturan Hacı Abuzer Ağa'nın torunlarından Bahattin yıldırım: "... Fato Paşa, köken itibariyle Mirdês Aşireti'ndendir. Hacı Ebuzer Ağa, bu yüzden Fato Paşa'ya destek veriyordu. ..."

¹⁸ B.O.A., DH.EUM.AYŞ., Dosya No: 38, Gömlek No: 10.

tarihi olan 1926 yılı, halk arasında “Sâla Şükri” (Şükri Yılı) olarak anılmaya başlandı. “Şükri’den 2 yıl sonra doğdum.”, “Şükri’den 1 yıl sonra babam öldü.” benzeri ifadeler, bu nedenle kullanılır.

Cumhuriyet Dönemi ile beraber idari statüsü ve kapsamı daraltılan Mirdês Nahiyesi, Narince Nahiyesi (Bucağı) adını aldı. İsim değişikliği gazabına uğrayan Tokaris Nahiyesi ise Akıncılar Nahiyesi adını aldı. Akıncılar Nahiyesi, 1993 yılın da belde statüsü kazandı.

Gerek devlet salnâmelerinde gerekse de vilayet salnâmelerinde Mirdês olarak ifade edilen idari biriminin statüsü, diğer nahiyeye statüsündeki idari birimlerin statüsünden çok farklıdır. Öncelikli olarak bu nahiyenin farklılıklarına değinilecek, daha sonra bu farklılıkların nedenleri sıralanacaktır. Ayrıca Mirdês Nahiyesi’nin statüsü, çalışmamıza konu olan Fato Paşa’nın Tokarisli Seferağazâde Osman Paşa’ya karşı olan mücadelesini de oldukça etkileyecektir. Mirdês Nahiyesi’nin statü farklılığını birkaç başlık altında sıralayabiliriz:

1.3.1.1. Mirdês Nahiyesi Yöneticisinin Unvan Farklılığı

1871 İdâre-i Umûmiye-i Vilâyet Nizâm-nâmesi’ne göre nahiyelerin mülki amiri (idarecisi) *nahiyemüdür*üdür. Ancak bazı istisnai durumların varlığına şahit olmaktayız. Salnâmelerde bazı nahiyelerin mülki idarecisi *nahiye müdürü* yerine *zabıta memuru* olarak geçmektedir. 1287 (h.) (m. 1870 – 1871) Diyarbakir vilâyet salnâmesine göre; Malatya Sancağı’nın Akçadağ Kazası’na tabi Kürdabdâl ve Kürecik nahiyelerinin mülki amiri zabıta memurudur. Yine aynı salnâmede Kâhta Kazası’na tabi Mirdês nahiyesinde de mülki amir zabıta memurdur¹⁹. Kürecik, Kürdabdâl ve Mirdês nahiyeleri dışında Malatya merkez sancağına bağlı İzol Nahiyesi’nin de zaman zaman zabıta memurları tarafından

¹⁹ Adnan Işık, *Malatya 1830 – 1919*, Kurtiş Matbaacılık, İstanbul 1988 s. 143.

idare edildiği görülmektedir²⁰. Bazı nahiyelerin ve üst idari birimlerin mülki amirinin yanında ayrıca *zabıta memurunun* varlığına da şahit olmaktayız.

Zabıta memuru, iç güvenlikten sorumlu polis veya jandarma olarak ifade edilebilir. Ancak daha çok jandarmaya yakın bir görevdir. Çünkü h. 1310 (m. 1892 – 1893) tarihli Ma'muet'ül-aziz vilayet salnâmesinde Hısn-ı mansur Kazası'nın memurlarına değinirken *polis* ile *zabıta memurunun* ayrı görevler olduğunu görmekteyiz. Kaza polisi Şakir Efendi, zabıta memuru ise Yüzbaşı Mehmet Ağa olarak kaydedilmiştir²¹. Kaza merkezi dışındaki ünitenin güvenliğinden sorumlu kolluğu ifade ettiği görülmektedir.

1850'den önce taşrada zabıta memurunun görev ve sorumluluğu daha yüksektir. Zabıta (veya zaptiye) memuru, eyaletlerdeki vali ve livalardaki kaymakamlar için kullanılmaktadır. 1263 (h.) (m. 1847) tarihli devlet salnâmesinde Harput valisi Ali Paşa'nın ve Malatya kaymakamı Mehmet Ağa'nın aynı zamanda birer zabıta (zaptiye) memuru olduğu görülmektedir²². Ancak 1850'den sonra valilerin ve kaymakamların zaptiye görevlerinin elinden alındığı anlaşılmaktadır.

Bir başka husus ise zabıta memurunun taşıdığı anlam itibarıyla dâhil olduğu memur sınıfıdır. Zabıta memurluğu, bir kolluk görevidir. Bu kolluk görevini yerine getiren görevliler, askeri sınıfın içine girer. Mirdês Nahiyesi müdürü Osman Paşa'nın memuriyet sınıfı (merâtib) ayrı bir dikkat çekici noktadır. H. 1325 (m. 1907) tarihli Ma'muret'ül-aziz Salnâmesi'nde vilayet genelinde yüksek düzeydeki memurlar; İlmiye, Mülkiye ve Askeriye olmak üzere üç guruba ayrılmıştır. “Emir'ül-ümerâ” rütbesi ile Osman Paşa'nın adı, *mülkiye* sınıfından sayılmaktadır. Osmanlı Devleti'nin yönetim literatüründe *emir'ül-ümerâ*lığın her ne kadar askeri karşılığı da olsa 1844'ten sonra

²⁰ Işık, s. 164..

²¹ 1310 Sene-i Hicriyesine Mahsus, Salnâme-i Vilayet-i Ma'muret'ül-aziz, Def'a 9, Vilâyet Matbaası.

²² Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Def'a 1, Sene 1363, Dar'ul Matbaat-ı Amire

memurların “Mülkiye” ve “Askeriye” olarak ikiye ayrılmasından sonra tamamen sivil bir rütbe haline getirilmiştir²³. Bu şekildeki bir unvan kullanımı, Seferağazâde Osman Paşa’yı olağanüstü yetkilere sahip bir nahiye müdürü konumuna getirmiştir. Nahiye müdürlerine yasal çerçevede verilen yetkilere ek olarak; suçluların yakalanması, belli bir süre içinde nezarethânedede tutması, ön soruşturmanın yapılması, asker alma ve sevk işlemlerinin yapılması gibi yetkilere de sahip olmuştur. 1880 – 1909 yılları arasında Mirdês nahiye müdürlüğünü yapan Osman Paşa döneminde Tokaris’te bir hapishanenin (yâda nezarethane) olması, bu ifadeye açıklık getirmektedir. Günümüzde bu hapishanenin kalıntıları durmaktadır. Bu olağanüstü yetkilerin kullanımı çok defalar şikâyet konusu olmuş, şikâyetlerin sesi İstanbul’a kadar ulaşmıştır²⁴. Seferağazâde Osman Paşa’nın elde ettiği siyasi güçle bu şikâyetlerin çoğuna engel olmuş, merkezi otoritenin tepkisini azaltmaya çalışmıştır.

1.3.1.2. Nahiye Müdürünün Rütbesi

Nahiyeler, köy ile kaza arasındaki idari birimlerdir. 19. yüzyıldan itibaren ilk kez resmi bir idari birim oldu. Osmanlı Devleti’nin merkezileşme süreci ile beraber, devletin kendi varlığını en ücra yerlere hissettirmek başvurduğu bir idari yapılanmadır. Köy ya da nahiyelerin, klasik dönemde herhangi bir resmi statüsü yoktur. Bu gayri resim yerleşimlerde ikamet eden reaya, *sipahi* üzerinden devletle irtibatı sağlanırdı²⁵. XVII. yüzyıldan itibaren aşınmaya başlayan Osmanlı Devleti’nin klasik tarımsal üretim sistemi olan *tımar* yerine kısa vadeli nakdi darboğaza çare olarak uygulanmaya başlanan *iltizam* usulü, merkezden uzak imparatorluk toprağında tarihsel süreç içinde yeni sosyo-politik unsurların ortaya çıkmasına zemin hazırladı. Taşra aristokrasisi olarak zikredilebilecek olan

²³ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Yayınları, C. 1, İstanbul 1983, s. 527.

²⁴ B.O.A., DH.MKT., Dosya No: 2782, Gömlek No: 74.; B.O.A., DH.MKT., Dosya No: 452, Gömlek No: 44.

²⁵ Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2007, s.118-119.

âyân ve eşrafın zaman içindeki siyasal statü nemalanması, devletin siyasi gücüne karşı bir otonom yapı ve alt-siyasi güç konumuna geldiler. Çeşitli nedenlerden dolayı (vergi toplama, asker alma, ...) merkezi otoritenin de sık sık bu alt-siyasi güç odaklarına başvurması, reaya ve devlet nezdinde itibar kazanmalarını sağlamıştır²⁶. Tarihsel süreç içindeki bu gayri resmi itibarın merkezileşme süreciyle resmi bir itibara dönüştüğünü görmekteyiz.

Nahiye ve köy yerleşimlerindeki taşra eşrafı, Tanzimat yapılanmasıyla ve Tanzimat'ın yol haritası neticesinde hazırlanan 1864 ve 1871 vilayet nizamnâmeleriyle bir resmi kimlik kazandı. Teşrifatta (protokol) herhangi bir rütbeleri olmasa da "ağa" "efendi" unvanlarıyla görevlerini idame ettiler.

Taşra eşrafından olan Mirdês nahiye müdürü Seferağazâde Osman Paşa, yukarıdaki eşraf profilinden farklı olarak, yaptığı çeşitli hizmetlerden ve merkezi otorite ile olan münasebetlerinden dolayı "emir'ül-ümera" ve "kapucubaşı" gibi rütbelere sahip olduğunu görmekteyiz.

Emir'ül-ümera, nahiye müdürleri için kullanılan bir rütbe değildir. Kazalardaki *kaymakam* veya *sancak/livalardaki vali/mutasarrıfların* teşrifatta (protokolde) kullanmış olduğu bir rütbedir²⁷. Ayrıca kaymakamların teşrifatta kullandıkları diğer bir unvan olan *kapucubaşılık*, Seferağazâde Osman Paşa'ya tevcih edilen diğer bir rütbedir²⁸. 1263(h.) (m. 1847) tarihli devlet salnâmesinde Harput Eyaleti'ne tabi liva statüsündeki Arapkir, Malatya, Behisni'de kaymakamlık yapan Hasan Bey, Mehmed Ağa ve Ömer Ağa'nın teşrifat rütbesinin *kapucubaşılık* olduğu görülmektedir²⁹. Yine h. 1289 (m. 1872) tarihli Diyarbekir vilayet salnâmesinde Malatya Livası Mutasarrıfı Tayyar Paşa'nın teşrifat unvanı *emir'ül-ümeradır*.

²⁶ İbrahim Özcoşar, *Merkezileşme Sürecinde Bir Taşra Kenti Mardin (1800 – 1900)*, Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınlar, Mardin 2009, s. 10.

²⁷ Pakalın, s. 517.

²⁸ B.O.A., Y. MTV., Dosya No: 51, Gömlek No: 79.

²⁹ Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Def'a 1, Sene 1363, Dar'ul Matbaat-ı Amire

Seferağazâde Osman Paşa'ya tevcih edilen emir'ül-ümera ve kapucubaşı rütbelerinin, kendisine önemli bir prestij sağladığı muhakkaktır. Bu prestijin O'nu, Kâhta ve çevresinde önemli bir siyasi güç haline getirdiği de diğer bir gerçektir. Bir nahiye müdürünün, tabi olduğu kaza kaymakamından daha üst bir rütbeye sahip olması, buraya mahsus bir durum değildir. Mülki silsiledeki (hiyerarşi) bu garip durum, çeşitli sorunları da beraberinde getirmiştir. 1909'un başında Kâhta kaymakamı olan Avni Efendi'nin Seferağazâde Osman Paşa ile ilgili olan tavrı dikkat çekicidir. Kaymakam Avni Efendi, kendisinden daha üst bir rütbeye sahip olan Seferağazâde Osman Paşa hakkında yapılan şikâyetler konusunda çaresiz kalmıştır. Acoğlu Köyü'nde ikamet eden Fato Paşa'nın 12 Mart 1325 (25 Mart 1909) tarihli Siverek'ten sadaret makamına çektiği telgrafta da bu durumu açık bir şekilde ifade edilmektedir.

*"... Kıptiler'in Beni İsrail'e yaptıkları mezalimin aynını belki daha eşeddini yapmakta olduklarını nahiyemize memuriyetle gelmiş olan Kâhta kaymakamı da istima ve müşahade ettiysede men edemediğini ve mezalimi umumiyesinden şikayat etmek üzere mülhak olduğumuz Kâhta merkezine gittim ise de hamilerinin tehdid ve tahkirine oradan da çoluk çocuğu akrabamı ateşi zulum ve muhasara altında bırakarak Siverek sancağına can attım. ..."*³⁰

1.3.1.3. Nahiyenin İdari Statüsü

Gerek arşiv belgelerinde, gerek salnâmelerde (devlet, vilayet) gerekse de yabancı gezginlerin seyahatlerinde Mirdês idari ünitesinin statüsü nahiye olarak geçmektedir. Arşiv belgelerinde ve salnâmelerdeki statüsüne yukarıda değinmiştik. 19. yüzyılın sonlarına doğru bölgeye uğrayan Fransız gezgin (coğrafyacı) V. Cuinet de Mirdês ünitesini nahiye olarak göstermektedir³¹. Ancak, devlet salnâmelerindeki ayrıntılarda, nahiyenin statüsü ile ilgili birkaç nokta dikkatimizi çekti.

Mirdês yönetim ünitesi, merkez kazaya bağlı bir yönetim sahasıdır. Bu yüzden yönetimi de merkez kazadan yapılmaktadır. Bağımsız bir müdürlük

³⁰ B.O.A., DH.MKT., Dosya No: 2782, Gömlek No: 74.

³¹ Işık, s. 143.

olarak düşünülmemiştir. Zaten *nahiye müdürü* de yoktur. H. 1286 (m.1869) tarihli Diyarbekir vilayet salnâmesinde, vilayet içinde bulunan nahiyeler ve nahiyelerin sahip olduğu köy adedini gösteren çizelgede; Mirdês yönetim ünitesini oluşturan Canbeg, Mirdês ve Gevoz aşiretleri (nahiye olarak ifade edilmiştir.) merkez kazaya bağlı olarak gösterilmiştir. Aynı durum H. 1287 (m.1870) tarihli Diyarbekir vilayet salnamesinde de tekrarlanmıştır. Bu durumda Mirdês olarak ifade ettiğimiz idari ünitesini, merkezden bağımsız bir idari ünite olarak düşünemeyiz. Mirdês idari ünitesinin sahip olduğu bu yapı, kaza yönetimi üzerinde de etkisini arttırmıştır. Taşıl Mirdêsileri lideri Hacı Abuzer Ağa, kaza merkezinde oluşturulan bidayet mahkemesi ve kazanın *meclis-i idaresinin* üyeliğini yapmıştır.

1.3.2. Ziravkan Nahiyesi

Ziravkan Nahiyesi'nin idare merkezi (müdürlük merkezi) Kolik (güntümüz Kahta ilçe merkezi) Köyü'dür. Kolik, aynı zamanda, Kâhta'daki Rışvan (bölge halkının ifadesi: Reşi) Aşireti'nin Ziravkan Kolu'nun da merkezidir. Kaza merkezinin güneyinden başlamak üzere doğusunda Kâhta Çayı, batısında Bırcık Çayı güneyinde ise Hısnımansur'a bağlı Samsat Nahiyesi ile sınırlı idari sahadır. Yukarıda da ifade edildiği gibi, nahiyeler oluşturulurken coğrafik durumlar dikkate alınmamış, yerleşim birimlerin (köylerin) ait oldukları aşiretler dikkate alınmıştır. Bu sebepten Kâhta Çayı'nın doğusuna düşen, Bersomik, Bervedol, Biriman, Askeran, Gigan köyleri Rışvan Aşireti'ne mensup oldukları için Ziravkan Nahiyesi'ne bağlanmıştır.

Ziravkân Nahiyesi, 1869'daki ilk idari taksimattan itibaren, nahiye statüsünü hep korumuştur. Yalnızca h. 1302 (m.1884) tarihli Ma'muret'ül-aziz vilayet salnâmesinde nahiyenin adı bulunmamaktadır. İlk nahiye müdürü; Hüseyin Bey'dir. Hüseyin Bey'in nahiye müdürlüğü 1876'ya kadar devam etmiştir. Hüseyin Bey'den sonra 1894 yılına kadar sırasıyla; Halil Ağa, Salih

Bey, Süleyman Efendi, Yusuf Ağa (Müdür vekili), Mehmet Sait Efendi, Hacı Ahmet Bey (Müdür vekili) ve Emin Efendi nahiye müdürlüklerini yapmışlardır.

Ziravkânlılar, 19. yüzyılda Rışvan Aşireti gibi büyük bir topluluğun üyesi olmasına rağmen, Kâhta Kazası'nın yönetiminde çok etkili olamamışlardır. Kuzeyde dağ eteğindeki İzollu Aşireti (Xemşik İzolu) ile sürekli hasımlık ilişkisi içindedirler. Kaza merkezi ve çevresinde ikamet eden İzollu Aşireti, Zirevkân Aşireti'ne karşı Mirdês ve Gevoz aşiretleriyle ittifak içine girmişlerdir.

Kâhta Kazası'na bağlı diğer iki nahiye olan Gerger ve Şiro'ya, çalışmamızın kapsamını aşmamak için değinmeyeceğiz. Bu iki nahiyenin idari yapısıyla beraber aşiret yapısını da ele alınmayacaktır.

1.4. Cumhuriyet Dönemi Kâhta İdari Yapısı

Cumhuriyet döneminin ilk anayasası niteliği taşıyan 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 10. maddesine göre ülkenin en büyük idari birimi vilâyettir. Vilayetler ise kazalara bölünmüştür. Cumhuriyet dönemindeki idari taksimata göre Malatya, vilayet olarak kabul edilmiştir. Kâhta, Malatya Vilayeti'ne bağlı olarak kaza statüsünü devam ettirmiştir. Yeniden dizayn edilen Kâhta Kazası; Tokaris, Mirdês, Alut ve Sincik nahiyelerinden teşkil edilmiştir. Bu idari taksimatta kaza merkezi 44, Tokaris Nahiyesi 40, Sincik Nahiyesi 24, Alut Nahiyesi 22, Narince Nahiyesi ise 45 köyden oluşmuştur. Çalışmamıza konu olan Fatma Hanım'ın köyü olan Acoğlu Köyü, Tokaris Nahiyesine bağlanmıştır.

TBMM, 14 Haziran 1954'te Malatya'ya bağlı olan Adıyaman Kazası'nı vilayet olması hakkındaki kanunu kabul etmesiyle daha önce Malatya'ya bağlı olan Kâhta Kazası, Adıyaman Vilayeti'ne bağlandı³². Bu idari statüsünü günümüze kadar sürdürmüştür.

³² TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 10, C. 1, s. 174 – 175.

1.5. Sosyo/Politik Yapı: Aşiretler

Aşiret örgütlenmesine dayanan bir sosyal yapılanma mevcuttur. Aşiretlerin kesin çizgilerle (hudut) birbirinden ayrılmış yurtları bulunmaktadır. Aşiretlerin birbirleri ile ilişkileri, Kâhta'nın idari yapısını oluşturmuştur. Merkezi otorite (Osmanlı Devleti) bölgede, aşiretler üzerinden varlığını oluşturabilmiştir. Kâhta'nın belli başlı aşiretleri; Rişvan (Reşî), Kavi (Kawî), Mirdês (Merdis), Cihanbey (Canbeg), Gevoz (Kevoz) aşiretleridir. En kalabalık aşiret, Rişvan aşiretidir. Rişvanlıların Kâhta'daki kolu; Ziravkan'dır. Çalışmamızın kapsamı dışına çıkmamak için sadece Gevoz ve Mirdês aşiretlerine değinilecektir.

1.5.1. Gevoz Aşireti

Aşiretin bölgede 200 - 250 yıllık bir geçmişi vardır. 18. yüzyılın sonu, 19. yüzyılın başında dışarıdan gelerek Adıyaman'ın güneydoğusu ile Urfa'nın Siverek ve Hilvan ilçelerinin Fırat Nehri'nin kıyı şeridinde yerleşmişlerdir. Gevozların ilk yurtları; Irak'ın Xeneqîn bölgesidir. Xeneqîn, Irak'ın kuzeydoğusunda İran sınırındaki bir yerleşim birimidir. Bu bölge, 17. ve 18. yüzyıl Osmanlı - İran savaşlarının meydana geldiği sahadır. Uzun süren savaş durumu, bölgedeki demografik yapıyı etkiledi. Bu yüzden birçok Kürt aşireti gibi Gevozlar da bölgeyi terk ederek göç etmişlerdir.

Bu göç hareketinin ne kadar sürdüğü hakkında kesin bir bilgi yoktur. 18. yüzyılın başında Orta Fırat bölgesine gelen Gevozlar, Tokaris merkez olmak üzere Kâhta'nın güneydoğusuna yerleştiler. Sözlü anlatılarda, Gevozların köken itibarıyla Yezidi oldukları ifade edilmektedir. Gevoz Aşireti'nin önde gelen isimlerinden Akıncılar (Tokaris) beldesi belediye başkanı İsmet Çetinkaya, köken itibarıyla Yezidi olduklarına dair bazı delillerin olduğunu ifade etmektedir. İnanç değişikliğinin bu göç hareketinden önce olduğu tahmin edilmektedir.

1.5.2. Mirdês Aşireti

Mirdês Aşireti, günümüzde Urfa, Adıyaman, Halep, Şam ve Haymana dolaylarına yerleştiler. Kendi aralarına üç gruba ayrılırlar. Mirdêsî Terrikan, Mirdêsî Abdul Hay ve Mirdêsî Gavestîya. Kâhta ve Gerger Mirdêsîleri, “Mirdêsî Terrikan” grubuna girerler³³. Kendisi de Mirdêsî Aşireti’nden olan Osman Sebrî ise Kâhta ve Gerger Mirdêsîlerini, “Gavesti” grubundan sayar³⁴. Mirdês Aşireti, Kâhta Kazası’nın en kalabalık ikinci aşiretidir. Mirdêsliler burada iki ana gruba ayrılır.

1.5.2.1. Taşil Mirdêsleri (Mirdêsî Daşilê):

Taşil, 16. ve 17. yüzyılda kaza statüsünde bir yerleşim birimidir. Tarihi Taşil şehrinin yeri, günümüzde Sêvik ile Gevozî köyleri arasına düşer. Taşil’in idari sahası; bölgedeki Torosların güneydeki ilk dağ silsilesi ile Fırat Nehri ve Kâhta Çayı ile sınırlı sahadır. Bahsi geçen bu saha içinde yer alan Mirdês Aşireti’ne ait yerleşimler, Mirdês Aşireti’nin Taşil Kolu’nun yurdunu oluşturur. Taşil Mirdêslerinin merkezi Narince köyüdür³⁵. Aşiret liderlerinin mensup olduğu kabile; “Efendiler” (Efendîyan) adını taşır. 19. yüzyılın sonunda, aşiretin lideri; Hacı Abuzer Ağa’dır. Dönemin padişahı II. Abdülhamid tarafından “Beşinci Dereceden Mecidi Nişanı” ile taltif edilmiştir³⁶. Aşiretin merkezi, Narince Köyü’dür.

1.5.2.2. İçil Mirdêsleri (Mirdêsî İçilê):

Taşil’in kuzeyi ile Gerger arasında kalan bölge, “İçil” adını alır. Bu yöre, 16. yüzyılda nahiye statüsündendir. Bu yöre içinde yer alan Aşağı Kölbîş, Sankosi, Tıllag, Heşür, Çifthisar, Pêtirge, Mezra, Targedın, Gövdîş, Çavgör, Sêver ve Karatut köyleri, İçil Mirdêsîlerine aittir.

³³ İbrahim Bozkurt, *Aşiretler Tarihi*, Kitap Matbaası, İstanbul (tarihsiz) s. 222.

³⁴ Osman Sebrî, *Hatıralarım*, Çev. Abdullah Koçal, Lis Basın yayın, Ankara 2012, s. 11.

³⁵ 1325 Sene-i Hicriyesine Mahsus, Salnâme-i Vilayet-i Ma’mûret’ül-aziz, Def’a 9, Vilâyet Matbaası.

³⁶ B.O.A., Y.MYV., Dosya No: 51, Gömlek No: 79.

Mirdês Aşireti'nin doğusunda, Fırat Nehri'ne paralel olarak yerleşik olan Canbeg Aşireti, farklı bir aşiret olarak karşımıza çıksa da, 19. yüzyılda Mirdês Aşireti'ne bağlı bir yapı görünümündendir. Hacı Abuzer Ağa'dan sonra Taşıl Mirdêsîlerine liderlik yapan Şükrü Ağa'nın taltif edildiği İrade-İ Seniyye'de, "Canbeg aşireti reisi" olarak geçmektedir³⁷.

³⁷ B.O.A., DH.EUM.AYŞ., Dosya No: 38, Gömlek No: 10.

II. BÖLÜM: 20. YÜZYILIN BAŞINDA KÂHTA'DAKİ POLİTİK LİDERLER

2.1. Seferağazâde Osman Paşa

3 Cemazeyilahir 1259 yılında (01.07.1843) Tokaris'de doğdu. Annesi Fatma Hanım, babası Sefer (Sefu) Ağa'dır¹. 1800'lülerden sonra Kâhta Kazası'nın Tokaris Köyü'ne yerleşen Seferağazâde Kabilesi'ne mensuptur². Kâhta'nın güneydoğusunda ve Siverek'in güneybatısında yaklaşık 40 köyde ikamet eden Gevoz Aşireti'ne mensuptur³. Aynı zamanda 1880 yılında babası Sefer Ağa'nın vefat etmesiyle 1880 - 1916 yılları arasında yaklaşık 35 yıl boyunca Gevoz Aşireti'nin liderliğini yapmıştır.

Seferağazâde Osman Paşa'nın arşiv belgelerinde "Tokarisli Osman Paşa"⁴, "Sefer Seferağazâde Hacı Osman Ağa"⁵, "Hacı Osman Paşa"⁶, olarak adı geçer. Küçük yaşta ilim tahsiline başlayan Seferağazâde Osman Paşa, ilk eğitimini Sêvik Köyü'nden Molla Ali'den aldı⁷. Daha sonra Siverek ve çevresindeki medreselerde ilim tahsil etmeye devam eder. İlmî kariyeri için Molla Ali'den

¹ 17.04.2013 tarihinde Kâhta Nüfus Müdürlüğü'nden alınan kayda göre Babasının adı "Sefu" olarak geçmesine rağmen, arşiv belgelerinde "Sefer" olarak geçmektedir. Adnan Işık, Malatya 1830 – 1919, Kurtiş Matbaacılık, İstanbul 1988 s. 150.

² Osman Paşa'nın eylemlerinden dolayı Dahiliye Nezareti'nin yaptığı takibat ile ilgili belgede künyesi "Sefer Seferağazâde Hacı Osman Ağa" olarak geçer. B.O.A., DH.TMIK.S., Dosya No: 33, Gömlek No: 50.

³ Seferağazâde kabilesi, Osman Paşa'nın babası Sefer Seferağazâde'nin büyük babası Hüseyin Ağa (Hösenî Çengeqöl) liderliğinde Irak Kürdistan'ından hareket ederek bugünkü Tokaris (Akıncılar) beldesine gelerek yerleşmişlerdir. Sözlü gelenek anlatılarının ittifak ettiği görüş; Seferağazâdelerin günümüz Irak'ın Kürdistan Federal Yönetimi idari sahasında bulunan Şengal yöresinden geldikleridir. Seferağazâdeler, Tokaris'e gelmeden önce Urfa'da (Viranşehir) bir müddet bekledikleri rivayet edilir. 19. yüzyılın başından itibaren Kâhta'nın güneydoğusunda ikâmet eden Gevoz (Gevazî) Aşireti'ne liderlik yapan Seferağazâdeler, yüzyılın ortalarına doğru büyük bir sosyo-politik güç konumuna geldiler. İ.Ç., H.Ç., H.M.K., Ö.İ. ile yapılan görüşme.

⁴ B.O.A., DH.MKT., Dosya No: 2838, Gömlek No: 3.

⁵ B.O.A., DH.TMIK.S., Dosya No: 33, Gömlek No: 50.; B.O.A., Y.MTV., Dosya No: 193, Gömlek No: 59.

⁶ B.O.A., DH.MKT., Dosya No: 2782, Gömlek No: 74.

⁷ Molla Ali, çalışmamıza konu olan Fatma Hanım'ın üvey amcasıdır. Ö.İ. ile yapılan görüşme.

başka âlimlerden de ders aldığı bilinmekle beraber bu âlimlerin kimler olduğu ve hangi ilimleri tahsil ettiği bilinmemektedir. Babası Sefer Ağa, 1870’de (ya da 1871) kurulan Mirdês Nahiyesi’ne müdür olarak atanır. Nahiye Nizamnâmesi’ne göre müdürlerin okuryazar olma şartı olmasına rağmen Sefer Ağa’nın okuryazarlığı yoktu. Bu yüzden Seferağazâde Osman Paşa, nahiyeliğin yazışma ve kâtipliğini gayri resmi olarak yürütür. Bu çalışması, daha sonraki mülki çalışmalarında büyük bir tecrübe kazandırdı.

Resmi nüfus verilerine göre Seferağazâde Osman Paşa iki evlilik yapmıştır. Emine Hanım ve Rahime Hanım ile yaptığı evliliklerden; Osman, Abdullah, Hediye, Bedir, Adile ve İmmihan olmak üzere 6 çocuğu dünyaya gelir.

Tokaris’de günümüzde hâlâ ayakta olan 400 kişilik bir cami inşa etti⁸. Caminin yanında 40 öğrencinin ders göreceği bir okul yaptırdı. Yaptığı bu hizmetlerden dolayı 18 Haziran 1307 (30 Haziran 1891) tarihinde taşra için oldukça prestijli bir unvan olan “kapucubaşılık”⁹ unvanını aldı¹⁰. Bu unvandan dolayı *paşa* unvanını kullanmaya başlamıştır. Çünkü bu tarihten önceki belgelerde “Osman Ağa” şeklinde anılırken¹¹ 1891’den sonraki tarihlerde “paşa” unvanı ile anılmaya başlandı¹².

Ma’muratılaziz Vilayeti

Mektubi Kalemî

Mabeyn-i Humayun Cenab-ı Mülükane Baş Kitabet-i Celîlesine

Devletlü Efendim Hazretleri

⁸ B.O.A., Y.MYV., Dosya No: 51, Gömlek No: 79.

⁹ Pakalın, s. 167 – 169.; Oya Şenyurt, “Geç Osmanlı İnşaat Ortamında “BinâEmînliği”, *Ortadoğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Dergisi*, C. 25, S. 2008/2, s. 153.

¹⁰ Bu ve buna benzer unvanlar, çeşitli hizmetler karşılığında onurlandırma gibi bir işlevden başka, II. Abdulhamid’in Kürt politikası çerçevesinde bölgenin aşiret reislerinin devlete bağlılığını sağlamak amacıyla verilmiştir. Osman Paşa ile beraber Narinceli başka bir aşiret reisi Hacı Abuzer Ağa’ya “*Beşinci Rütbeden Bir Kit’a Mecidi Nişanı*” ile taltif edilmiştir.

¹¹ B.O.A., Y.MYV., Dosya No: 51, Gömlek No: 79.

¹² 18 Haziran 1307 tarihli taltif belgesinde de “nahiye-i mezbur hanedanından Sefer Ağazade Osman Ağa” şeklinde geçer. Sözlü kaynakların deyişi de bu yöndedir.

Malatya Sancağına mülhak Kâhta Kazası dahilinde vaki' seksen kadar karayı havi bulunan Mirdesi (Mirdes) nahiyesinin umumen Ekrad ve aşayirden ve emsallerine nisbeten ahali metbaadan oldukları ve şimdiye kadar camileri bulunmadığı halde bu kere saye-i seniye-i cenab-ı mülükane nahiye-i mezbure hanedanından Sefer Ağazâde Osman Ağa tarafından Tokaris nam kariyede mutasarrıf olduğu mülk derununda kâfe-i levazıma mesarifâtı kendi tarafından bit-tesfiye kargir duvarla muhat cisim bir havlu ensalında bir bab mekteb-i şamil ... biruni dört yüz cemaat-ı İslamiyeyi istiab eder. ... muntazam bir cami-i şerif inşa kılınıp ahaliye imamet ve hitabet ve etfale talim-i kıraat ve kitabet içinde ulemadan bir zat celb edilmiş. ... muma ileyhuma tarafından arazi ve değirmen vakf edilmiş oluğu mahalinden bamazbata işrar kılınmış ve bu iki ehli hamiyete şu asar-ı gayriyeleri ile o havalide ahali-i islamiyenin meabid-i şerifede feraiz-i fuyuzan karin-i diyanet-i mukaddeseyi eda etmelerine ve evlad-ı Ekradın beher ... talim ve terbiye olmalarına hizmet etmeleri bil-vücu şayan-ı takdir bulunmuş olduğuna ve zaten bunların ve hususen Sefer Ağazâde Osman Ağa'nın ve öteden beri gıdemat-ı müfterhire-i hükümette dahi hemişe hüsni mesaileri meşhud ... binaen saye-i meal-i vaye-i hazreti padişahide kendilerine nişane-i mükafat ve emsaline de mucid-i teşvikat olmak üzere akdimce Canib-i bab-ı aliyye arz olunduğu vecihle mumailiyhumadan Sefer Ağazâde Osman Ağa'ya kapucubaşılık rütbesi tevcihi ile ... ve inayet buyrularak her ikisinin de taltif ve tesirleri muktaza-i şan-ı ali bulunmuş olmağın ol babda emr u ferman menlehul emrindir. 24 Zilkade 1308 – 18 Haziran 1307

Ma'muretülaziz Vilayeti Valisi

Abdülhalık En-Nasuhi

Bâb-ı Âli

Dâire-i Sadâret

Âmedî-i Dîvân-ı Humâyûn

Devletlü Efendim Hazretleri

Kâhta Kazası kaymakamı Mustafa Efendi ile hanedan-ı mahalliyeden Sefer Ağazâde Osman Ağa'nın eşkiyayı meşhureden İbrahim Ağa oğlu Mustafa ile şirkesinden Memo Osman'ın hayyen derdesti emrinde müşahit olan ekdam ve gayretlerinden dolayı efendi-i mumailiyh Osman Ağa'ya kapucubaşılık rütbesi tevcihi hakkında Ma'muret'ül-aziz Vilayeti'nden keşide olunan iki kıt'a telgrafnâme leffen arz ve takdim kılınmakla ol babda her ne vecihle emir ve hazret-i padişahi müteallikveşeref-südurbuyurulur ise mantuk-ı alisi infaz edileceği beyanıyla tezker-i senâveri takdim kılındı. 4 Rabiulahir 1309 / 26 Eylül 1307

Sadrizam

Cevat

Ma'ruz-ı çaker-i kemineleridir ki

Reside-i dest-i tazim olup meltuflarıyla manzur âli buyrulan işbutezkire-i Sadâret-penâhleri üzerine mücebince irâde-i seniyye-i cenâb-ı Hilâfet-penâhî munteallik ve şerefsudur buyrulmuş olmakla ol babda emr-u ferman hazret-i veliyul emrindir 6 Rabiulahir 1309 / 28 Eylül 1307

Serkatbi-i Hazret-i Şehriyarî

Bâb-ı Âlî
Dâire-i Sadâret
Âmedî-i Dîvân-ı Humâyûn
Devletlü Efendim Hazretleri
Kâhta Kazası kaymakamı Mustafa Efendi ile hânedan-ı mahalliyeden Sefer
Ağazâde Osman Ağa'nın ...ekdam ve gayretlerinden dolayı efendî-i mumâileyh
Osman Ağa'ya kapucubaşılık rütbesi tevcihi hakkında Ma'muret'ül-aziz
Vilayeti'nden keşide olunan iki kıt'a telgrafnâme leffen arz ve takdim kılınmakla
ol babda her ne vecihle emir ve hazret-i padişahi müteallikveşeref-südurbuyurulur
ise mantuk-ı alisi infaz edileceği beyanıyla tezker-i senâveri takdim kılındı. 4
Rabiulahir 1309 / 26 Eylül 1307
Sadrazam
Cevat
Ma'ruz-ı çaker-i keminelidir ki
Reside-i dest-i tazim olup meltuflarıyla manzur âli buyrulan işbutezkire-iSadâret-
penâhîleri üzerine mücebince irâde-i seniyye-i cenâb-ı Hilâfet-penâhî münteallik
ve şerefsudur buyurulmuş olmakla ol babda emr-u ferman hazret-i veliyul emrindir
6 Rabiulahir 1309 / 28 Eylül 1307

Tokaris Nahiye Müdürlüğü, Kâhta Çayı ile Fırat Nehri arasında kalan çok geniş bir alanı kapsıyordu. Siyasi sebeplerden dolayı değişik tarihlerde Gerger ve Beybol Nahiyeleri de bu nahiyeye dâhil edildiği düşünülürse Tokaris Nahiye Müdürlüğü'nün idari sahasının genişliği ortaya çıkmaktadır¹³.

2.2. Odabaşızâde Mahmut Efendi

Diyarbakir Vilayeti'ne bağlı Siverek Kazası'nın kuzeybatısına yerleşmiş olan Kirwar Aşireti'nin lideridir. 1900'lülerin başında Siverek Kazası meclis idare azasıdır¹⁴. Cumhuriyet döneminde, TBMM'nin 2. yasama döneminde Siverek Milletvekili, 3. ve 4. yasama dönemlerinde ise Urfa milletvekili olarak görev yaptı. Mahmut Efendi, İstanbul merkezinde meydana gelen siyasi gelişmeleri takip etme imkanına sahiptir. Mahmut Efendi'nin Fatma Hanım'a neden destek çıktığını yukarıda değinildi.

¹³ B.O.A., B.E.O., Dosya No: 4094, Gömlek No: 307025.; B.O.A., DH.İD., Dosya No: 156, Gömlek No: 3.

¹⁴ B.O.A., DH.MKT. Dosya No: 620, Gömlek No: 4.

2.3. Haydarağazâde Hacı Ebuzer Ağa

Kâhta ve çevresindeki Mirdês Aşireti'nin lideridir. Kâhta Kazası dahilinde Fatma Hanım'a en fazla destek olan kişidir. 19. yüzyılın sonlarından itibaren Kâhta Kazası meclis idare azasıdır. Mirdês Nahiyesi içindeki politik sürtüşmelerden dolayı Seferağazâde Osman Paşa'ya karşı Fatma Hanım'ı desteklemiş, Fatma Hanım'a yol göstermiştir.

Ma'muratilaziz Vilayeti

Mektubi Kalemi

Mabeyn-i Humayun Cenab-ı Mülükane Baş Kitabet-i Celilesine

Devletlü Efendim Hazretleri

... ve şu halde cemaat-ı müslimin ile salat-ı hamse eda edilmekte ve mekteb-i mezkurde kırk kadar etfailin de tedrislerine başlanıldığı gibi yine nahiyeye-i mezkurede Narince Kariyesi hanedanından Hacı Ebuzer Ağa da keza kendisi kendi bedeninden kariye-i mezkurede yine o cesamette bir cami-i şerif iki bab mekteb-i ibtidai inşa ederek oracada celb olunan imam ve muallim tarafından eda-i salat ve icra-i tedrisat ve bu cevaim-i mekatibin eimme ve hademesine ve mesarif-i tamiriye ve sairesine karşılık olmak için yine muma ileyhuma tarafından arazi ve değirmen vakf edilmiş oluğu mahalinden bamazbata işrar kılınmış ve bu iki ehli hamiyete şu asar-ı gayriyeleri ile o havalide ahali-i islamiyenin meabid-i şerifede feraiz-i fuyuzan karin-i diyanet-i mukaddeseyi eda etmelerine ve evlad-ı Ekradın beher ... talim ve terbiye olmalarına hizmet etmeleri bil-vücu şayan-ı takdir bulunmuş olduğuna ve zaten bunların ... Hacı Ebuzer Ağa'ya da beşinci rütbesinde bir kıta mecidi nişan-ı zişanı ihsan ve inayet buyrularak her ikisinin de taltif ve tesirleri muktaza-i şan-ı alî bulunmuş olmağın ol babda emr u ferman menlehel emrindir. 24 Zilkade 1308 – 18 Haziran 1307

Ma'muretülaziz Vilayeti Valisi

Abdülhalık En-Nasuhî¹⁵

Yıldız Ser Humâyûn

Baş Kitabet Dairesi

7074

Kâhta Kariyesinde Mirdes Aşireti'den Haydar Ağazâde Abuzer Ağa'nun Narince Kariyesi'nde inşa ettirmiş olduğu cami-i şerifin validi macid cenab-ı hilafet penâhi cennet mekân Sultan Abdülmecid Han Hazretlerinin nam-ı âlilerine nisbetle tevsim olunması ve bu hareket-i dindarânesinden dolayı mumailayhin münasip rütbeden bir nişan-ı Zişan taltif suretinin arz-ı hak pâ-yı hali kılınması

¹⁵ B.O.A., Y.MYV., Dosya No: 51, Gömlek No: 79.

şerefsudur olan irade-i seniyye-i ma'ruzat hazreti padişah-ı icab-ı alinden bulunmuş olmakla ol babda emr-ü ferman hazret-i menlehül emrindir. 29 Şevval 1309 ve 14 Mayıs 1308
Serkatbi-i Hazret-i Şehriyarî¹⁶

Bâb-ı Âlî

Dâire-i Sadâret

Âmedî-i Dîvân-ı Humâyûn

Devletlü Efendim Hazretleri

Ma'muret'ül-aziz vilayeti dahilinde kain Kâhta kariyesinde Mirdes Aşireti'nden Haydar Ağazâde Abuzer Ağa'nın Narince kariyesinde inşa ettirmiş olduğu cami-i şeriften dolayı mumailiye dördüncü rütbeden bir kıt'a mecdi nişan-ı zîşant itası ve Erzurum Vilayeti evkaf muhasebecisi Hüseyin Hüsnü Efendi'nin hüsn-ü hizmetine mebni haiz olduğu rütbe-i sınıfı sanisine terfi hususunda her ne vecihle irade-i saniye-i hazret-i padişahı şeref müteallık buyrulur ise mantuk-u münife infaz edileceği buyrulan tezkere-i senâveri terkim kılındı. Efendim. 18 Zilkade 1309 / 1 Haziran 1308

Sadrazam ve Yaveri Ekrem

Cevat

Ma'ruz-ı çaker-i keminelidir ki

Reside-i dest-i tazim olup manzur âli buyrulan işbutezkire-isamiye-i sadâret-penâhîleri üzerine mücebince irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhî münteallık ve şerefsudur buyrulmuş olmakla ol babda emr-u ferman hazret-i veliyul emrindir 19 Zilkade 1309 / 2 Haziran 1308

Serkatbi-i Hazret-i Şehriyarî¹⁷

2.4. Barsam (Bersom) Ağa

Kâhta'nın kaza merkezi ve çevresindeki Ermeni Cemaati'nin lideridir. Uzun süre Kâhta Kazası Bidayet Mahkemesi azalığını yapmıştır¹⁸. Sözlü tarih çalışmalarında Fama Hanım'a yardım ettiği konusunda ittifak bir görüş hâkimdir. Sözlü tarih çalışmalarımızda ortaya çıkan bir başka ayrıntı, Seferağazâde Osman Paşa'nın kendi idari bölgesindeki Ermenilerle oldukça iyi ilişkileri olmasına rağmen, Bersom Ağa'nın bu tavrı anlaşılmamıştır.

¹⁶ B.O.A., İ.DH., Dosya No: 1275, Gömlek No: 100267.

¹⁷ B.O.A., İ.DH., Dosya No: 1276, Gömlek No: 100404.

¹⁸ 1312 Ma'muret'ül-aziz vilayet salnamesi'nde ismi, Bidayet Mahkemesi Azası olarak geçmektedir. Bu görevi ne kadar sürdürdüğü bilinmemektedir. 1312 Sene-i Hicriyesine Mahsus Ma'muet'ül-aziz Vilâyeti Salnâmesi, Def'a 8, Vilâyet Matbaası.

2.5.Fatma Hanım (Fato Paşa)

Fatma Hanım, bugün Adıyaman'ın Gerger ilçesine bağlı Perdisu Köyü'nden göç ederek Kâhta'nın Sêvik (Tuğlu) Köyü'ne yerleşen Memî Ordegê'nin (Ordeg'in oğlu Mahmut) kızıdır. Annesinin adı Güllü'dür. Annesinin kökeni hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır.

Memî Ordegê'nin annesi (Ordeg), Gerger'in Perdisu Köyü'nde ikamet eden Em-oşan Kabilesi'ndendir¹⁹. Ordeg, günümüzde Gerger İlçesi'ne bağlı Drejan Köyü'ne, pek de varlıklı olmayan bir aileye gelin gider. Bir erkek çocuk dünyaya getiren Ordeg, evliliğinin ikinci yılında eşini kaybeder²⁰. 1 yaşındaki oğlu Mahmut ile beraber baba ocağı Perdisu Köyü'ne geri döner.

“... Perdisu Köyü'ndeki Em-osa Kabilesi ile Kahta'nın Sêvik Köyü'nde oturan Hacıosmanî Kabilesi arasında hısımlık ilişkisi mevcuttur. Hacıosmanîlerin reisi olan Hasan'ın da (Hesî Osmên) bu sıralarda eşi ölmüştür. Hesî Osmên, dul olan Ordeg'i abisinden ister ve evlenir. Çiftlerden her ikisinin de önceki eşlerinden birer erkek çocukları bulunmaktadır. ...”²¹

Fatma Hanım'ın babaannesi Ordeg, yaptığı ikinci evlilikle Kâhta Kazası'nın Sêvik Köyü'ne yerleşir. Ordeg ikinci evliliğini, Sêvik Köyü'nde Hacıosmanî Kabilesi lideri Hesî Osmên ile yapmıştır. Ordeg ile Hesî Osmên'in ikinci evliliklerinden Mehmet, Derviş ve Ali (Mille) olmak üzere üç çocuk dünyaya gelir. Hesî Osmên ve Ordeg'in önceki eşlerinden birer çocukları ile beraber bu aile, yedi kişilik bir aileye dönüşür.

Memî Ordegê'nin üvey babası olan Hesî Osmên'in maddî durumu oldukça iyidir. Sêvik Köyü arazisinin büyük bir kısmının sahibidir. Sêvik Köyü'nün en kalabalık kabilesi olan Hacıosmanî Kabilesi'nin mensubu, aynı zamanda lideridir. Hacıosmanî kabilesi, yöre halkı içinde oldukça itibarlı bir konuma sahiptir. Hacıosmanî Kabilesi ile Tokaris Köyü'nde ikamet eden Seferağazâde Kabilesi (Seferağazâde Osman Paşa'nın kabilesi) arasında yakın akrabalık ilişkisi

¹⁹ Ş.S. ile yapılan görüşme.

²⁰ Bazı rivayetlere göre bir kan davasında hayatını yitirmiştir. R. D. ile yapılan görüşme.

²¹ R. D. ile yapılan görüşme.

mevcuttur. Sözlü tarih çerçevesinde yaptığımız çalışmada, Seferağazâdeler ile Hacıosmanîler arasındaki akrabalık ilişkisi tam olarak tespit edilemedi. Bu konuda Seferağazâdeler'den Hacı Çetinkaya ile yaptığımız görüşmede şu ifadeleri bize nakletti:

*"... Hacıosmanî Kabilesi ile Seferağazâde Kabilesi'nin yakın akrabalıkları vardır. Hacıosmanî Kabilesi'nin bilinen ilk liderleri olan Derviş Ağa ile Seferağazâde Kabilesi'nin bilinen ilk lideri Hüseyin Ağa, muhtemelen amca çocuklarıdır. Her iki kabile ilk olarak Tokaris Köyü'ne yerleşirler. Aralarındaki bir husumetten dolayı Hacıosmanî Kabilesi, Tokaris Köyü'nden ayrılarak köyün karşı yakasındaki "Kanımeme" muntikasına yerleşirler. Büyüklerimizden bu şekilde işittik ..."*²²

Yine Seferağazâde kabilesinden Tokaris Beldesi belediye başkanı İsmet Çetinkaya bu konu ile ilgili olarak: *"... Hacıosmanî Kabilesi ile Seferağazâde Kabilesi'nin akraba olduklarını biliyorum. Ancak akrabalık derecesi hakkında bir bilgim yoktur. ..."*²³, Hacıosmanî kabilesinden Osman İlyâ (Osî Elî): *"... Büyüklerimiz, Seferağazâde Kabilesi ile bizim kabilemiz arasında bir akrabalık ilişkisi olduğunu söylerdi. Ancak her iki kabile arasında sürekli olarak bir soğukluk olmuştur. Sebebi hakkında bir şey duymadım. ..."*²⁴ şeklinde görüş beyan ettiler.

Yine Hacıosmanî Kabilesi'nden H. M. K. ise bize daha detaylı bir bilgi vermektedir:

*"... Hacıosmanî Kabilesi ile Seferağazâde Kabilesi akrabadırlar. Musul dolaylarından toplam 9 aile göç ederek bu bölgeye gelmişlerdir. Bu dokuz aileden 2 iki tanesi Tille Köyü'ne, 5 tanesi Tokaris Köyü'ne 2 aile ise Tokaris'in batısına düşen Kanımeme muntikasına yerleşirler. Tokaris Köyü'ne yerleşenlerin lideri Hüseyin Ağa'dır. Hüseyin Ağa, önceleri, göçle gelen bu 9 ailenin de lideriymiş. Kanımeme'e yerleşenler kardeşlerdir. Birinin adı İsmail, diğerinin adı Derviş'tir. Musul'dan buraya gelen bu aileler, bu bölgede İslamiyet'i benimsiyorlar. Önceki inançları Yezidiliktir. ..."*²⁵

Seferağazâdeler ile Hacıosmanî kabilesi arasındaki bu akrabalık ilişkisinin sonraki dönemlerde ortaya çıkacak olan Fatma Hanım'ın Seferağazâde Osman Paşa ile olan mücadelesinde nasıl bir etki yarattığı daha sonra değinilecektir.

²² H.Ç. ile yapılan görüşme.

²³ İ.Ç. ile yapılan görüşme.

²⁴ O.İ. ile yapılan görüşme.

²⁵ H. M. K. ile yapılan görüşme.

Çocukluğunun büyük bir kısmı Sêvik Köyü'nde geçen Fatma Hanım'ın babası Memî Ordegê, yaş olarak kardeşler arasında en büyüğüdür. Anne Ordeg sağ iken, kardeşler arasında herhangi bir sorun yaşanmamıştır. Ancak kardeşlerin büyümesi ve anneleri olan Ordeg'in ölümüyle beraber aile içinde çeşitli sıkıntılar baş göstermeye başladı.

Evlenme çağına gelen Memî Ordegê, tıpkı kendisi gibi köye sonradan yerleşen bir ailenin kızı olan Güllü Hanım ile evlenir. Güllü Hanım'ın kökeni ile ilgili pek fazla bir bilgi yoktur. Bu konuda bilinen tek bilgi, Güllü Hanım'ın ailesinin de Gerger Kazası'ndan Sêvik Köyü'ne gelip yerleşmiş olmasıdır. Güllü Hanım'ın ailesi ile Ordeg Hanım'ın ailesi arasında akrabalık ilişkisi vardır²⁶. Bu evlilikten Fatma (Fato Paşa), Abuzer, Hacı, Mahmut ve Ramazan adında 5 çocuğu dünyaya gelir. Ayrı bir yuva kuran Memî Ordegê, babasından (üvey babası Hesf Osmên) arazi talebinde bulunur. Hesf Osmên, bu talebi olumlu karşılamışsa da: "... *Mirasçım olarak diğer kardeşlerinden hiçbir farkın yok. Ancak şu an arazinin paylaşılması zamanı değildir. Diğer kardeşlerin de evlendikten sonra paylaşım, eşit bir şekilde yapılır. ...*" diyerek bu talebi erteletir. Hesf Osmên, kısa süre sonra ölür²⁷.

Üvey babasının ölümünden sonra Memî Ordegê, aile içinde büyük bir haksızlığa maruz kalır. Üvey kardeşleri tarafından sürekli dışlanır, gerçek anlamda bir "üvey evlat" muamelesi görür. Üvey kardeşleri Mehmet, Derviş, Ali ve Ded; babalarının toprak mirasından yararlanmasını engellerler. Bunun üzerine genç yaşta ticarete atılır. Hem küçükbaş hayvan alım-satımın yapar hem de kendi sürüsüne çobanlık eder. Kısa sürede maddi durumunu düzelterek ekonomik bağımsızlığını elde eder.

Memî Ordegê ile Güllü evliliğinden 1864 yılında Fatma Hanım doğdu. Fatma Hanım'ın çocukluğunun tamamı Sêvik Köyü'nde geçti. Beş çocuklu bir

²⁶ M.M.K. ile yapılan görüşme.

²⁷ R. D. ile yapılan görüşme.

ailenin en büyük ve tek kız çocuğudur. Köyde okul veya benzeri bir eğitim kurum (medrese, cami) olmadığı için herhangi bir eğitim alamadı. Kardeşler arasında en büyüğü olduğu için sorumlulukları da büyük olmuştur. Hayvancılıkla geçimini sağlayan ailesine yardımcı oldu. Hayvancılığın ekonomik getirisini daha küçük yaşta anlayan Fatma Hanım, ileriki yaşamındaki kabile liderliği döneminde hayvancılığa çok büyük önem verecektir.

Çocukluğunda, babası ile amcaları arasındaki arazi tartışmalarına şahit oldu. Arazi tartışmasının iyice büyümesi üzerine babası Memî Ordegê, bir ara köyü terk edip, Tokaris Köyü'ne yerleşmeye karar verir. Tokaris'te bulunan Mirdês nahiye müdürü Sefer Ağa'nın yanında çalışır. Tokaris Köyü'ne yerleşmeyi düşündür. Ailenin en büyük çocuğu Fatma Hanım, bu fikre şiddetle karşı çıkar: *"Tokaris Köyü'ne asla yerleşmeyeceğiz. Burada arazimiz olmasa da itibarımız var. Tokaris'de yabancı bir ailenin hizmetine girmeyiz. Eğer çok istiyorsan sen git. Ama biz arkanda gelmeyeceğiz."* der.²⁸ Bunu üzerine babası Memî Ordegê, kısa süreliğine ailesinden ayrı olarak Tokaris Köyü'ne yerleşir. Memî Ordegê'nin asıl amacı; miras paylaşımı konusunda ailesine (üvey kardeşlerine) karşı destek bulmaktır. Bir gün Sefer Ağa'nın oğlu Abuzer (Awî Sefê) ile beraber bir yolculuğa çıkar. Bu yolculukta, Memî Ordegê'nin asıl amacını öğrenen Awî Sefê, O'nu Tokaris'te kovdu²⁹.

Fatma'nın üvey amcalarının tüm olumsuz tavırlarına rağmen, babasına karşı sürekli olarak amcalarının yanında yer alması çok ilginçtir. Uzun süre (20 yıl) Fatma Hanım'ın yanında yarıcılık yapmış olan K. S., bu konuda: *"Fatma Hanım, ailesinden bahsederken kendisini hep Hecîosmanî Kabilesi'nden olduğunu ifade ederdi. 'Ben Memî Ordegê'nin kızıyım' dediğini hiç duymadım."* K. S. ile yaptığımız röportajın devamında;

²⁸ R. D. ile yapılan görüşme.

²⁹ Hacıosmanî Kabilesi ile arasının açılmasını istemez. R. D ile yapılan görüşme.

- *Fatma Hanım'ın babası, üvey amcaları tarafından sürekli olarak dışlanmış. Evlendikten sonraki yaşamında amcalarına ve diğer akrabalarına karşı tavrı nasıldı?*

- "... Ben Acoğlu Köyü'nde olduğum süre içinde herhangi amcasının köye geldiğini görmedim. Ancak amcalarından sürekli olarak övgü ile bahsedirdi. Özellikle Memî Hesê adındaki amcasının misafirperverliğini çok överdi. Kendisi sürekli olarak Sêvik Köyü'ne gider, gelirdi. Amcalarının arasında bir husumet olduğumu dıymamıştım. ..."³⁰

Haciosmanîleden H. M. K. ise bu konu ile ilgili olarak:

"... Ben 7 – 8 yaşlarındaydım. Köy meydanında çocuklarla oyun oynuyorduk. Dört tane atlının amcamın evine geldiğini gördüm. Atlılardan iki tanesi erkek, diğer iki tanesi kadındı. Erkeklerin ikisi, kadınların ise bir tanesi silahlı idi. Silahsız olan kadın, atından inerek silahlı olan kadının attan inmesine yardım etti. Silahlı olan kadın, 50 – 60 yaşlarında orta yaşlı bir kadındı. Babam silahlı olan kadına: 'Fatma Yeğen Hoş geldin' diyerek selamladı. Sonra diğer silahlı atlılara. Silahlı kadın, yatalak hasta olan amcamın yanına çıktı. İçeri girdiğimde silahlı olan kadının amcama sarılmış vaziyette, ağladığını ve ağıt yaktığını gördüm. 'Kurban olduğum amcam. Keşke senin yerine ben hasta olsaydım.' diyordu. ..."³¹

Güzelliği ve akıllılığı daha küçük yaşta fark edilmişti. Büyüyüp evlenme çağına gelince taliplisi çok oldu. Kürtlerde, evlenme çağına gelen bir genç kızın ilk taliplisi, amaca çocuğu veya amca çocuklarıdır³². Fatma'nın da ilk taliplileri amca çocukları olmuştur. Hatta bu konuda kuzenler arasında bir yarış bile başlamıştır. Ancak ortada bir sorun vardı.

Üvey amcaları; Mehmet, Derviş, Molla Ali ve Ded, Fatma ve kuzenleri arasında gerçekleşecek bu evliliğe karşı çıkmışlardır. Fatma'nın babası Memî Ordegê, bu evlilik üzerinden üvey babası olan Hesî Osmên'in arazi mirasından yararlanmak istiyordu. Ancak Fatma'nın üvey amcaları, babalarının toprak mirasını, üvey kardeşleri Memî Ordegê ile paylaşmak istemiyorlardı. Konu bir sorun haline gelmişse de ekonomik endişeler baskın gelmiş, bu akraba evliliği gerçekleşmemiştir. Fatma'nın köy içinde başka talipleri de olmuş ancak amca çocuklarının tehdidi ile karşılaşmışlardır. Fatma, amca çocuklarının tehditlerine aldırış etmeyecek olan ve köy dışında güçlü bir talipli beklemektedir.

³⁰ K.S. ile yapılan görüşme.

³¹ H.M.K. ile yapılan görüşme.

³² Minorsky,Bois, Kenzie, s. 132 – 333.

“... Babaannem gelin olmadan önce Sêvik Köyü’nde oturmaktadır. Bir gün babaannem ile başka bir kız, Sêvik Köyü’nün bağları ve serin suyu ile meşhur Kanısarik mevkinde bağ bekçiliğini yapıyorlarmış. Dedem Hacı Ali’nin yolu, bu pınara düşer. Yaşları 12 -15 arasında değişen bu kızlardan su ister. Babaannem bir tas suyu, pınardan alarak dedeme verir. Ancak babaannem, dedemin öne doğru çıkık ve sararmış dişlerinden nefret eder. Dedem yoluna koyulduktan sonra babaannem, su verdiği tası toprakla uzun uzun ovalayarak yıkar. Dedem, babaannemi artık gözüne kestirmiştir. ...”³³

Hacı Ali Mîran, Acoğlu Köyü’nde *El-Mîran* kabilesinin lideridir³⁴. Yaşı 40 ile 45 arasındadır. İki evlilik yapmasına rağmen çocuk sahibi olma konusunda sorun yaşamaktadır. Çocukları özürlü doğmaktadır, kısa süre içinde ölmektedirler. Kürtlerde çocuk sahibi olamama sıkıntısı erkeğe yeniden evlenme hakkını verir³⁵. Hacı Ali Mîran da yeni bir evlilik için genç bir eş adayı aramaktadır. Sêvik Köyü’nde oturan Memî Ordegê’nin kızı Fatma, Hacı Ali Mîran’ın tam da aradığı bir kızdır. Bu evliliğe karşı çıkacak bir amcaoğlunun olmaması, bu evliliğin gerçekleşmesinin en önemli kolaylığıdır. Ayrıca bulunduğu sosyal ortamdan sürekli olarak dışlanan, horlanan Memî Ordegê’nin, bir kabile lideri olan Hacı Ali Mîran ile sosyal statü elde etmek istemesi de diğer bir etkidir.

1880’de gerçekleşen bu evlilikte herhangi bir düğün töreni düzenlenmemiştir. Miras paylaşımı sorunundan dolayı Fatma’nın üvey amcaları, genç ve güzel olan Fatma’dan bir an önce kurtulmak istemeleri, evlilik sürecini oldukça hızlandırmıştır. Fatma Hanım evlendiği zaman 14 – 15 yaşlarındadır. Evliliğin anlam ve işlevinin pek farkında değildir.

“... Babaannem, dedemin köyü Acoğlu’ya geldiğinde yaşı henüz küçüktür. Evde İslim adında bir de kuması vardır. Dedem, kabilenin lideri olmasından dolayı

³³ F. Ç. ile yapılan görüşme.

³⁴ El-Mîranlılar, Cizre merkezli Mîran aşiretinin bir alt koludur. 19. yüzyılın başında Siverek’in Mîzar Köyü’nden göç ederek Kâhta’ya bağlı; Acoğlu, Kifêrî, Karseliğ ve Tomak köylerine yerleşmişlerdir. Topluluğun başındaki Hacı Mehmet (Hecî Mihemedî Mîran) ilk olarak Tomak Köyü’ne yerleşmiştir. Arşiv belgelerinde *Mîran* olarak adı geçen topluluk, 20. yüzyıldan sonra *el-Mîr(an)* olarak anılmaya başlandı. Bu isim değişikliğinin, bir ara topluluğun önderliğini de yapmış olan Hacı Ali (Elî) Mîran’dan dolayı olduğu tahmin edilmektedir. Hecî Mihemedî Mîran’ın; Hacı Ali (Hac), Osman, Ded, Şeymus (Şêx), Ramazan ve Aladdin (El) olmak üzere 6 erkek çocuğu vardır. M.Ç. ile yapılan görüşme.

³⁵ Frederik Barth, *Kürdistan’da Toplumsal Örgütlenmenin İlkeleri*, Avesta Yayınları, İstanbul 2001.

geceleri misafir odasından evin harem bölümüne geç gelir. Babaannem ise kuması ile beraber şömine şeklindeki ocağın karşında onu beklerler. Fakat babaannemin yaşı küçük olmasından dolayı uyuya kalır. Kuması onu alır, yatağına götürürmüş
...³⁶

Fatma Hanım, Acoğlu Köyü'ne İslim adındaki bir kadının üzerine kuma olarak gitti. İslim ve kökeni ile ilgili pek fazla bir bilgi yoktur. Helis Köyü'nden Acoğlu Köyüne gelmiştir³⁷. Ancak İslim – Hacı Ali Mîran'dan doğan çocukların özürü olduğu ve doğduktan kısa bir süre sonra öldükleri bilinmektedir. Fatma Hanım ile İslim Hanım arasında herhangi bir çatışmanın yaşandığına dair bir bilgi yoktur. İslim Hanım, sürekli olarak ölen çocukları için ağladığı ve üzüldüğü bilinmektedir. Son çocuğunu da kaybeden İslim Hanım, kısa bir süre sonra kendisi de vefat eder. Bu sırada Fatma Hanım hâlâ çocuk sahibi değildir.

Fatma Hanım, kuması ile beraber geçirdiği 2 – 3 sene içinde çocuk sahibi olmamıştır. Daha sonra sırasıyla Abuzer (Awî Hacê), Elif (Efê Hacê), Xefê Hacê, Osman ve Mahmut adında çocukları dünyaya gelir. Awî Hacê ile Mahmut arasında yaklaşık on yaş farkı vardır³⁸. Zekası ve sosyal kişiliği sayesinde aile ve kabile içinde kısa sürede önemli bir statü elde eder.

Fatma Hanım, 1905 yılında kendisinden yaklaşık 20 yaş büyük olan eşi Hacı Ali Miran'ı kaybeder. Hacı Ali Mîran, aynı zamanda El-Mîran kabilesinin de lideriydi. Yaygın Kürt kabile geleneğine göre bir kabile lideri öldüğü zaman kabile liderliği; kabileyi yönetebilecek yaşta ve olgunluktaki oğluna (veya oğullarına) geçer. Bu şart sağlanamazsa, kabile liderliği hakkı, ölen liderin kardeşi (kardeşlerine) geçer. Kardeşin lider olması durumunda, ileriki yıllarda amca-yeğen çatışması meydana gelebilir. İlk şartın oluşmasına rağmen amca-yeğen çekişmesi de söz konusu olabilir³⁹. Kürtlerin sosyal yaşamında rastlanan diğer bir gelenek de; ölen kabile liderinin küçük yaşta bir erkek çocuğu varsa bu

³⁶ F. Ç. ile yapılan görüşme.

³⁷ R. Ç. ile yapılan görüşme.

³⁸ M. Ç. ile yapılan görüşme.

³⁹ Ziya Gökalp, *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler*, Toker Yayınları, İstanbul 2007, s. 45.

çocuğun annesi, geçici olarak kabile liderliğini üstlenebilir. Bu durumun gerçekleşebilmesi için çocuğun amca(lar)nın mutlak onayına ihtiyaç vardır. Bu erkek çocuk, uygun yaş ve olgunluğa geldikten sonra, kabile liderliğini annesinden devralır. Kürt sosyal yaşamında, benzer örneklere sıkça rastlanır. Caf Aşireti'nin lideri Adile Hanım, Omeryan Aşireti lideri Şemsî ve Raman Aşireti lideri Perihan Hatun'un liderlikleri hep bu şekilde oluşmuştur.

Bölgede bir kadının gerek kabile içinde gerekse de toplum içinde ön plana çıkması sık rastlanan bir durum değildir. Aynı dönemde Samsat Nahiyesi'nde Hacı Yusuf Ağa'nın eşi Vaziha Hanım da eşinin hapis yattığı süre içinde kabilesine liderlik yapmıştır. Ancak Vaziha Hanım'ın liderliği kısa süreli ve geçici olmuştur. Hacı Yusuf Ağa'nın hapishanede çıkması ile beraber kabile liderliği de sona ermiştir⁴⁰. Fatma Hanım'ın liderliği 40 yıl boyunca sürecektir. Eşini kaybettiği zaman 15 yaşında olan oğlu Awî Hacê de daha sonraki dönemlerde annesinin sosyal statüsüne bir itirazı olmadığı gibi en büyük destekçisi olacaktır.

Hacı Ali Mîran öldüğü zaman, geride üç erkek çocuk bıraktı. Bu çocukların en büyüğü olan Awî Hacê, 12 – 13 yaşlarındaydı.

"... Babam Awî Hacı, kardeşler arasında en büyüğüdür. Babamın anlattığına göre; dedem öldüğü zaman kendisi tek başına çift süremiyormuş. Yarıcılarının yardımıyla yeni yeni çift sürmeyi öğrenmekteymiş. Bu da dedem öldüğünde, babamın 12 – 13 yaşlarında olduğunu göstermektedir..."⁴¹

Üç erkek çocuğa sahip olan Fatma Hanım, geçici olarak kabilenin liderliğini de üstlendi. Ancak bu durum geçici olmayacak, sürekli bir liderliğe dönüşecektir. Hacı Ali Mîran öldüğü sırada hayatta olan kayınbiraderleri Osman (Osmanî Hecî) ve Dedo, 50 – 55 yaşlarında olmalarına rağmen Fatma Hanım'ın kabile liderliğine sessiz kalmaları düşündürücüdür. Dedo'nun, erkek çocuğu olmadığı için herhangi bir hak iddiasında bulunmaması doğaldır. Ancak diğer

⁴⁰ B.O.A., DH.MKT., Dosya No: 3380, Gömlek No: 253473.

⁴¹ F. Ç. ile yapılan görüşme.

kayınbiraderi olan Osman'ın 10 yaşlarında Bedir adında bir erkek çocuğu bulunmaktadır. Osman'ın ilk başlarda Fatma Hanım'a itaat etmediği görülmektedir. Daha küçük yaşta olan kızı Xefê'yi Osmanî Hecî'nin oğlu Bedir ile nişanlandırır. Bu çözümlerle hem Osmanî Hecî'nin sesini kesmiş oldu hem de ileriki dönemlerde kendisine büyük destek verecek olan bir damat buldu. Gerçekten de damadı Bedir, Fatma Hanım'ın gerek Seferağazâde Osman Paşa ile gerekse de diğer hasımları ile olan mücadelesinde en büyük destekçisi olmuştur.

Gerek kayınbiraderi Osmanî Hecî'ye gerekse oğlu Awî Hacê'ye karşı liderlik rüştünü ispatlayan Fatma Hanım'ın özellikle Tokarisli Osman Paşa ile olan hak arama mücadelesi sırasında kabile liderliğinden *toplum önderliğine* dönüşen bir statüsüne şahit olmaktadır. Toplum önderliği aşaması için yaptığımız sözlü tarih çalışmasında Fatma Hanım; bazen korkusuz bir kahraman, bazen aşiretine ihanet eden bir hain, bazen ise ayakta kalmak için çağı ve sosyo-politik yapıyı çok iyi okuyan bir stratejist olarak karşımıza çıkmaktadır. Gerek arşiv çalışmalarında gerekse de sözlü tarih anlatılarına baktığımızda bu stratejilerin hepsini de kullandığını görmekteyiz. Süreç içinde hedef ve ihtiraslarında değişiklikler olmuştur. Kabile içindeki konumu ve eşinden devraldığı prestijini korumak için giriştiği hak arama mücadelesinde, sonraki süreçte toplum önderliği ve aşiret liderliğine doğru bir ihtirasa dönüşecektir. Yine bu süreçte hedeflerine ulaşmak için aşiretler arasındaki gerilimlerden yararlanarak politik ittifaklar içine girdiği de görülmektedir.

III. BÖLÜM: FATMA HANIM'DAN FATO PAŞA'YA

3.1. Fatma Hanım'ın Seferağazâde Osman Paşa ile Husumeti

Fatma Hanım ile Seferağazâde Osman Paşa arasındaki husumetin başlangıcı, klasik devlet-vatandaş ilişkisinden başlamıştır. Devleti temsil eden Seferağazâde Osman Paşa'nın nahiye müdürü ve zabıta memuru sıfatıyla yöredeki devletin yasal vergisini toplamak istemesi, geniş bir araziyi işleten kabile lideri Fatma Hanım'ın ise bu vergiyi ödemek istememesi, bu husumetin sadece görünürdeki sebebidir. Fatma Hanım ile Seferağazâde Osman Paşa'yı karşı karşıya getiren sebepleri 4 ana başlık altında toplayabiliriz. Bu husumet sürecinde, Fatma Hanım'ın hedeflerinde sapmalar meydana gelmiştir. Dolayısıyla aralarındaki mücadelenin boyutu da değişmiştir. Basit bir devlet-vatandaş arasındaki anlaşmazlık, bölgedeki sosyo-politik grupların çekişmesine dönüşmüştür.

3.1.1. Vergi Sorunu

Osmanlı Devleti'nin son yüzyılında merkezi otoritenin zayıflaması ve devletin içinde bulunduğu savaş ortamı, merkezden uzak coğrafyalarda ciddi bir denetim sıkıntısını oluşturmuştur. Merkezi otoritenin yetersizliğinden faydalanan taşra aristokrasisi, yükümlülüklerini yerine getirme noktasında ağır davranmıştır. Bu konuda vergiyi toplayan memur da vergi mükellefi vatandaş da ağır davranmıştır.

Fatma Hanım'ın eşi Hacı Ali Mîran, 1905 yılında vefat etmesiyle beraber çok geniş bir arazinin işletme hakkı Fatma Hanım'a kaldı. Bu arazi, 25 Mart 1909'da Siverek'ten sadaret makamına çektiği telgraf dilekçesinde dile getirdiği; başta Acoğlu olmak üzere Karselîğ, Tomak ve Kifêrî'dir¹. Yan yana bulunan bu dört yerleşim birimi, aynı zamanda Seferağazâde Osman Paşa'nın ikamet ettiği Tokaris Köyü'nün de sınır komşusu olan köylerdir. Fatma Hanım, eşinden

¹ B.O.A., DH.MKT., Dosya No: 2782, Gömlek No: 74.

kendisine miras kalan Acoğlu, Kifêrî, Tomak ve Karseliğ köylerinin yanında Fırat'ın Siverek yakasındaki Qilîcîn, Xöşxöşik ve Qadîkend köylerinin büyük bir bölümünü de satın almıştı. Bu köylerin tarımsal işletiminden büyük bir ekonomik kazanç sağlamıştı. Ayrıca çevre köylerde, kendisine bağlı yarıcılara sağladığı tohum ve öküz desteğiyle de büyük bir kazanç elde etmiştir.

Nahiye müdürü ve zabıta memuru sıfatı ile adı geçen yerleşim birimlerinin vergilerini toplama yetkisine sahip olan Seferağazâde Osman Paşa, vergi tahsil memurlarını Fatma Hanım'a gönderir. Fatma Hanım, talep edilen vergiyi öder. Ancak vergi miktarının yanlış hesaplandığını ve yüklü miktarda bir vergi borcunu daha çıkaran Seferağazâde Osman Paşa, yeniden vergi memurunu Fatma Hanım'a gönderir. Kabilesinin önde gelenleri ile istişare yapan Fatma Hanım, ikinci vergiyi ödemek istemez. Bu olayı öncelikle sorunsuz olarak tatlıya bağlamak ister. Fatma Hanım, istenilen şeyin vergi olmadığını, bunun bir tür haraç olduğunu, keyfi bir uygulama olduğunu belirtir. Bu durumu İstanbul'a gönderdiği şikâyet telgraflarında da dile getirmiştir². Sözlü tarih çalışmalarımızda Fatma Hanım'ın köylerinde yarıcılık yapan şahısların ifadeleri de bu doğrultudadır³. Arşiv belgelerine ve sözlü tarih çalışmalarının verilerine daha sonra değinilecektir. Bu husumetin sadece başlangıcını oluşturmuştur.

3.1.2. Seferağazâde Osman Paşa'nın Aşağılayıcı Tavırları

Fatma Hanım, 1905'ten itibaren eşinin kabilesi olan El-Mîran Kabilesi içinde tartışmasız bir liderdir. Kabilesinin kendisine mutlak bir bağlılığı vardır. *"... El-Mîranlıların Fatma Hanım'a büyük bir bağlılığı vardı. Gencinden yaşlısına herkes onu sayardı. El-Mîranlıların bütün sorunlarıyla ilgilenirdi. ..."*⁴

Bu saygın konumuna karşın Seferağazâde Osman Paşa, onu her zaman küçümsemiştir. Bu küçümseme, zaman zaman hakaret boyutuna varmıştır.

² B.O.A., DH.MKT., Dosya No: 2782, Gömlek No: 74.

³ K. S., R.B. ile yapılan görüşme.

⁴ R.B. ile yapılan görüşme.

Fatma Hanım'ın son 20 senesinde yanında kalmış olan K. S., bu konu ile ilgili olarak;

"... Ben Acoğlu Köyü'ne gelmeden önce, Tokarisli Osman Paşa, Fatma Hanım'dan vergisini (Fatma Hanım'ın ifadesiyle haraç/xük) almaya çalışır. Fatma Hanım ile Tokarisli Osman Paşa arasındaki ihtilafın temel sebebi bu idi. Fatma Hanım, bu olayı bana şu şekilde anlattı: 'Tokarisli Osman Paşa, en has adamı olan Çalo ile bana haber gönderdi. Benden vergi adı altında haraç istiyordu. İstedığı buğday çok yükliydi. Ben de kabul etmedim. Başka bir gün yeniden bana haber gönderdi. 'Ya vergini (Aşarı) vermeyi ya da Çalo ile evlenmeyi kabul et.' Bu hakareten sonra diyalogumuz kesildi. ..."⁵

Bir kabile liderine böyle bir teklif, Fatma Hanım için oldukça büyük bir hakaret sayılırdı. Seferağazâde Osman Paşa'nın Fatma Hanım'a yönelik aşağılayıcı tavrı bununla sınırlı değildir. Yukarda anlatılan olaydan önce de benzer bir durum yaşanmıştır. Bu olayı ise H.M.Ç. bize aktardı. El-Mîran kabilesinden olan H.M.Ç ile yaptığımız röportaj, bizim için oldukça önemlidir. Çünkü H.M.Ç'nin Fatma Hanım'ın ağzı ile bize aktardığı olayların, Fatma Hanım'ın Sadâret makamına çektiği telgraflarla⁶ nerdeyse birebir örtüşmektedir. Bu yüzden bu röportaj bizim için büyük önem arz etmektedir.

- Fatma Hanım'ın Tokaris'de oturan Seferağazâde Osman Paşa ile bir husumeti olmuş. Fato Paşa bu olayı size hiç anlattı mı?

Evet anlattı. Bir gün oldukça kalabalık bir cemaatin olduğu bir ortamda bize uzun uzun anlattı. Fatma Hanım bizlere olayı şu şekilde anlatmıştı:

"Tokarisli Osman Paşa, aşiretler arasındaki husumetten dolayı hapse girmişti. Yaklaşık 6 – 7 yıl hapis yatmıştı. Padişah tarafından affedildi ve Tokaris'e dönmüştü. Çevredeki tüm ağalar, begler kendisini ziyaret edip geçmiş olsun dileklerini iletiyorlardı. Biz de kabile olarak toplanarak, Osman Paşa'yı ziyaret etmeye karar verdik. Birkaç yıldan beri öşrümüzü (vergimizi) ödemiyorduk. Belki öşür borcumuzu biraz hafifletir diye hediye olarak da büyük bir koç ve büyük bir bakraç yağ yanımıza aldık. Yanıma aldığım iki adamla Tokaris'e gittim. Konağına vardığımda başka misafirleri de vardı. Hediyelerimi takdim ettim. Geçmiş olsun dileklerimi ilettim. Hiç yüziüme bakmadı. Osman Paşa'yı ilk kez görüyordum. Diğer misafirler odayı terk ettikten sonra Osman Paşa konuşmaya başladı: "Kocan öldükten sonra el-Mîranlılara reis olmuşsun. El-Mîranlıların içinde kimse kalmamış mıydı? Ben hapiste iken senin silahının sesi buralarda duyulmuş. Kundaktaki Fethi (Osman Paşa'nın oğlu), bu silah seslerinden irkilmiş. Kalk şimdi evine git. Adam gibi yerinde oturmayı öğren." dedi. ... Verilen emirleri yerine getir. ..."⁷

⁵ K. S. ile yapılan görüşme.

⁶ B.O.A., DH.MKT., Dosya No: 2782, Gömlek No:74.

⁷ H. M. Ç. ile yapılan görüşme.

Osman Paşa'nın Fatma Hanım'a yönelik bu ve buna benzer küçümseyici tavırları, bu husumetin temel sebeplerindendir. Sonraki aşamalarında her iki tarafın birbirini itibarsızlaştırma çabaları devam edecektir.

3.1.3. Kişisel İhtiraslar

Fatma Hanım'ın basit bir hak arama mücadelesi şeklinde başlayan Seferağazâde Osman Paşa ile husumeti, zaman içinde bir ihtirasa dönüşmüştür. Şartların Fatma Hanım lehine gelişmesi ile Fatma Hanım'ın hedeflerinde de değişiklikler yaşanmıştır. Gerek arşiv belgelerinde, gerekse de sözlü anlatımlarda bu durum açık bir şekilde görülmektedir. Fatma Hanım'ın 12 Mart 1325 (25 Mart 1909) tarihli sadaret makamına çektiği telgrafta şu cümlelere yer vermiştir:

*"... Acoğlu, Aşürge, Seretüt, Kifêrî, Karseliğ, Karmülük (Garmirîk), Tille, Tilbe, Karatil (Karatilbe), Merdî, Melgosi otuz kırk seneden beri ika' ve icra ettikleri zulmü şekavetten dolayı çok defalar hayyen meyyiten derdestleri için emir ve ferman hükümler sadır olmuş ve mezalimi feci'ane hunrizanesinden yedi sene kadar hâpislere atılmış iken bir mah-ı mukaddem mazhar olduğu afv-ı âli üzerine tahliye olunarak ..."*⁸

Yukarıda adı geçen Acoğlu, Aşürge, Seretüt, Kifêrî, Karseliğ, Karmülük (Garmirîk), Tille, Tilbe, Karatil (Karatilbe), Merdî, Melgosî olarak ifade ettiği köyler; Gevoz Aşireti'nin belli başlı yerleşimleridir. Seferağazâde Osman Paşa ise Gevoz Aşireti'nin lideridir. Sözlü tarih çalışmalarında da görüleceği üzere, Fatma Hanım yukarıdaki köyleri hem Seferağazâde Osman Paşa'ya karşı kıskırtmış, hem de bu köylerin hamiliğini yapmaya çalışmıştır. Bu yolla Gevoz Aşireti'nin liderliğini ele geçirmek istemiştir. Yine bu amaçla, diğer aşiretler ve aşiret liderleri ile ittifak içinde olduğu görülmektedir. Gençliğini Fatma Hanım'ın yanında geçiren R.B., kendisiyle yaptığımız görüşmede şu bilgileri bize aktardı.

"... Fatma Hanım, Gevoz Aşireti'nin tüm köyleri ile ilişkisi vardı. Bu köylerin acı ve tatlı günlerinde her zaman yanındaydı. Gittiği her yerde 5 – 6 koruma ile beraber giderdi. Babam, onun daimi korumasıydı. Fato Paşa, bir yere gitmek istediği zaman, birkaç saat önceden babama haber gönderirdi. Bu şekilde

⁸ B.O.A., DH.MKT., Dosya No: 2782, Gömlek No: 74.

köyleri gezerdi. O dönemde Gevoz Aşireti'ne mensup köyler, iki gruba ayrılmıştı. Bir kısmı Seferağazâde Osman Paşa'yı desteklerken diğer kısmı Fatma Hanım'ı desteklemekteydiler. Bazen bir köyün içindeki iki kabileden her biri, farklı tarafta destekleyebiliyorlardı..."

Aynı konuda Karatilbe Köyü'nden Ali Karakaş da benzer ifadeleri kullandı.

"... Acoğlu ve civarındaki Fatma Hanım'ın kabilesi olan El-Mıran kabilesi ile bizim kabilemiz (Wela) arasında "kirvelik" ilişkisi bulunmaktadır. Bu husümlükten dolayı Fatma Hanım, sık sık köyümüze ve özellikle bizim eve misafir olmuştur. Kabilemizin tüm düğün – dernek, taziye benzeri sosyal birlikteliklerine katılır. Fatma Hanım ile Tokarisli Osman Paşa arasındaki husumet, köyümüzü iki bloğa (rêz) ayırmıştır. Tokarisli Osman Paşa'nın tarafta olmak ile Fatma Hanım'ın tarafta olmak; daha fazla veya daha az vergi vermek, askere gitmek veya gitmemek kadar ağır bedelleri yada kolaylıkları vardır. ..."

3.1.4. Sosyal ve Politik Nedenler

Seferağazâde Osman Paşa'nın nahiye müdürü veya zabıta memuru sıfatıyla "kapucubaşılık" ve "emir'ül-ümera" rütbeleriyle merkezi yönetim tarafından lütuflandırılması, bu rütbelere elde ettiği gücü, diğer sosyal gruplara ve aşiretlere karşı kullanması, çeşitli tepkilere de neden olmuştur. Bir nahiye müdürünün (veya zabıta memurunun) yukarıda adı geçen rütbelere sahip olması, Osmanlı devlet yönetiminde sık rastlanan bir durum değildi. Vali ve kaymakamların teşrifatta kullanmış olduğu bu unvanlar, Kâhta Kazası'nda bürokratik hiyerarşi uyumsuzluğuna neden olmuştur. Kâhta'daki kaza kaymakamının Seferağazâde Osman Paşa karşındaki yetersizliği, Seferağazâde Osman Paşa'yı Kâhta ve çevresinde büyük bir politik güç haline getirdi. Bu olağandışı yapılanma, Seferağazâde Osman Paşa hakkındaki şikâyetlerin sayısını arttırmıştır.

Seferağazâde Osman Paşa, Mirdês Nahiyesi müdürlüğünü yaptığı dönemde Gevoz Aşireti'nin lideridir. Gevoz Aşireti, Kahta Kazası çevresindeki Rişvan, İzol ve Mirdês aşiretleri kadar bir nüfusa sahip değildir. Buna rağmen, Seferağazâde Osman Paşa liderliğindeki Gevoz Aşireti, Kahta Kazası yönetiminde oldukça etkili olmuşlardır. Bu şekildeki bir yapılanma, yöredeki toprak ağalarını, Seferağazâde Osman Paşa aleyhine bir ittifaka sevk etmiştir.

Fatma Hanım'ın Osman Paşa aleyhine yürüttüğü mücadelesinde, gizli yada aşikâr, tüm çevredeki sosyal yapılar destek vermişlerdir.

3.2. 20. Yüzyılın Başında Kahta'daki Aşiretler Arsındaki Husumetler

20. yüzyılın başında Kâhta ve Hısnımansur'daki aşiretler arasında büyük bir çatışmanın yaşandığı görülmektedir. Bu çatışmalara, zaman zaman Siverek ve Malatya'daki aşiretlerin de taraf olmaları sonucu olaylar büyümüş, olayların bastırılmasında merkezi otorite sıkıntı yaşamıştır⁹. Sözlü anlatılarda, bu çatışmaların sebepleri muhtelifdir. Konar-göçer halde yaşayan aşiretlerin otlak paylaşmazlığı konusu, en çok kabul edilen sebeptir. Bu çatışmalar, binlerce silahlı aşiret güçlerinin katıldığı çatışmalardır. Çatışmalar sonucunda yüzlerce kişi ölmüş, sayısız köy yakılmış veya talan edilmiştir. 4 Mart 1318'de (1902) Görnî Köyü sakinlerinden Mustafa ve arkadaşları tarafından Dahiliye Nezareti'ne verilen bir arzuhal üzerine, Dahiliye Nezareti'nin Ma'muret'ül-aziz Vilayeti'ni bilgilendirme amacıyla gönderdiği yazıda; Tokaris Köyü'nden 700 kadar silahlı kişinin Görnî Köyü'nü bastığını, ziraatlarını yaktıklarını, hayvanlarını gasp ettiklerini ve köyden iki kişiyi öldürdüklerini belirtmektedir¹⁰. Yine Göçeri Köyü sakinlerinin 1319 (1903) sonlarında Dahiliye Nezareti'ne göndermiş olduğu arzuhalde, köylerinin 3000 silahlı kişi tarafından yakıldığını ve talan edildiğini belirtmektedir¹¹.

Bu silahlı çatışmalarda aşiretlerin iki ana bloğa ayrılarak çatıştıkları görülmektedir. Bu blokların aktörlerini Rışvan ve İzol aşiretleri oluşturmaktadır. Diğer aşiretler ise bu aşiretlerin yanında yer almışlardır.

"... aşâir-i mezkûreden Mirdês ile Gevoz daima yek diğeriyle hüsn-ü muâşeretde ale-l-ekser Ziravkân Aşireti ile mübâyenetde olduklarından bir hadise zuhurunda tarafdarlık daiyesinden vâreste kalamaz. Ziravkân Aşireti ile aralarında kadimen ziddiyet mevcut olan

⁹ B.O.A., B.E.O. Dosya No: 2356, Gömlek No: 176690.; B.O.A., B.E.O., Dosya No: 2756, Gömlek No: 206662.

¹⁰ B.O.A., DH. MKT., Dosya No: 452, Gömlek No: 44.

¹¹ B.O.A., DH. TMIK.M., Dosya No: 146, Gömlek No: 12.

*Xemşik İzollusu Aşireti 'indeli iktiza Mirdês ve Gevoz aşiretlerine muzâheret ve tarafgirlik itiyadını terk etmezler. ...'*¹²

1902 – 1903 yıllarda başlayan aşiretler arasındaki bu büyük çatışmaya devlet, 1907 yılında liva merkezindeki asakir-i şahane kuvvetleri ile bastırılmış, yüzlerce kişi ile beraber olaylara adı karışan aşiret liderleri de tevkif edilmiştir¹³. Tüm bunlara rağmen olayların önü kesilememiş, aşiret liderlerinin tutuklu olmasından dolayı olaylar daha da büyümüştür. Sükûnetin sağlanması için bir defaya mahsus olmak üzere aşiret liderlerinin tutukluluk halleri kaldırıldı¹⁴.

Kâhta ve çevresinde meydana gelen aşiret çatışmalarından dolayı Seferağazâde Osman Paşa da tutuklanmış, vilâyet merkezi olan Ma'muret'ül-aziz'de diğer aşiret liderleri ile beraber hapis yatmıştır. Seferağazâde Osman Paşa'nın bu sırada ne kadar hapis yattığını bilmiyoruz. Sahip olduğu siyasi güçten olsa gerek, en erken çıkan aşiret reisidir. Diğer aşiret reislerinin tutukluluk halleri 1909'un sonuna kadar devam ederken, Seferağazâde Osman Paşa, 1908'in sonunda hapisten çıkmıştır¹⁵. Tutuklanmasına rağmen nahiye müdürlüğü görevi sona ermemiştir¹⁶. Hapiste olduğu süre zarfında nahiyesi müdürlüğü görevini, resmi olmasa bile gayri resmi olarak kardeşi Awî Sefê vekalet etmiştir.

¹² 1325 Sene-i Hicriyesine Mahsus, Salnâme-i Vilayet-i Ma'muret'ül-aziz, Def'a 9, Vilâyet Matbaası.

¹³ B.O.A., B.E.O., Dosya No: 2253, Gömlek No: 168940.

¹⁴ B.O.A., DH.MKT., Dosya No: 1288, Gömlek No: 16.; B.O.A., ŞD., Dosya No: 2775, Gömlek No: 46.; B.O.A., B.E.O., Dosya No: 3441, Gömlek No: 258075.; B.O.A., DH.MKT., Dosya No: 2675, Gömlek No: 57.; Kâhta kaza merkezinin yerinin değiştirilmesi teklif edilmiş, bu amaçla, Mirdês, İzol ve Ziravkân aşiretlerine eşit mesafedeki Büyükbağ Köyü, kaza merkezi olarak bir ön raporla Dahiliye Nezareti'ne bildirilmişse de olayların yatışması üzerine bu uygulamadan vazgeçilmiştir. B.O.A., DH.MKT., Dosya No: 2702, Gömlek No: 60.

¹⁵ Fato Paşa, 12 Mart 1325(25 Mart 1909) tarihinde sadâret makamına çektiği telgrafta "... bir mah mukaddem, (bir ay önce) mazhar olduğu afv-ı âli üzerine tahliye olunarak hanesine avdet etmiş ..." olduğunu söylemektedir. Yine aynı telgrafta, Seferağazâde Osman Paşa'nun yedi sene hapis yattığını kaydetmektedir.

¹⁶ Fato Paşa'nın 7 Nisan 1325 (20 Nisan 1909) tarihinde Meclis-i Meb'usan'a çektiği telgraftan, bu tarihte Seferağazâde Osman Paşa'nın, nahiye müdürlüğü görevinin hâlâ devam ettiğini anlıyoruz. "Tokarisli Osman Paşa, ... cariyenize isnaden tevkifim olmaklığım için nahiye müdürlüğü sıfatıyla kaza hükümetine resmen emr eylemekte, konağında hakkımda evrak tutturup bu suretle..." B.O.A., DH.MKT., Dosya No: 2838, Gömlek No: 3.

Aşiretler arasında çıkan silahlı çatışmadan dolayı tutuklanan Seferağazâde Osman Paşa, 1908'in son aylarında (Kânûn-ı Sâni) serbest bırakıldı. Bir kereliğine affedilen ve serbest bırakılan aşiret liderleri, aşiretlerinin başına geçince eski alışkanlıkların devam etmişlerdir.

3.3. Seferağazâde Osman Paşa'nın Fatma Hanım'dan Vergi Talebi

"... Fato Paşa bizlere olayı şu şekilde anlatmıştı: "Tokarisli Osman Paşa, aşiretler arasındaki husumetten dolayı hapse girmişti. Yaklaşık 6 – 7 yıl hapis yatmıştı. Padişah tarafından affedildi ve Tokaris'e dönmüştü. ... Birkaç yıldan beri öşürümüzü (vergimizi) ödemiorduk. Belki öşür borcumuzu biraz hafifletir diye hediye olarak da büyük bir koç ve büyük bir bakraç yağ yanımıza aldık. Yanıma aldığım iki adamla Tokaris'e gittim. Konağına vardığımda başka misafirleri de vardı. Hediyelerimi takdim ettim. Geçmiş olsun dileklerini ilettim. Hiç yüzüme bakmadı. Osman Paşa'yı ilk kez görüyordum. Diğer misafirler odayı terk ettikten sonra Osman Paşa konuşmaya başladı: "... Ben hapiste iken senin silahının sesi buralarda duyulmuş. Kundaktaki Fethi (Osman Paşa'nın oğlu), bu silah seslerinden irkilmiş. Kalk şimdi evine git. ... yerinde oturmayı öğren." dedi. Ziyaret ettiğime bin bir pişman olarak konaktan ayrıldım. Tokaris'ten daha yeni ayrılmıştım ki, Osman Paşa'nın yaveri Çalo'nun "Fatey, Fatey" sesi ile arkamıza baktık. "Osman Paşa haber gönderdi. Hapiste olduğu süre zarfında birikmiş olan borcunuz (vergi) varmış. Borcunuzu 50 altın olarak hesapladı. Bir ay içinde tahsil etmesini istedi. ..."¹⁷

"... Ben Acoğlu Köyü'ne gelmeden önce, Tokarisli Osman Paşa, Fato Paşa'dan vergi (Fato Paşa'nın ifadesiyle haraç/xük) almaya çalışır. Fato Paşa ile Tokarisli Osman Paşa arasındaki ihtilafın temel sebebi bu idi. Fato Paşa, bu olayı bana şu şekilde anlattı: "Tokarisli Osman Paşa, en has adamı olan Çalo ile bana haber gönderdi. Benden vergi adı altında haraç istiyordu. İsteddiği buğday çok yüklüydü. ..."¹⁸

Seferağazâde Osman Paşa, nahiye müdürü sıfatıyla kendi idari bölgesinin vergilerini toplamakla mükellefti. Bu vergi toplama işi, sadece Mirdês Nahiyesi'nde değil, diğer idari bölgelerde de halk arasında her zaman sorun olmuştur. Fato Paşa, İstanbul'a çekmiş olduğu telgraflarda Seferağazâde Osman Paşa'nın kendisinden istediği para ve mahsulün vergi olmadığını, bir nevi haraç olduğunu ifade etmektedir. Bu uygulamayı yalnızca kendisine karşı yapmadığını tüm halka yaptığını belirtmektedir¹⁹. Fato Paşa, kendisinden 350 *Lira-i Osmani* ve

¹⁷ H.M.Ç ile yapılan görüşme.

¹⁸ K. S. ile yapılan görüşme.

¹⁹ B.O.A., DH.MKT., Dosya No: 2782, Gömlek No: 74.

20 kile tahsil ettiğini, ancak taha fazlasını istediğini söylemektedir²⁰. Fato Paşa, Seferağazâde Osman Paşa'nın kendisinden talep ettiği, öşür miktarını ödediğini, ancak daha fazlasını istediğini, bunun ise haraç olduğunu söylemektedir. Bu duruma kaza merkezindeki kaymakamın da şahit olduğunu söylemektedir.

3.4. Sosyo-politik Bir Kavram: Rêz

20. yüzyılın başında Kâhta Kazası'nın yönetim sahasında aşiretler arasında bir bloklaşmanın oluştuğu görülmektedir. Bu bloklaşmalar arasında uzun süreli silahlı çatışmaların yaşandığını yukarıda değindik. Benzer bir bloklaşmanın Mirdês Nahiyesi'nin idari sahasında da oluştuğunu görmekteyiz. Blok (taraf) kelimesinin karşılığı olarak bölgede Kürtçe olarak *rêz* kelimesi kullanılır. Rêz, aşiretten farklı bir sosyal yapılanmadır. Daha küçük amaçlar için oluşmuş sosyal gruplardır. Aynı aşirete mensup olan iki kabile, farklı rêzlerin içinde yer alabilir. Rêzin aşiretten farklı başka bir yanı; rêz üyeliğinin kısa süreli olmasıdır. Rêzlere katılım kabile düzeyinde olur. Aynı kabile içindeki farklı aileler, farklı rêzlerin içinde bulunamaz.

Her kabile bir rêze üye olmak zorundadır. Rêzlere katılım, hayatta kalmanın ve bölgede prestij kazanmanın vazgeçilmez kuralıdır. Belli bir amaç için oluşan rêzler, amaç hasıl olduktan sonra dağılır. Hemen hemen tüm köylerde, her iki rêze ait üye kabile bulunur. Bazen bir köyün tamamının aynı rêzin içinde yer aldığı da görülürdü. Bu tip köyler, genellikle hep aynı kabileye mensuptur.

Fatma Hanım, nahiye müdürü Osman Paşa'nın karşısındaki muhalif rêzin içindedir. Osman Paşa'dan herhangi bir sebepten baskı görenler, gizli ya da aşikâr, Fatma Hanım'a destek vermişlerdir. Osman Paşa'ya karşı herhangi bir

²⁰ B.O.A., DH.MKT., Dosya No: 2782, Gömlek No: 74.

husumeti olup da bunu aleni bir şekilde dile getiremeyen aşiret ve aşiret liderlerinin Fatma Hanım'ı destekledikleri görülmektedir²¹.

3.5. Seferağazâde Osman Paşa'nın Fato Paşa'ya Yönelik Yaptırımları

Fato Paşa, Seferağazâde Osman Paşa'nın vergi (veya Fato Paşa'nın ifadesi ile haraç) talebini red edince, Seferağazâde Osman Paşa'nın yaptırımları başlar. Bu konuda kabilesinin tam desteğini arkasına alan Fato Paşa, Seferağazâde Osman Paşa'nın yaptırımlarına aldırış etmez. İlk etapta Acoğlu Köyü'ne geceleri silahlı taciz şeklinde bir çatışma yaşanır. Bu çatışmalar, Şubat ayının (r. 1324)başlarında yaşanır. Durumdan tedirgin olan Fato Paşa, kaza merkezi olan Kâhta'ya gelerek kaza kaymakamına durumu şikayet eder. Durumu yerinde görmek isteyen kaymakam, Acoğlu Köyü'ne gelmiş, olanları yerinde görmüş, tarafları itidale davet etmiştir.

Bu silahlı taciz devam edince, yeniden kaza merkezine gelmiş, olanlardan dolayı resmi olarak şikayette bulunmak istemiştir. Ancak Seferağazâde Osman Paşa'nın tepkisinden çekinen kaymakam, bu şikayetin gereğini yerine getirmez ve engellemeye çalışır.

"... nahiymize memuriyetle gelmiş olan Kahta kaymakamı da istima ve müşahade ettiysede men edemediğini ve mezalimi umumiyesinden şikayat etmek üzere mülhak olduğumuz Kahta merkezine gittim ise de hamilerinin tehdid ve tahkirine..."²²

Kâhta'da umduğunu bulamayan Fato Paşa, köyüne geri döner. Kendisine destek verecek resmi veya gayri resmi bir güç arar. Bu güç, Kâhta ve çevresinde yoktur. Kâhta'daki en yüksek resmi makam, kaymakamdır. Fakat Seferağazâde Osman Paşa, nahiye müdürü olmamasına rağmen rütbesi (Mir'ül-ümera), kaymakamdan daha üsttür.

Garı resmi otoriteler olan Rişvan (Ziravkân), Mirdês ve diğer aşiret reisleri de Fato Paşa'ya ilk etapta destek çıkmazlar. Bu durumun iki sebebi vardır.

²¹ B.O.A., DH.TMİK.M., Dosya No: 124, Gömlek No:14.

²² B.O.A., DH.MKT., Dosya No: 2782, Gömlek No: 74.

Birincisi, 1903 – 1907 yılları arasında meydana gelen aşiretler arasındaki silahlı çatışma, henüz bitmiştir. Bu silahlı çatışmalardan dolayı yörenin tüm aşiret liderleri tutuklanmış, cürümlerin yeniden işlenmemesi şartı ile bir defaya mahsus olmak üzere serbest bırakılmışlardı²³. Bu sebepten dolayı, yörenin aşiret liderleri, Seferağazâde Osman Paşa'ya karşı olmalarına rağmen alenen destek vermemişlerdir. Yöredeki aşiret liderlerinin Fato Paşa'ya destek vermemelerinin diğer nedeni; Seferağazâde Osman Paşa'nın resmi kimliğinden dolayı yaptırımlarından çekinmeleridir.

Fato Paşa, aradığı desteği, Kâhta kazasının dışında, Diyarbakir Vilayeti'nin Siverek Kazası'nda, buldu.

“... Eşi (Hacı Ali Miran) vefat ettiği zaman Fato Paşa'nın sadece Fırat'ın Kâhta yakasında arazisi vardı. Hacı Ali Miran'ın ölümünden birkaç yıl sonra Fırat'ın Siverek yakasında Qilicîn Köyü'nün sahibi olan Mahmut Ağa, (Memüdi Bişê) sahip olduğu arazinin yarısını sattığında, alıcı olarak Fato Paşa talimli olmuş ve satın almış. Yine Fırat'ın öbür yakasında Xöşxöşik Köyü'nün de bir kısmını satın almış. Fato Paşa'nın bu köylerdeki arazilerini işleten rençberler ve yarıcılar, Fato Paşa'nın yıllık hissesini Acoğlu Köyü'ne getirdiklerini hatırlıyorum...”²⁴

Siverek, Fato Paşa'nın yabancı olduğu bir yer değildir. Fato Paşa'nın sahip olduğu ve ikamet ettiği Acoğlu Köyü, Kâhta ile Siverek arasında bir sınır köyüdür. Acoğlu Köyü ile Siverek Kazası arasında Fırat Nehri vardır. Ayrıca Fato Paşa'nın Siverek Kazası ile ciddi anlamda sosyal ve ekonomik ilişkileri mevcuttur.

Daha bir kaç yıl önce, Fırat'ın doğu yakasında, Siverek'e bağlı Xöşxöşik ve Qilicîn köylerinde geniş araziler satın almıştı. Yine Siverek'e bağlı Qadikend Köyü'nde yarıcıları (cotarî – cotkâr) vardı. Bu yüzden Siverek'teki sosyal yapılanmalardan haberdardı.

²³ B.O.A., DH.MKT., Dosya No: 1288, Gömlek No: 16.; B.O.A., ŞD., Dosya No: 2775, Gömlek No: 46.; B.O.A., B.E.O., Dosya No: 3441, Gömlek No: 258075.; B.O.A., DH.MKT., Dosya No: 2675, Gömlek No: 57.

²⁴ K.S. ile yapılan görüşme.

3.6. II. Meşrutiyetin İlânı ve Taşraya Yansımaları

Osmanlı Devleti'nin, 1783 – 1799 arasında Batılı ittifak güçleri ile yapmış olduğu savaş ve akabinde gelen Karlofça Antlaşması ile Osmanlı Devleti, Batı'nın siyasi üstünlüğünü kabul etmiştir. Bu tarih, aynı zamanda batılılaşmanın da başlangıcı kabul edilir. Râmî Mehmed Efendi'nin Reisülküttâp sıfatıyla imzalamış olduğu Karlofça Antlaşması'ndan sonra sadâret makamına getirilmesi ile başlayan batılılaşma süreci²⁵, yol kazalarına rağmen aralıksız sürmüştür. Lale Devri, Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı ve I. Meşrutiyet ile devam eden batılılaşma, II. Meşrutiyet ile duruğa çıkmıştır.

Merkezileşme sürecinin bir gereği olarak yürürlüğe konan 1864 ve 1871 vilayet nizamnâmeleri halkı, *idari meclisler* yoluyla yerel yönetimlerde karar alma konumuna getirdi. 1876'da ilân edilen I. Meşrutiyet ile Osmanlı toplumu, büyük kısıtlamalara rağmen, merkezde de yönetime ortak olmaya başladı. Genç Osmanlıların faaliyetleri sonucu, 23 Aralık 1876'da Bâb-ı Âli'de ilan edilen Kanun-i Esasi'nin; padişaha gerekli gördüğünde meclisi süresiz olarak kapatma, anayasayı askıya alma, devletin emniyetini bozan kişileri polis soruşturması olmadan sürgüne gönderme, ülke bütünlüğü için gerektiğinde basına sansür uygulama gibi yetkileri vermesi ve yasaların padişah tarafından onaylandıktan sonra yürürlüğe girecek olması hükümleri²⁶, halk ile yönetim arasında büyük bir mesafe oluşturdu. Buna rağmen II. Abdülhamid, Kanun-i Esasi'nin 7. maddesindeki “... *meclisi umuminin akt ve tatili ve ledel iktiza heyeti mebusanın azası yeniden intihap olunmak şartile feshi hukuku mukaddesei Padişahi cümlesindendir.*” yetkisine dayanarak Meclis-i Meb'usan'ı kapatması, *meşruti idare* yanlısı bürokrat ve subayların sert tepkisine neden oldu. Meşrutiyet yanlılarının örgütlü muhalefetine rağmen II. Abdülhamid, 30 yıl boyunca ülkeyi

²⁵ Halil İnalcık, “II. Meşrutiyet: Anayasa Rejimi Geliyor, Cumhuriyet Yolu Açılıyor” *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, S. 45, İstanbul 2008, s. 15.

²⁶ A. Şeref Gözübüyük ve Suna Kili, *Türk Anayasa Metinleri 1839 – 1980*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1982, s. 27 – 42.

mutlak iradesiyle ülkeyi yönetti. Meşrutiyet yanlılarının bir çoğu sürgüne gönderilirken, kurtulanlar Avrupa'da nefes aldı.

II. Abdülhamid'in mutlak yönetimine karşı özellikle Manastır ve Selanik'te oluşan muhalefeti sindirmek ve cezalandırmak amacıyla Balkanlara gönderilen Şemsi Paşa'nın 7 Temmuz 1908'de Manastır Telgrafhânesi önünde öldürülmesi²⁷, muhalif hareketi ayrı bir safhaya taşıdı. Muhalefet, artık silahlı eyleme başlamıştı. 23 Temmuz 1908'de telgrafla padişaha bir ultiatom vererek, derhal Meşrutiyetin yeniden ilan edilmesini istediler. Bu telgrafların ardı arkası kesilmedi. II. Abdülhamit'in artık yapabileceği pek bir şey kalmadı²⁸. II. Abdülhamit, 23 Temmuz 1908'de görülen lüzum üzerine yürürlükten kaldırdığı Kanun-i Esasi'yi yeniden yürürlüğe koyduğunu, Meclis-i Meb'usan'ı toplantıya çağırdığını duyurdu²⁹.

Meşrutiyetin yeniden ilân edilmesi, ülke genelinde büyük bir sevinçle karşılandı. Kutlamalar uzun süre devam etti. Osmanlı'yı oluşturan unsurlar, meydanlara inerek kendi dilleriyle "yaşasın özgürlük, yaşasın millet" şeklinde sloganlar attı³⁰. Siyasi mahkûmlar ve sürgünler için genel af ilan edildi. Hafiyelik teşkilatı kaldırıldı. Dış seyahatler serbest bırakıldı. Keyfi tutuklamalara son verildi³¹.

23 Temmuz 1908'de II. Abdülhamit'in 30 yıllık monarşik yönetimine sert bir şekilde muhalefet eden aydın ve muhalif gruplar, meşruti yönetiminin yeniden kurulmasını sağladılar. Liberal bir yönetim vaadiyle iktidara gelen İttihat ve Terakki, kadının özgürleşmesi ve kamusal alanda istihdam edilmesine

²⁷ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. Metin Kıratlı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2007, s. 206.

²⁸ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yayına Hazırlayan Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2012, s. 401.

²⁹ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C. 5, Ankara (Tarih belirtilmemiş.), s. 40.

³⁰ Karal, s.40

³¹ Alan Palmer, *Osmanlı İmparatorluğu Son Üç Yüz Yıl Bir Çöküşün Yeni Tarihi*, Çev. Belkis Çorakçı Dışbudak, İstanbul 1995, s. 320.

yönelik sosyal politikalarını, dönemin bürokratik engellemelerine rağmen uygulamaya koymaya çalıştı.³² Liberal/milliyetçi söylemlere sahip ittihat ve Terakki yanlıları ve başat mensupları, kadının eğitim(sizliği) sorunsalını öncelikli politik hedefleri arasına almışlardı. Onlara göre; yeni meşruti düzende kadınlar, vatansever çocuklar yetiştirecek iyi eğitim almış bireyler olmalıydı.³³

Meşrutiyetin yeniden ilân edilmesinde en büyük pay, Makedonya'da siyasi olarak yapılanmış olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne aitti. Ancak İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Balkanlar dışında ciddi bir örgütlenmesi yoktu. Cemiyetin merkezi Selanik'ti. Ancak ülke genelinde "Hürriyet-Musavat-Adalet" rozetleri takan herkes İttihatçı kesildi. Ağustos sonlarına kadar İttihat ve Terakki tüm yurttaki başarılı bir şekilde örgütlenerek şube açtı³⁴. Otorite boşluğundan yararlanarak, II. Abdulhamid döneminde atanan komutan, vali, defterdar gibi memurlara saldırılarda bulundu. Bir kısmını görevden aldı³⁵. Bursa'da saray hesabına casusluk yaptıkları gerekçesiyle kaymakam Cevad Bey ile Miralay Rıza Bey ve Yüzbaşı Enver Bey, İttihatçılarca tutuklandı. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Adana temsilcileri, vali Bahri Paşa'yı ve Mersin Mutasarrıfını görevden aldı. Bitlis valisi Ferid Paşa, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Trabzon'daki temsilcileri tarafından istifaya zorlandı. İzmir ve Aydın Polis Müdürleri, İzmir Jandarma Komutanı, Telgrafhane Müdürü ve Belediye başkanı da görevden alındı. Kanunu Esasi'nin ilanını geciktirerek siyasi tutukluların serbest bırakılmasını erteleyen Van valisi, bu tutumu üzerine görevden uzaklaştırıldı³⁶.

Çalışmamıza konu olan Harput'ta ise Meşrutiyetin ilanına ilişkin haberler ilk anda şüpheyle karşılandı. Halk ilk etapta bunları bir söylenti olarak algıladı.

³² Güzel, s. 861.

³³ Nükhet Sirman, *Kadınların Milliyeti*, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce C.4, Der.Tanıl Bora, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s. 238.

³⁴ Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, Çev.: Ayda Erbal, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 1995, s. 276.

³⁵ Karal, s.43.

³⁶ Kansu, s. 144 149.

Meşrutiyetin ilan edildiği haberi, postayla şehre ulaştı. 7 Ağustos 1908'de yarı resmî bir kutlama yapıldı. Şehrin Müslüman ve Hıristiyan halkı, her tarafı süsleyip, aydınlatılmış sokaklarda sevinç gösterileri yaptı. Siyasi tutuklular derhal serbest bırakıldı. Ermeni Devrimci Federasyonu üyesi olan tüm Ermeni siyasal tutuklular özgürlüklerine kavuştular³⁷. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin *devr-i sabıka* ait irili ufaklı tüm memuriyetlerde bir değişiklik yaptığı görülmektedir.

3.7. II.Meşrutiyet'in Fatma Hanım'ın Mücadelesine Yansıması

Fatma Hanım, başkent İstanbul'daki dönemin politik gelişmelerinden haberdar olduğu anlaşılmaktadır. Haberdar olmakla kalmamış, dönemin merkezi yönetiminin politik çekişmelerinden yararlandığı da görülmektedir.

1908'de yapılan genel seçimlerde, İttihat Terakki Cemiyeti'nin gösterdiği adaylar büyük bir başarı göstererek meb'us oldular. Meclis-i Meb'usan'da ezici bir çoğunluk oluşturdular³⁸. Artık Meclis-i Meb'usan, II. Abdulhamid karşıtları ve meşrutiyet yanlılarından oluşmaktaydı. Fato Paşa'nın bu değişimden haberi olduğu anlaşılmaktadır.

Ağazâde Osman Paşa, II. Abdülhamid döneminde taltif edilen, bu taltifler sayesinde Kâhta ve çevresinde büyük bir siyasi güç haline gelmişti. Fato Paşa, Seferağazâde Osman Paşa'nın II. Abdülhamid döneminde elde ettiği perstij ve saygınlığını, Kâhta ve çevresinde hâla sürdürdüğünü, sadâret makamı ve Meclis-i Meb'usan'daki Meşrutiyet yanlılarına çektiği telgraflarla bildirmiştir³⁹.

“... Tokarisli Hacı Osman Paşa ... müteşekkil birer cemiyeti musliha ile etrafa saldırmış, herkesin titremekte olduğu İdare-i Meşrute ve adileyi ehemiyete almayarak devri sabıka rahmet okutturacak derecede ...kuvve-i muslihalarıyla kahr ve tedmir ettiklerini ...”

³⁷ Kansu, s. 146.

³⁸ Mete Tunçay, Cemil Koçak, Hikmet Özdemir vd, *Türkiye Tarihi*, Cem Yayınevi, C. 4, İstanbul 1997, s. 30.

³⁹ B.O.A., DH.MKT., Dosya No: 2782, Gömlek No: 74.

“... Bu haller devri sabık hassesinde idi. Zamanı hazıra-i adileye tecviz olunacak mıdır ve ahımız niçin alınmıyor feryadımız niçin işitilmiyor. İlanı meşrutiyeti, zalimlere ...beraat-i zultüm ve tahkimi oldu...”

Yukarıda, Fato Paşa'nın h. 12 Mart 1325(m. 25 Mart 1909) tarihinde sadaret makamına göndermiş olduğu telgraftan iki kesit verilmiştir. “Devr-i Sabık” olarak ifade ettiği dönem, II. Abdülhamid dönemidir. Meşrutiyetin ilanı ile beraber, ülke genelinde oluşan hürriyet havasının Kâhta'da oluşmadığını, sadaret makamına bildirmiştir. Seferağazâde Osman Paşa'nın Devr-i sabıktan aldığı güçle varlığını devam ettirdiğini ifade etmiştir. Benzer ifadeleri diğer telgraflarında da kullanmıştır⁴⁰.

Fato Paşa, yukarıda zikredilen telgraflarını, Diyarbekir Vilayeti'ne bağlı Siverek Kazası'nın telgrafhanesinde, sadâret makamına çekmiştir. Daha sonraki telgraflarını ise Kâhta'dan direk olara Meclis-i Meb'usan'a çekmiştir. Meclis-i Meb'usan'a çekmiş olduğu telgraflar, daha çabuk bir şekilde yerini bulmuştur. İlgili kovuşturmanın hemen başlatıldığını görüyoruz⁴¹.

Meclis-i Meb'usan Riyaseti

Aded: 1196

Dahiliye Nezareti Celilesine

Tokarisli Osman Paşa'nın gerek kendisi gerek ailesi hakkındaki mezalimine bir nihayet verilmesi istirhamını ve bazı ifadaya havi Acoğlu Kariyeli Hacı Ali Miran'ın haremi Fatma imzasıyla Kâhta'dan keşide olunan telgrafnâmenin nezaret-i celilelerine tebliğine, arzuhal encümenince karar verilmiş, mezkur telgrafnâme, ba'de iade olunmak üzere leffen takdim kılınmış olmakla icabının ifa, neticesinin inba buyrulması babında emr-u ferman hazreti menleh'ül emrindir. 17 Cemaziyelevvel 1327 - 24 Mayıs 1325 (6 Haziran 1909)

Meclis-i Meb'san Reisi

Ahmet Rıza

Fato Paşa, Türkçe konuşmasını bilmiyordu. Aynı zamanda Türkçe konuşmalarını da anlamıyordu. Okuma-yazmasının da olmadığını sözlü tarih

⁴⁰ 29 Mart 1325 tarihli telgrafında ise “... Ya bu meşrutiyet-i mukaddesenin ahkamı nedir. İlan-ı hürriyet te'sisi mezalim olmamalıdır. ...” B.O.A., DH.MKT., Dosya No: 2782, Gömlek No: 74.

⁴¹ B.O.A., DH.MKT., Dosya No: 2838, Gömlek No: 3.

çalışmalarımızdan öğreniyoruz⁴². Resmî makamlara yazmış olduğu yazıları, arzuhalciler aracılığıyla yazmıştır. Bunu zaten kendisi de ifade etmiştir⁴³. Bu durumda, okuma-yazması olamayan ve hâkim (resmî) dili (Türkçe) kullanamayan Fato Paşa, İstanbul'da meydana gelen bu siyasi dönüşümlerden nasıl haberdar olmuştur? Bu siyasi dönüşümün analizini nasıl bu kadar mükemmel yapabildi? Bu durumu nasıl kendi lehine dönüştürdü?

İttihat ve Terakki Cemiyeti, İstanbul'da meydana gelen bu siyasi dönüşümü, telgraflar aracılığıyla tüm vilayet ve kaza merkezlerine bildirdi. Ayrıca bu dönüşümün büyük şenliklerle kutlanmasını ve halka anlatılmasını bildirdiler. Bu faaliyetleri sönük bir şekilde yapan idarecileri görevden alındığını veya sürgüne gönderildiğini yukarıda değindik. Bu durumda Fato Paşa, yakın çevresinde konuşulan siyasi olayları analiz edip, durumu kendi lehine çevirmiş olabilir. Dilekçelerini bu şekilde kaleme almış olabilir. Muradını Kürtçe olarak arzuhalciye anlatmış; arzuhalci ise bunu Türkçe ifade ederek yazıya dökmüştür.

Diğer bir ihtimal ise, Fato Paşa'ya danışmanlık yapan, yol gösteren birilerinin olduğudur. Bu konu ile ilgili olarak yaptığımız *sözlü tarih* çalışmalarında, oldukça önemli bilgiler edindik. Bu konuda Fato Paşa'ya yol gösteren üç kişinin adı sıkça ifade edildi.

3.8. Fatma Hanım'ın Siverek'te Seferağazâde Osman Paşa Aleyhinde Faaliyetleri

Fato Paşa'nın Siverek'e geçmesinin en önemli nedeni, Kâhta'da aradığı desteği bulamaması ve Seferağazâde Osman Paşa'nın Kâhta ve çevresinde etkin

⁴² Cumhuriyet döneminde Akıncılar nahiyesi karakol komutanı, bir jandarmayı Acoğlu Köyü'ne gönderir. Köyün *hanım ağası* Fato Paşa'dan karakol için bir kaç yük odun ister. Köye gelen asker Kürtçe bilmez, Fato Paşa ise Türkçe anlamaz. Köyde Türkçe'yi sadece annem (Fatma Hanım) anlıyordu. Annem de o gün Alıdam Köyü'ne gitmiştir. Asker, akşama kadar derdini Fato Paşa'ya anlatamamış. Akşam saatlerinde Alıdam Köyü'nden dönen annem, askere isteğini sorar. Askerin iki yük odun istediğini duyan Fato Paşa, uzun süre güler. "Askere 5 yük odun hazırlayın. Komutanından azar işitmesin." der. K.S. ile yapılan görüşme.

⁴³ "... Feryad-ı masumanem işitilmediğinden işte rukubuma mahsus hayvanımı satarak işbu telgrafımı yazmağa mecbur oldum. ..." B.O.A., DH.MKT., Dosya No: 2838, Gömlek No:3.

bir siyasi gücünün olmasıdır. Siverek'e geçmesinin diğer nedenlerini anlamak için Siverek'in sosyo/politik yapısına bakmak gerekmektedir.

Siverek, günümüzde olduğu gibi, 20. yüzyılın başında da, aşiret yapılanmasının etkin olduğu bir coğrafyadır. Siverek'in batısında (Kâhta sınırı) iki büyük aşiret mevcuttur. Kirwar ve Bucak (Hecîyan) Aşiretleri. Kirwar Aşireti, Siverek'in kuzeybatısında, Bucak Aşireti ise güneybatısındaki sahada yerleşiktir. Bucak Aşireti, 19. yüzyılın ortasında, Diyarbakır'ın Hazro İlçesi civarında göç ederek Siverek'e yerleşmiştir. Sonradan Siverek'e gelen Bucak Aşireti ile eski sakinleri Kirwar Aşireti arasında başlayan silahlı çatışmalar, uzun yıllar devam etmiştir⁴⁴.

Bucak Aşireti'nin liderliğini yapan kabile ile Seferağazâde Osman Paşa'nın kabilesi arasında hısımlık ilişkisi vardır. Seferağazâde Osman Paşa'nın eşi Rahime Hanım, bu dönemde Bucak Aşireti'ne liderlik yapan Cudi Paşa'nın kız kardeşidir. Aynı zamanda annesi Fatma Hanım da aynı kabileye mensuptur⁴⁵. Seferağazâde Osman Paşa, sürekli olarak Siverek'te büyük bir siyasi güce sahip olan Bucak Aşireti'nden destek almıştır⁴⁶.

Fato Paşa, Bucak Aşireti ile Gevoz Aşireti lider Seferağazâde Osman Paşa'nın kabilesi olan Ağazâde Kabilesi arasındaki hısımlık ve Kirwar Aşireti ile Bucak Aşireti arasındaki hasımlık ilişkisinin farkına varmıştır. Bu yüzden Fato Paşa'nın Siverek'te destek bulacağı adres belli olmuştur. Sözlü tarih çalışmalarımızda, Fato Paşa ile ilgili olarak bilgisine başvurduğumuz görüşmecilerimizin tamamı, Fato Paşa'nın Kirwar Aşireti lideri Odabaşızâde Mahmut Efendi'den (Cumhuriyet döneminde Odabaşı soyadını aldı.) destek

⁴⁴ Gökalp, s. 59.

⁴⁵ İ. Ç. ile yapılan görüşme.

⁴⁶ H. Ç. ile yapılan görüşme.

aldığını belirttiler. Mahmut Efendi'nin Fato Paşa'ya hem yardım edebilecek gücü hem de bilgisi vardı⁴⁷.

... Siverek'te Kirwar Aşireti'nin lideri Mahmut Odabaşızâde, Fato Paşa'nın Osman Paşa ile olan davasında Fato Paşa'ya çok yardım etmişti. Mahmut Efendi'den sürekli olarak övgü ile bahsederdi. Mahmut Efendi'nin mazlumdan yana olan tavrını, korkusuzluğunu defalarca anlatmıştı. Mahmut Efendi'nin oğlu Mehmet Emin Efendi, bir kan davası sırasında öldürüldü. Nenem (Fato Paşa) de taziye için Siverek'e gitti. Neneme korumalık yapan adamın bana anlattığına göre aralarında şöyle bir konuşma geçmiştir;

Fato Paşa :Kocaman bir aslanını yitirdin. Allah daha büyük acı yaşatmasın. Allah rahmet eylesin”

Mahmut Efendi :Senin gibi yiğit bir kadın, iki tane kocaman aslanını yitirdi. Benim acım senin acından büyük değil ya. ...⁴⁸

... Fato Paşa, Kahta'da kendisine destek verecek kimse bulamayınca Siverek'te Mahmut Efendi'nin yanına gitmiştir. ...⁴⁹

... Fato Paşa'ya bu memlekette kimse destek olmadı. Onun şikayetini kaleme alacak arzuhalci bile olmadı. Siverek'te Odabaşların ağası Mahmut Efendi'nin yanına gider. Mahmut Efendi, Fato Paşa'ya destek olur, Seferağazâde Osman Paşa hakkında istid'alar yazılır. ...⁵⁰

... Acoğlu Köyü'nün eski yerleşim yeri, bugün “Xarabe” olarak bilinen yerde idi. Burası nahiye merkezi Tokaris'e yakın bir yerd. Tokarisli Osman Paşa ile silahlı çatışma başlayınca köyün yeri de değişti. Fato Paşa, bu durumdan şikayetçi olmak için kaza merkezi olan Kahta'ya gelir. Ancak Tokarisli Osman Paşa'nın korkusundan şikayetnamesini kaleme alma cesaretini gösterecek bir arzuhalci bulamaz. Kahta'da umduğunu bulamayan Fato Paşa, Tokarisli Osman Paşa'nın etkisinin az olduğu Siverek Kazası'na geçer. Siverek'te Kirwar Aşireti lideri Mahmut Efendi (Odabaşızade) ile iletişime geçer. Okuma - yazması olan Mahmut Efendi, Fato Paşa'ya yol yordam gösterir. Mahmut Efendi, İstanbul'u görmüş, ülkenin siyasi durumundan haberdardı. ...⁵¹

... Kahta merkezine gittim ise de hamilerinin tehdid ve tahkirine oradan da karar çoluk çocuğu akrabamı ...bırakarak Siverek sancağına can attım. Livamız olan Malatya vilayetimiz bulunan Mamuratulaziz'e 6 Mart 325 tarihinde tafsilen telgrafla yazdım. 7 Mart 325 te'kit ettim. Arada beş altı gün geçtiği halde semeresi zuhur etmedi. Feryad-ı masumanem işitilmediğinden işte rukubuma

⁴⁷ 1900'lülerin başında Siverek Kazası meclis idare azasıdır. B.O.A., DH.MKT., Dosya No: 620, Gömlek No: 4.

⁴⁸ H.M.Ç ile yapılan görüşme.

⁴⁹ R.B. ile yapılan görüşme.

⁵⁰ H. M. K. ile yapılan görüşme.

⁵¹ K. S. ile yapılan görüşme.

mahsus hayvanımı satarak işbu telgrafımı yazmağa mecbur oldum. ... (Fato Paşa'nın 12 Mart 1325 (25 Mart 1909) tarihli telgrafı)⁵²

Fato Paşa'nın 15 Mart 1909'dan itibaren Siverek'te olduğu anlaşılmaktadır. Siverek'te 19 Mart 1909'da ilk olarak şikâyetini, sancak merkezi olan Malatya Mutasarrıflığı'na yapmıştır. Malatya Mutasarrıflığı'na yaptığı başvurunun sonucunu beklemeden bir sonraki gün Ma'muret'ül-aziz Vilayeti'ne suç duyurusunda bulunuyor. Sözlü tarih anlatılarına göre, hemen hemen her gün, üst makamlara bir suç duyurusunda bulunmuştur. Gerek Malatya Sancağı'na gerekse de Ma'muret'ül-aziz Vilayetine yapmış olduğu suç duyurularında bir netice almamıştır. Aralıksız olarak yapmış olduğu bu suç duyurularının kaydı elimizde bulunmamaktadır⁵³. 25 Mart 1909 tarihindeki sadaret makamına çekmiş olduğu telgraf, elimizdeki ilk telgrafıdır. Bu telgraftan önce merkezi otoriteye yapmış olduğu başka bir suç duyurusunun olup olmadığını bilmiyoruz.

25 Mart'taki bu telgrafta Fato Paşa, Seferağazâde Osman Paşa'nın oğlu Hacı Abdullah ile amcası Hacı Ahmet'in birer silahlı örgüt (cemiyet-i musliha) oluşturduklarını, çevre köylere saldırılarda bulduklarını belirtiyor. Bu olayların, Seferağazâde Osman Paşa'nın serbest bırakılmasından sonra başladığını belirterek, bu tip saldırıların *devr-i sabık* olarak ifade ettiği II. Adülhamid döneminde gerçekleştiğini, meşruti idarenin kurulmasına rağmen yukarıda adı geçen silahlı grubun, meşrutiyet idaresini ehemmiyet almadığını dile getirmiştir.

Fato Paşa, bu telgrafında sadece Seferağazâde Osman Paşa'yı şikâyet etmemiş, kaza kaymakamının, sancak mutasarrıfının ve vilayetteki valinin de görevini yerine getirmediğini, Bu yüzden bu telgrafı İstanbul'a çekmeye mecbur kaldığını ifade etmiştir. Ayrıca Kahta kaza merkezinde adalet talebinin engellenildiğini de ihmal etmemiştir. Çaresiz durumda olduğunu, binmeye

⁵² B.O.A., DH.MKT., Dosya No: 2782, Gömlek No: 74.

⁵³ Fato Paşa, Seferağazâde Osman Paşa hakkında çok sayıda dilekçe (istid'a) kaleme aldığını biliyoruz. Gerek vilayet merkezine gerekse de İstanbul'a çekmiş olduğu şikâyet telgraflarının tamamına ulaşamadık.

mahsus atını da satarak bu telgrafın parasını ödediğini, adalet arayacak başka bir kapının kalmadığını ve acil bir şekilde adalet talep ettiğini eklemiştir.

Telgrafını, ya Seferağazâde Osman Paşa'nın kendisine yönelik saldırılarını durdurmalarını ya da hicret edebileceği bir meskenin bulunmasını ekleyerek telgrafını bitirmiştir. Sadaret makamına gönderdiği bu telgrafın icabına bakılmamıştır. Bu telgraftan sonra Siverek'te bulunduğu sırada sadece sadaret makamına suç duyurusunda bulunmamış, Meclis-i Meb'usan'a da suç duyurusunda bulunduğunu görmekteyiz. Meclis-i Meb'usan'a gönderdiği fakat elimizde olmayan bir başka telgrafında da benzer ifadelerin kullanıldığını, telgrafla ilgili yapılan yazışmalardan öğreniyoruz. Meclis-i Meb'usan'a çekilen bu telgrafın hangi tarihte çekildiği bilinmemektedir. Ancak 2 Mayıs 1909'da Meclis-i Meb'usan'daki Arzuhal Encümeni tarafından bu telgrafın değerlendirildiği, gerekli tahkikatın yapılması için Dahiliye Nezareti'ne, Dahiliye Nezareti ise Ma'muret'ül-aziz Vilayeti'ne havale ettiği görülmektedir⁵⁴.

Meclis-i Meb'usan Riyaseti
Aded: 907

Dahiliye Riyaseti Celilesine

Tokarisli Osman Paşa'nın... ve itisafatına nihayet verilmesi yahut iskanları için bir mahal irâe olunması istid'asına ve bazı ifadata dair Kahta Kazası'na tabi' Kafor Nahiyesi ahalisinden Fatma imzasıyla Siverek'ten keşide olunan telgrafnâmenin nezaret-i celilelerine tebliğine arzuhal encümenince karar verilmiş ve mezkur telgrafnâme ba'de iade buyrulmak üzere leffen takdim kılınmış olmakla icabının icra ve neticesinin ebna buyrulması babında emr-u ferman hazreti menleh'ul emrindir. 12 Rebi'ulahir 1327 ve 19 Nisan 1325 (2 Mayıs 1909)

Meclis-i Meb'usan Reisi

Babîâli
Daire-i Umûr-ı Dahiliye
Mektubî Kalemî
Aded

⁵⁴ B.O.A., DH.MKT., Dosya No: 2805, Gömlek No: 39.

Ma'muret'ül-aziz Vilayeti Behiyesine

Sa'adettü efendim hazretleri

Tokarisli Osman Paşa'nın mezalin ve itisafatına nihayet verilmesi yahud iskânları için bir mahal irae olunması istid'asına dair bazı ifadata havi Kâhta Kazası'na tabi Kefor Nahiyesi abalisinden Fatma imzasıyla Siverek'ten Meclis-i Meb'usân Riyaset-i Celilesi'ne keşide olunup bit-tezkire tevdi edilmiş telgrafnâme leffen teslim kılınmış olmakla münderacatına nazaran bit-tahkik muktaza-i muadeletin ifasıyla neticenin enbası ve mezkur telgrafnamenin iadesi hususunda himmet buyrulması babında irade efendim hazretlerindir.

15 Rebi'ulahir 1327 ve 23 Nisan 1325 (6 Mayıs 1909)

Dahiliye Nazırı

Fato Paşa, yaklaşık yirmi gün Siverek'te kaldığı tahmin edilmektedir. Bu süre zarfında sürekli olarak 5 – 6 tane silahlı koruması yanında bulunmaktaydı. Bu silahlı korumaları; Ramazan (Remî Begzê), Ramazan (Remzanî Recê), Osman (Görîyî Ewasîya), Hacı (Hecî Ewasiya), Harun (Harunî Dimil) ve Ali (Elî Dimil)'dir. Ayrıca uzak yerlere gittiği zaman sürekli olarak yanında götürdüğü bir kadın koruması da vardı. Bu kadın korumasının adı, Xecê (Xeca Emzera)'dir.

3.9. Fatma Hanım'ın Kâhta'da Seferağazâde Osman Paşa Aleyhinde Faaliyetleri

Fato Paşa, Mart'ın sonu Nisan'ın başına (1909) doğru Siverek'ten ayrılarak Kâhta'ya dönmüştür. Kâhta'daki siyasi hava değişmiştir. Seferağazâde Osman Paşa'nın Fato Paşa'ya yönelik baskısı azalmıştır. Muhtemelen kaza kaymakamı, sancak mutasarrıfı veya vilayet valisi tarafından uyarılmıştır. Bu yüzden Seferağazâde Osman Paşa'nın, Fato Paşa'ya karşı mücadele biçimi de değişmiştir. Artık fiziksel baskıdan vazgeçmiş, hukuki olarak Fato Paşa'ya yüklenmeye başlamıştır. Aleyhinde tutturduğu evraklarla Fato Paşa'yı, Gevoz Aşireti içinde meydana gelen asayişsizliklerin baş müsebbibi olarak göstermiştir. Fato Paşa'nın kendisine atfen telgraflarında dile getirdiği olayların bir kısmı asılsızdı. Buna rağmen soruşturmaya (takibat) tabi tutulmuştu. Seferağazâde Osman Paşa da aynı yöntemle Fato Paşa'ya vurmaya başladı.

“Tokarisli Osman Paşa, nukdumuzu emvalımızı hayvanatımızı cebren ğasp ve ğarattan... makamata Őikayetlerimden(*dolayı*) ... oğlum Abuzer ve akrabalarımla kariyemiz halkları aleyhine kendi ... takkik memurlarına evrak yaptırmıŐ ...”⁵⁵

Tokarisli Osman Paşa, ... bila-isnad (*haksız yere ailemiz hakkında*) evrak tutturduğu on beş gün evvel makam-ı liyenize arz edip merkez kazada hâlâ adalet beklemekte iken bu kere de ... fi’il-i ihrakide cariyenize isnaden tevkifim olmaklığım için nahiye mdrlğu sıfatıyla kaza hkmetine resmen emr eylemekte, konağında hakkında evrak tutturup bu suretle bizi familyaca ...mahvettireceği aŐikrdır. ...⁵⁶

Fato Paşa, Siverek’te yrttğu hukuk mücadelesini Kâhta’da devam ettirmeye başladı. Burada da Seferağazâde Osman Paşa’nın aleyhine üst makamlara çok sayıda suç duyurusunda bulunduğu bilinmektedir⁵⁷. Aynı Şekilde Seferağazâde Osman Paşa da Fato Paşa hakkında nahiye müdürü sıfatı ile sürekli olarak evrak düzenlemektedir. Ancak Seferağazâde Osman Paşa’nın Fato Paşa aleyhine tutturduğu evraklara henüz ulaŐılmamıŐtır.

1909 Mayıs’ından itibaren bütün gelişmeler Fato Paşa’nın lehine; Seferağazâde Osman Paşa’nın ise aleyhine geliŐmeye başlamıştı. Seferağazâde Osman Paşa, artık eskisi kadar güçlü değildir. Bütün kapılar yüzüne kapanmaya başlamıştır. Aslında Fato Paşa’nın, arzuhallerinde dile getirdiği suçlamaların bir kısmı da asılsızdır. Örneğin; 18 Nisan 1909 tarihinde Fato Paşa’nın Meclis-i Meb’usan’a çekmiş olduğu telgrafta; Seferağazâde Osman Paşa’nın Tokaris’te iki kişiyi öldürdüğünü ve cesetlerini ise yüz haneli Tokaris Köyü’ndeki sokaklarda dolaŐtırdıđını yazmıŐtır⁵⁸. Ancak sözlü tarih kapsamında yaptığımız çalışmada, toplum hafızasında böyle bir olayın olmadığı görülmektedir. Seferağazâde Osman Paşa’nın haklılığını anlatabileceği bir makam kalmamıŐtır. Fato Paşa, tüm siyasi gelişmeleri lehine kullandı. rnek vermek gerekirse; tüm arzuhallerinde, 1908’de yeniden ilan edilen Meşrutiyet İdaresi’ne atıf yaparak sadâret makamını etkilemeye çalışmıştır. II. Abdülhamid döneminde taltif edilen

⁵⁵ B.O.A., DH.MKT., Dosya No: 2831, Gömlek No: 11.

⁵⁶ B.O.A., DH.MKT., Dosya No: 2838, Gömlek No: 3.

⁵⁷ *Fato Paşa bir bana: “OdabaŐazde Mahmut Efendi bana destek çıkınca sadece Siverek’te Seferağazâde Osman Paşa aleyhine 80 kadar isti’lam(dilekçe) verdim.” dedi.* K. S. ile 18.10.2012’de yapılan görüşme kaydı.

⁵⁸ B.O.A., DH.MKT., Dosya No: 2831, Gömlek No: 11.

bir paşanın (Seferağazâde Osman Paşa) hâlâ görevinin başında olduğunu, eski yönetimin (devr-i sabık) bölgede hâlâ devam ettiğini daima vurgulamaya çalışmıştır.

Gelişmeler Fato Paşa'nın lehine gelişince kendisinde özgüven oluşmaya başlamıştır. Artık bir toplumsal muhalefetin lideri olarak karşımıza çıkmaktadır. Kâhta ve çevresindeki kanata önderleri, (ağalar) aleni olarak kendisine destek vermeye başladı. Fato Paşa'nın hedefi de değişmiştir. Bu tarihe kadar Seferağazâde Osman Paşa'nın kendisine yönelik baskılarını dile getirirken, bu tarihten sonra Gevöz Aşireti'ne mensup yerleşimlerdeki tüm sorunları dile getirmeye başladı. Gevöz Aşireti'ne mensup köylerde Seferağazâde Osman Paşa'ya karşı bir *rêz* oluşturdu. Gevöz Aşireti'ne mensup köylerin bir çoğunda, en az bir kabileyi kendi tarafına (*rêz*) çekmeyi başardı. “ ... (*Tokarisli Osman Paşa'nın*) Acoğlu, Aşürge, Seretüt, Kifiri (Kifêri), Karseliğ, Karmülük (Garmirîk), Tille, Tilbe, Karatil (Qartîlbe), Merdi, Melgosi (*köylerinde*) ...icra ettiği zulüm ...”⁵⁹ şeklinde başlayan Fato Paşa'nın 25 Mart 1909 tarihli telgrafı, yukarıda adı geçen Gevöz Aşireti köylerinin hamiliğini üstlendiği göstermektedir. Fato Paşa'nın bundan sonraki hedefi, aşiret liderliğidir.

Fato Paşa, hukuk mücadelesinin semeresini yavaş yavaş almaya başlamıştır. Mayıs 1909'un sonlarına doğru Seferağazâde Osman Paşa, yargılanmak üzere tutuklandı⁶⁰. Bu tutuklanma, aslında bir tutuklu yargılanmadır. Yargılanın ne kadar sürdüğünü bilmiyoruz⁶¹. Bu yargılama sonucunda her hangi bir ceza almadığı bilinmektedir.

⁵⁹ B.O.A., DH.MKT., Dosya No: 2782, Gömlek No:74.

⁶⁰ B.O.A., DH.MKT., Dosya No: 2854, Gömlek No: 83.

⁶¹ H. Ç., “ ... bu süre, 2 aydan fazla değildir. Seferağazâde Osman Paşa'nın yeniden Tokarise döndü. Yaşlılığının da etkisiyle iyice çökmüştür. Bu olaydan sonra nahiye müdürlüğü görevini, oğlu Hacı Abdullah yürütmeye başladı. ...”

Ma'muratülaziz Vilayeti

Mektubi Kalemi

Aded: 184

Dahiliye Nezareti Celilesi Canib-i Alisine

Ma'ruz-u çakerleridir.

25 Nisan 1325 tarih ve yüz yirmi altı numrolu tahrirat-ı âliye ve emr-i ekremilerine ariza-ı cevabıdır.

Tokarisli Osman Paşa ve iki hizmetkârı derdest ettirilerek ciheti adliyeye tevdi' ve teslim olunduğu gibi mahdumuyla avene-i sairelerinin elde edilmesi için dahi takibat-ı mukteza icra kılınmıştır. Tahkikat ve takibat vakı'anın netaici de arz olunur. Ol babda emr-u ferman hazret-i menlehul emrindir. 11 Cemaziyel evvel 1327 ve 17 Mayıs 1325

Ma'muret'ül-aziz Valisi

... ..

Dahiliye Mektubi Kalemi

"Meclis-i Meb'ûsân Riyaset-i Celilesine

10 Haziran 1325

19 Nisan 1325 tarihli ve 907 numaralı tezkire-i Âliyelerin cevabıdır.

Tokarisli Osman Paşa'nın mezalim ve i'tisafatına nihayet verilmesi yahut iskanları için bir mahal irâe olunması istid'asına dair bazı ifadata havi Kahta Kazası'na tabi' Kafork Nahiyesi ahalisinden Fatma imzasıyla Siverek'ten makam-ı âliyelerine çekilip tevdi' olunması buyrulan telgrafnâme üzerine ... isti'lale cevaben M'amuretülaziz Vilayeti'ne isti'lam ... cevaben gelen tahriratda mumaileyh Osman Paşa ve iki nefer hizmetkârı derdest ettirilerek ciheti âliyeye tevdi' ve teslim olunduğu gibi mahdumu ile a'vane-i saire ... için dahi ta'kibat muktaza-i icra olunmakta olduğuna tahkikat ve ta'kibat vaka netaicine başkaca dahi iş'ar olunacağı izbar olunmasına olmakla ol babda"

Seferağazâde Osman Paşa'nın 1 – 2 aylık tutuklu yargılanması, Kâhta ve çevresinde büyük bir olay olarak yankılandı. Fato Paşa hakkında uydurulan hikâyelerin büyük kısmı, bu zaman dilimine aittir.

...Seferağazâde Osman Paşa hapishaneye düştükten sonra dönemin padişahı Fatma Hanım'ı çağırdı. ... Seferağazâde Osman Paşa'ya taltif edilen "paşa" rütbesini Fatma Hanım'a verdi. ...

...Fatma Hanım'a dönemin padişahı tarafından bir at ve bir kılıç ile beraber "paşa" nişanı verildi. ...

...Seferağazâde Osman Paşa, hapishanede bulunduğu sırada Fatma Hanım'a haber yolladı. ... Osman Paşa, Fatma Hanım'a "eğer davandan vazgeçersen sahip olduğum "paşa" unvanını sana veririm. Bunu kabul eden Fatma Hanım, bu tarihten sonra Fato Paşa olarak anılmaya başlandı. ...

...Fatma Hanım'ın dürüstlüğü ve yiğitliğinden dolayı padişah II. Abdülhamid onu Hamidiye Alaylarına komutan tayin etti. ...

Ne Fato Paşa'ya verilen bir "paşa" rütbesi vardı, ne de Seferağazâde Osman Paşa'nın rütbesi elinden alınmıştı. Ancak 65 yaşındaki Seferağazâde Osman Paşa'nın prestiji sarsılmıştır.

3.10. Bir Kadın Paşa

Seferağazâde Osman Paşa ile giriştiği mücadele sırasında statü kaybına uğraması ve mahkûm durumuna düşmesinden sonra Fatma Hanım'ın adı, halk arasında "Fato Paşa" olarak anılmaya başlandı. Burada Fato Paşa için kullanılan *paşa* unvanının statüsünü açıklığa kavuşturmamız gerekmektedir. Öncelikle ataerkil bir anlam taşıyan bu unvan ne alama gelmektedir? Bu unvan niçin bir bayan için kullanılmıştır.

Farsça bir kökene sahip olan *paşa* sözcüğü, Osmanlı Devleti'nde resmi en yüksek unvan olarak klasik dönemde has sahibi idareciler (beylerbeyi, vezir, defterdar ...) için kullanılmaya başlandı⁶². Bir asabiyeti ifade etmediği için bu unvan sahibinden mirasçılara devredilmez. Genel kullanım alanı askeri olmasına rağmen sosyal, kültürel ve estetik alanlarda, kişinin belli bir başarı karşısında aldığı unvandır. "Garip-nâme" nin müellifi Âşık Paşa'nın kullanmış olduğu unvan, askeri amaçlı değildir. Kuruluş döneminde hanedan üyelerinin de kullanmış olduğu unvan, İstanbul'un fethinden sonra hanedan üyeleri dışındaki askeri ve siyasi şahsiyetler için kullanılmaya başlandı⁶³. Kadınların bu unvanı kullandıklarına dair yegâne örnek, Mısır hidivlerinin vâlîde sultanlarıdır. Ancak burada da "paşanın annesi" payesinden dolayı kullanılmıştır. Hidivlik kariyerini kaybeden özerk vali, beraberinde annesi de *paşa* unvanını yitirmekteydi⁶⁴.

⁶² Jean Deny, İslâm Ansiklopedisi "Paşa" Maddesi, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, C. 9, Eskişehir 1997, s. 526 – 529.

⁶³ Ferit Devellioğlu, Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lûgat "Paşa" maddesi, Aydın Yayınları, Ankara 2007, s. 989.

⁶⁴ Jean Deny, İslâm Ansiklopedisi "Valide Sultan" Maddesi, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, C. 13, Eskişehir 1997, s. 186

Görüldüğü gibi paşa, resmi bir unvan olup kullanılması da bir takım resmi prosedürlere bağlanmıştır. Ancak Fatma Hanım'ın resmi kayıtlara geçen resmi bir vazifesi hiçbir zaman olmamıştır. Osmanlı dönemi bir yana, Fatma Hanım'ın ömrünün son 20 yılı cumhuriyet Türkiye'sinde geçmiştir. Cumhuriyet döneminde beş köye sahip bir kabile lideri olmasına rağmen *Köy Muhtarlığı* görevini dahi oğlu Awî Hacê'ye bırakmıştır. Öyle ise Fatma Hanım'ın *paşa* unvanının hiçbir resmi yönü bulunmamaktadır. Resmi arşiv belgelerinde de Paşa unvanı Fatma Hanım için hiçbir zaman kullanılmamıştır. Gerek kendisine ait arzuhallerde gerekse de resmi makamların yazışmalarında Fatma Hanım'ın adı; "Hacı Ali Mira'nın Haremi Fatma", "Dul Kadın Fatma", "Fatma Hanım" veya hiçbir unvan kullanılmadan sadece "Fatma" olarak geçer. Yaklaşık 20 yıl Fato Paşa'nın yanında yarıcılık yapmış olan K. S.'un anlattığına göre; bu unvanın kabile içinde kullanıldığı da görülmemiştir. "... *Kabile içindeki lakabı Kürtçede "ana" anlamına gelen "dakê (dayikê)" idi. Akrabası olan – olmayan herkes ona "dakê" derdi. Gelen misafirler bile ona ismiyle veya "hala", "teyze" gibi saygı unvanları yerine "Dakê" unvanını kullanırlardı. ...*"⁶⁵

Tüm bunların yanında Kâhta ve çevresinde "Fato Paşa" karakterinin ifade ettiği tek şahsiyet; el-Mîran kabilesine yaklaşık 40 yıl liderlik yapmış olan Fatma Hanım'dan başka birisi değildir. Bu unvan ve ismin yan yana geldiği başka bir tarihi şahsiyet de bulunmamaktadır. Öyleyse hakkında bin bir hikâyenin uydurulduğu Fato Paşa için "*paşa*" unvanını kimler kullandı? Bu unvan neden kullanıldı? Bu unvan, ataerkil bir anlam içermesine rağmen neden bir kadın için kullanılmıştır?

Bu konuda, Fato Paşa'nın dönemini yaşayan K.A. ile yaptığımız görüşme oldukça önemlidir.

"... Şuan size Fato Paşa diye bahsediyorum. Ben o dönemde Bêsele Köyü'nde ikamet ediyordum. Bizim köyde veya başka köylerde, O kadından bahsedilirken

⁶⁵ K. S. ile yapılan görüşme.

“Fato Paşa” olarak bahsediyorlardı. Ancak dikkatimi çeken başka bir husus; “Fato Paşa” lakabı her yerde kullanılmıyordu. Örneğin Tokaris’te oturan Seferağazâde kabilesine mensup bir kişinin bulunduğu bir ortamda, bu unvan kullanılmazdı. Hatta Seferağazâdelerle yakın hısımlık ilişkisi içinde olanların yanında da kullanılmazdı. Herkes buna dikkat ederdi. Ancak bu durum dışında herkes kendisinden “Fato Paşa” diye bahsediyordu. Ben Fato Paşa’nın bir “paşa” unvanına sahip olduğunu da düşünmüyorum. Bu lakap, bir “paşa” kadar güçlü olmasından dolayı halk tarafından kullanılmaktaydı. Gerçekten de herkesin derdine deva oluyordu. Baş herhangi bir şekilde sıkışanlar, O’na sığınırdı. Kendisine misafir olduğumda da kimse O’na “paşa” demiyordu.”

Fatma Hanım için *paşa* unvanını, Kâhta kazasının idari sahasındaki tüm aşiret liderleri ve bu aşiretlere bağlı halk tarafından kullanılmıştır. Bu anlamda düşünüldüğünde bir halk kahramanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Peki, neden bir başka unvan değil de babaerkil anlam ifade eden *paşa*?

Paşa, güç ve iktidarı ifade eder. Sözlü tarih çalışmaları çerçevesinde Fatma Hanım’ın sosyal yaşamına baktığımızda gerek ekonomik olarak gerekse de siyasi olarak bu güce sahip olduğunu görmekteyiz. Fatma Hanım’ın köyünde değişik statülerde çalışan kişilerle yaptığımız görüşmelerde, rakamlar farklılık arz etse de, her zaman 300 ile 500 küçükbaş hayvana sahip olduğu görülmektedir. Eşinden kendisine miras kalan Acoğlu, Kifêrî, Tomak ve Karseliğ ile daha sonra satın aldığı Fırat’ın Siverek yakasındaki Qilîcîn, Xöşxöşik ve Qadîkend köylerinin tarımsal mahsullerinin gelirleri de Fatma Hanım’ın diğer önemli gelir kaynağıydı. Fatma Hanım’ın tarım ve hayvancılık faaliyetleri, onu önemli bir ekonomik güç haline getirmiştir. Yanı başı Tokaris’de ikamet eden Seferağazâde Osman Paşa’nın sahip olduğu ekonomik güç, bundan biraz fazla idi. Halk, bu kadar ekonomik gücü sahip olan bir şahsiyeti de *paşa* olarak görmüş olabilir.

Fatma Hanım’ın “paşa” unvanı ile anılmasının asıl sebebi Seferağazâde Osman Paşa’dır. Seferağazâde Osman Paşa ile arasındaki hasımlığın zaman zaman silahlı çatışmaya dönüşmesi, Fatma Hanım’ı Kâhta ve çevresinde popüler duruma getirmiştir. Resmî olarak “paşa” unvanlı bir siyasi güce kafa tutması ve bu mücadelede başarılı olması, halk arasında bir kahraman gibi algılandı. Fatma

Hanım, aynı zamanda Seferağazâde Osman Paşa'ya karşı bir hukuk mücadelesi de yürütmüştür. Bu hukuksal hak arama sonucunda Seferağazâde Osman Paşa, Dahiliye Nezareti'nin ...tarihli yazısı sonucunda tutuklandı ve yeniden hapisane yolunu tuttu. Bu durum Fatma Hanım'ın halk üzerindeki itibarını bir kat daha arttırdı. Bu olayla ilgili olarak halk arasında çeşitli hikâyeler uyduruldu. Uydurulan anlatıların bazıları şunlardır; "... *Seferağazâde Osman Paşa hapishaneye düştükten sonra dönemin padişahı Fatma Hanım'ı çağırdı. Seferağazâde Osman Paşa'ya taltif edilen "paşa" rütbesini Fatma Hanım'a verdi. ...*", "... *Fato Paşa'ya dönemin padişahı tarafından bir at ve bir kılıç ile beraber "paşa" nişanı verildi. ...*", "... *Seferağazâde Osman Paşa, hapishanede bulunduğu sırada Fatma Hanım'a haber yolladı. Osman Paşa, Fatma Hanım'a "eğer davandan vazgeçersen sahip olduğum "paşa" unvanını sana veririm. Bunu kabul eden Fatma Hanım, bu tarihten sonra Fato Paşa olarak anılmaya başlandı. ...*", "... *Fatma Hanım'ın dürüstlüğü ve yiğitliğinden dolayı padişah II. Abdülhamid onu Hamidiye Alaylarına komutan tayin etti. ...*"⁶⁶

Benzer iddiaların sayısı oldukça fazladır. Ancak yukarıda da belirtildiği gibi Fatma Hanım için kullanılan "paşa" unvanının hiçbir resmi yönü bulunmamaktadır. Onun bir Osmanlı Paşa'sına karşı başkaldıracak kadar cesur, bunu bin bir güçlkle yürütmüş olmasından dolayı kararlı, dönemin ve bölgenin politik çekişmelerini çok iyi analiz etmiş olmasından dolayı bu unvan kendisi için kullanılmıştır.

Fatma Hanım, Osman Paşa'ya karşı yürüttüğü mücadelede, sadece kendisine yönelik hukuksuzlukları ve usulsüzlükleri dile getirmemiştir. 12 Mart 1325 (25 Mart 1909) tarihli Siverek'ten sadaret makamına çektiği şikayet telgrafında "*Acoğlu, Aşürge, Seretüt, Kifêri, Karseliğ, karmülük (Garmirîk), Tille, Tilbe, Karatil (Kartilbe), Merdi ve Melgosi'de otuz kırk seneden beri ika'*

⁶⁶ Bu ifadeler, ortak ifadelerdir. Kendisiyle mülakat yaptığımız şahıslar, benzer ifadeler kullanmışlardır.

ve icra ettikleri zulmü...⁶⁷ şeklinde başlayan arzualinde bölgedeki tüm hukuksuzlukları dile getirmektedir. Yine başka bir dilekçesinde "*Tokarisli Hacı Osman Paşa ...fukaranın malını canını yemeye başladı.*"⁶⁸ şeklindeki ifade ile de nahiye müdürünün tüm halka yaptığı baskıyı dile getirmiştir. Böylece devletin gücünü elinde bulunduran memurların baskı ve zulmünü dile getirmesi ile bir anda Kahta Çayı ile Fırat arasında muhalif bir lider konumuna gelmiştir. Vergi toplayan, asker sevk işlemini yapan, devlet ile halk arasında irtibatı sağlayan nahiye müdürü Osman Paşa'ya karşı Fatma Hanım, asker kaçaklarının, herhangi bir sebepten hüküm giymiş kişilerin, vergisi vermek istemeyenlerin sığındığı kişi olmuştur. Devletin resmi *paşasına* karşı o, halkın gayr-ı resmi *paşası* olmuştur.

5 – 6 yaşındaydım. Alıdam Köyü'nde ikamet ediyorduk. Babamın ellerini bağlayarak zorla askere gönderdiler. Babam bize bakarak ağlıyordu. "Bu köyü terk edin. Acoğlu Köyü'ne gidin." diyordu. Annem ağabeyimi ve küçük yaştaki kardeşlerimi alarak Acoğlu Köyü'ne yerleşti. 21 yıl boyunca Acoğlu Köyü'nde kaldım. Bu Köyde evlendim, çoluk çocuk sahibi oldum. Çocukluğum Fato Paşa'nın yanında geçti. Beni çok severdi. Hatta bir torumuna benim adımları verdi. Acoğlu Köyü'nde yarıcılık yapıyorduk. Fato Paşa'ya ait araziye yarı yarıya ekip biçiyorduk. Bizim aile ile beraber toplam üç aile Fato Paşa'nın arazisini ekip biçiyordu. Bizim dışımızda çeşitli statülerde başka çalışan 2 – 3 aile daha vardı. Acoğlu Köyü'ne yerleşen ailelerin hikâyesi üç aşağı beş yukarı aynıydı.

3.11. Fato Paşa'nın Siyasi Kabiliyeti

Gerek kendi kabilesi içinde gerekse de diğer toplumsal yapılar içinde sözü dinlenen ve saygı gösterilen bir kadındır.

Normalin çok üzerinde bir zekâyaya sahiptir. Hem bulunduğu sosyal çevre içindeki sosyal/siyasal yapılanmaları; hem de merkezi otoritenin politik çekişmelerini çok iyi bir şekilde analizini yapabilmıştır. İstanbul'daki Meşrutiyet yanlıları ile karşıtları arasındaki çekişmeden yararlanarak, Seferağazâde Osman Paşa'ya karşı olan mücadelesini bu temele dayandırmıştır. Seferağazâde Osman

⁶⁷ B.O.A., DH.MKT., Dosya No: 2782 Gömlek No: 74.

⁶⁸ B.O.A., DH.MKT., Dosya No: 2782 Gömlek No: 74.

Paşa, siyasi gücünü Meşrutiyet karşıtı olan II. Abdulhamid'e dayandırmıştı. II. Abdulhamid döneminde taltif edilen rütbeler (Kapucubaşılık, Mir-i ümera) ile Seferağazâde Osman Paşa, bölgenin tartışmasız politik gücü haline gelmiştir. Fato Paşa bu siyasi bağlantıyı, İstanbul'da siyasi iktidarı eline geçiren Meşrutiyet yanlılarına (İttihat ve Terakki) anlatmıştır. Meclis-i Meb'usan ve Sadaret makamlarına çekmiş olduğu telgraflarda bu durumu açık bir şekilde ifade etmiştir. Fato Paşa'nın okuma-yazması yoktu. Ayrıca hâkim dil olan Türkçe/Osmanlıca'yı da bilmiyordu. 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu iletişim/ulaşım şartları da göz önünde bulundurulduğunda, Fato Paşa'nın sahip olduğu siyasi analiz becerisi ortaya çıkmaktadır.

Kâhta ve çevresindeki yerel politik çekişmelere de hâkimdir. Bölgede aşiretler arasında oluşan bloklaşmaları iyi bir şekilde analiz eden Fato Paşa, Seferağazâde Osman Paşa'ya karşı kendisine yandaş bulabilmiştir. Seferağazâde Osman Paşa, Gevoz aşiretinin mensubu ve lideriydi. Mirdês Nahiyesi içindeki Mirdês Aşireti ile Gevoz Aşireti arasındaki çekişmenin farkında olan Fato Paşa, Mirdês Aşireti ve liderleri olan Haydarağazâde kabilesi ile sürekli olarak ilişkilerini sıcak tutmuştur. Bu anlamda, Mirdês Aşireti'nden ciddi bir destek aldığı, sözlü tarih çalışmalarımızdan anlaşılmaktadır. Haydarağazâde Abuzer Ağa, Mirdês Nahiyesi'nin yönetimini ele geçirmek için Seferağazâde Osman Paşa'nın aleyhindeki oluşumlarda yer aldığı bilinmektedir⁶⁹.

Fato Paşa, dilekçelerinin sonunda arzuhâl sahibinin kimliği bölümüne "*Acoğlu Kariyesi'nden Hacı Ali Mîran haremi Fatma*" şeklindeki kendini ifade ederken, 29 Mart 1325 (11 Nisan 1909) tarihli Siverek'ten sadaret makamına çektiği elimizdeki telgrafında ise "*Dul kadın Fatma*" şeklinde kendisini ifade

⁶⁹ Mirdês Aşireti lideri Haydarağazâde Abuzer Ağa, 1875'ten itibaren Kâhta Kazası'nda aralıklarla 1910'lara kadar, bazen Kaza Meclis İdaresi (*Meclis-i İdare-i Kaza*), bazen Bidayet Mahkemesi (*Mahkeme-i Bidâyet Kaza*) üyeliğini yaptı. Haydarağazâde Abuzer Ağa, bu yönüyle de Fato Paşa'ya yardım ettiği ve yol gösterdiği tahmin edilmektedir.

etmiştir⁷⁰. Benzer bir durumu Aynur Demirdirek "*Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının Bir Hikâyesi*" adlı çalışmasında dile getirmektedir. Meşrutiyet dönemi ile beraber basında kendi sorunlarını dile getiren kadınlar, ilk dönemlerde yazılarının sonuna "İsmail Paşa Kerimesi Leyla", "Kemal Bey'in Haremi" şeklinde kendilerini ifade ederken, sonraki dönemlerde sadece kendi adlarını kullanmışlardır⁷¹. Fato Paşa'nın dilekçelerinde kendisini bu şekilde ifade etmesi feminist bir duruş mudur? Bunu bu şekilde dile getirmek abartı olabilir. Yine de ilgili makamlara gönderdiği tüm arzuhallerine baktığımızda, yazdıklarının hiçbir yerinde kadınlığını bir acziyet aracı haline getirmemiştir.

⁷⁰ B.O.A., DH.MKT., Dosya No: 2782 Gömlek No: 74.

⁷¹ Demirdirek, a.g.e., s.53 – 54.

SONUÇ

Kürtlerdeki kadın liderlerin tamamı, ya babalarının ya da eşlerinin aristokrat veya zengin ekonomik geçmişi üzerinden prestij sahibi olmuşlardır. Caf Aşireti'nin lideri Adile Hanım, Omeryan Aşireti lideri Şemsî ve Raman Aşireti lideri Perihan Hatun'un liderlikleri hep bu şekilde oluşmuştur. Yine 1919'da kurulan Kürt Kadın Cemiyeti'nin kurucusu Mülkü Hanım, Mustafa Paşa'nın eşidir. Bu yönüyle Fato Paşa da kabile liderliğini, eşine borçludur. Fato Paşa'yı farklı kılan durum, yukarıda adı geçen lider Kürt kadınlarının (Adile Hanım hariç) liderlikleri, geçici süreli olmuşlardır. Eşlerini kaybeden bu kadınlar, varis olan erkek çocuklarının küçük yaşta olmasından dolayı bu görevi geçici olarak yürütmüşlerdir. Varis erkek çocuklar, yetişkin olduktan sonra annelerinin bu yetkisine el koymuşlardır.

Fato Paşa da kabile lideri olan eşini 1905 yılında kaybettiği zaman üç tane erkek çocuğu vardı. Bu erkek çocuklarından en büyük olanı (Awî Hacê) 12 – 13 yaşlarındadır. Awî Hacê, ileriki yaşlarında da annesinin kabile liderliğine itirazı olmamıştır. Annesi (Fato Paşa) vefat ettiği zaman yaklaşık 60 yaşındadır. Vefat ettiği 1944 yılına kadar Fato Paşa, hem ailesinin hem de kabilesinin tartışmasız lideridir. Ayrıca Fato Paşa, mücadelesi ve duruşuyla eşinden devraldığı sosyal statüyü, daha üst bir yere taşımıştır.

Toplum önderliği yapmış olan bir kadının sosyal hayatta kazandığı bu statüyü bir erkek üzerinden açıklamak doğru değildir. Çünkü Fatma Hanım'ın kazandığı sosyal statü, eşininkinden daha bir üst bir statüdür. Bölgesel ve merkezi yapı içindeki siyasi/toplumsal çıkmazları çok iyi şekilde kullanmış, inandığı amaç uğruna toprağını, çocuklarını ve diğer değerlerini terk etmiş, bin bir zorluğa katlanmış olan birisinin hak ettiği bu sosyal konumu, erkek ile ilişkili anlatmak, elbette doğru bir yargı olamaz.

Fatma Hanım'ın Osman Paşa'ya karşı geliştirdiği muhalif hareket, hiçbir zaman sisteme karşı dönüştürülen bir siyasi hareket olmamıştır. Her ne kadar yanında bulunan kabile dışındaki çalışan ya da barınan kişiler, işledikleri herhangi bir suçtan dolayı hüküm giymiş kişiler olsa da bu şahıslar, daha çok adli suçlardan hüküm giymiş kişiler olması, olayın siyasi bir hareket kazanmasını engellemiştir. Ayrıca Cumhuriyetin ilk yıllarında (1925 - 1930) iki oğlunu (Mahmut, Ramazan) bir kan davasında kaybetmesi, Fato Paşa'nın siyasi ihtiraslarının önüne bir set çekmiştir.

Modern çağda ancak geleneksel anlayışın etkisiyle gelişen Fato Paşa örneği, Kürt kadının toplumsal yaşamdaki yeri ve konumuna önemli bir örnek teşkil etmektedir. Toplumsal bir kitleyi aynı amaç için bir araya getirmeyi başaran Fato Paşa, dönemin sosyo-politik dengelerini gözetenek Kâhta'da idari mekanizmanın hukuk dışı uygulamalarını, cesur bir şekilde dile getirmiştir.

Gerek kendi ailesi ve kabilesi içinde olsun gerekse de Tokaris Nahiyesi ve Kahta Kazası çevresinde olsun kadının, sosyal bir konuda karşıt cinsi olan erkeğin önüne geçmesi, şüphesiz önemli bir sosyal ve tarihsel olaydır. Kadınlılığını hiçbir yerde bir acizyet konusu yapmadan bu misyonu yerine getirmesi ayrı bir dikkat çekici husustur. Bölge halkının Fato Paşa'ya olan güveni ve desteği, Kürtlerin kadına olan bakışına önemli bir örnektir.

Fato Paşa örneğinde dikkatimizi çeken başka bir husus, lakabındaki ayrıntıdır. "Fato", Fatma'nın kısaltılışıdır. Bu tip kısaltmalar Kürtler'de sık sık görülür. İsmi ilk hecesinin ve tamamının arkasına, erkekler için "o" kadınlar için "êy" veya "ê" ekleri getirilir. Hemo, Reşo, Mihemedo, İmêy, Fatê, Golêy gibi. Fato Paşa örneğinde ise erkek eki olan "o", bir kadın isminin arkasına getirilmiştir. Bu çarpık durumun sebebi, yörede varolan erkek egemen anlayışıdır. Fato Paşa'nın kişisel başarıları, erkekleştirilmeye çalışılmıştır. Çünkü politik ihtiraslar ve toplum önderliği gibi konular, erkeklerle özdeşleştirilmiştir.

Fato Paşa örneği, kendi alanında elbette nadir bir örnektir. Zaten bu çalışmaya konu olmasının sebebi de nadir bir örnek olmasındandır. Bu örnek üzerinden hareketle Kürt toplumunda kadın – erkek eşit statü sahipliliğine sahip olduğu çıkarımını yapmak yersizdir. Gerçek olan ise Kürt toplumunun, kadının toplumsal hayatta statü kazanmasına karsı negatif aklın olmadığıdır.

KAYNAKÇA

Fon Adına Göre Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri

Dahiliye Mektubî Kalemî (DH.MKT.)

- B.O.A., DH.MKT., Dosya No: 1288, Gömlek No: 16.
B.O.A., DH.MKT., Dosya No: 1470, Gömlek No: 37.
B.O.A., DH.MKT., Dosya No: 1957, Gömlek No: 31.
B.O.A., DH.MKT., Dosya No: 2169, Gömlek No: 164.
B.O.A., DH.MKT., Dosya No: 2675, Gömlek No: 57.
B.O.A., DH.MKT., Dosya No: 2702, Gömlek No: 60.
B.O.A., DH.MKT., Dosya No: 2782, Gömlek No: 74.
B.O.A., DH.MKT., Dosya No: 2805, Gömlek No: 39.
B.O.A., DH.MKT., Dosya No: 2831, Gömlek No: 11.
B.O.A., DH.MKT., Dosya No: 2838, Gömlek No: 3.
B.O.A., DH.MKT., Dosya No: 2854, Gömlek No: 83.
B.O.A., DH.MKT., Dosya No: 3380, Gömlek No: 253473.
B.O.A., DH.MKT., Dosya No: 452, Gömlek No: 44.
B.O.A., DH.MKT., Dosya No: 620, Gömlek No: 4.

Yıldız Mütenevvi Maruzat (Y.MTV.)

- B.O.A., Y.MTV., Dosya No: 193, Gömlek No: 59.
B.O.A., Y. MTV., Dosya No: 51, Gömlek No: 79.

Bâb-ı Âlî Evrâk Odası (BEO)

- B.O.A., B.E.O., Dosya No: 2756, Gömlek No: 2206662.

B.O.A., B.E.O., Dosya No: 4094, Gmlek No: 307025.

B.O.A., B.E.O., Dosya No: 2253, Gmlek No: 168940.

B.O.A., B.E.O., Dosya No: 3441, Gmlek No: 258075.

B.O.A., B.E.O. Dosya No: 2356, Gmlek No: 176690.

Dahiliye Emniyet-i Umumiye Asayiş Kalemi Evrakı (DH.EUM.AYŞ.)

B.O.A., DH.EUM.AYŞ., Dosya No: 38, Gmlek No: 10.

Şura-yı Devlet Evrakı (ŞD.)

B.O.A., ŞD., Dosya No: 2775, Gmlek No: 46.

İrade Dosya Usulü (İ.DUİT)

B.O.A., İ.DUİT., Dosya No: 68, Gmlek No: 80.

**Dahiliye Nezareti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu
(DH.TMIK.M.)**

B.O.A., DH. TMIK.M., Dosya No: 146, Gmlek No: 12.

B.O.A., DH.TMIK.M., Dosya No: 124, Gmlek No:14.

İrade Dahiliye (İ.DH.)

B.O.A., İ. DH., Dosya No: 6 ,Gmlek No: 75.

B.O.A., İ.DH., Dosya No: 1246, Gmlek No: 97624.

B.O.A., İ.DH., Dosya No: 1275, Gmlek No: 100267.

B.O.A., İ.DH., Dosya No: 1276, Gmlek No: 100404.

B.O.A.,İ.DH., Dosya No: 45, Gmlek No: 2223.

Dahiliye Nezareti İdare Evrakı(DH.İD.)

B.O.A., DH.İD., Dosya No: 156, Gömlek No: 3.

**Dahiliye Nezareti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu
(DH.TMIK.M.)**

B.O.A., DH.TMIK.M., Dosya No: 146, Gömlek No: 12.

B.O.A., DH.TMIK.M., Dosya No:124, Gömlek No: 14.

B.O.A., DH.TMIK.S., Dosya No: 33, Gömlek No: 31.

B.O.A., DH.TMIK.S., Dosya No: 33, Gömlek No: 50.

Salnâmeler

Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Def'a 1, Sene 1263, Dar'ul Matbaat-ı Amire.

1310 Sene-i Hicriyesine Mahsus, Salnâme-i Vilayet-i Ma'mûret'ül-aziz, Def'a 9, Vilâyet Matbaası

1312 Sene-i Hicriyesine Mahsus Ma'muet'ül-aziz Vilâyeti Salnâmesi, Def'a 8, Vilâyet Matbaası.

1325 Sene-i Hicriyesine Mahsus, Salnâme-i Vilayet-i Ma'mûret'ül-aziz, Def'a 9, Vilâyet Matbaası.

Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Def'a 65, Sene-i Maliye 1326, Dar'ul Matbaat-ı Amire.

1327 Sene-i Maliyesine Mahsus,Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Def'a 66, Vilâyet Matbaası.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi

Türkiye Büyük Millet Meclisi, Zabıt Ceridesi, Dönem 10, C. 1.

Kitaplar

Altınay, Ayşe Gül; *Milliyetçilik, Toplumsal Cinsiyet ve Feminizm*, Vatan Millet Kadınlar, Der. Ayşe Gül Altınay, İletişim Yayınları, İstanbul 2009.

- Altınay, Ayşe Gül; *Ordu-Millet-Kadınlar: Dünyanın ilk Kadın Savaş Pilotu Sabiha Gökçen*, Der.: Ayşe Gül Altınay, Vatan Millet Kadınlar, İletişim Yayınları, İstanbul 2009.
- Anter, Musa; *Ülke ve Gündem Yazıları*, Aram Yayınları, Diyarbakır 2011.
- Arat, Yeşim; *Türkiye’de Modernleşme Projesi ve Kadınlar*, Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik, Der. S. Bozdoğan, R. Kasaba, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998.
- Aydın, M. Âkif; *İslâm – Osmanlı Aile Hukuku*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınlar, İstanbul 1985.
- Barth, Frederik; *Kürdistan’da Toplumsal Örgütlenmenin İlkeleri*, Avesta Yayınları, İstanbul 2001.
- Baykara, Tuncer; *Türk Kültür Tarihine Bakışlar*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2001.
- Berkes, Niyazi; *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2012.
- Bozkurt, İbrahim; *Aşiretler Tarihi*, Kitap Matbaası, İstanbul (tarihsiz).
- Bruinessen, Martin Van; *Adile Hanım’dan Leyla Zana’ya: Kürt Tarihinde Siyasal Liderler Olarak Kadınlar*, Ed.:Shahzad Mojab, Devletsiz Ulusun Kadınları, Çeviren: Fahriye Adsay, Sema Kılıç ve Ekin Uşaklı, Avesta Yayınları, İstanbul 2005.
- Çakır, Serpil; *Osmanlı Kadın Hareketi*, Metis Yayınları, İstanbul 2011.
- Demirdirek, Aynur; *Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının Bir Hikayesi*, Ayizi Yayınları, Ankara 2011.
- Durant, Will; *İslâm Medeniyeti*, Çev.: Orhan Bahaeddin, Tercüman Yayınları, (tarihsiz)
- Faroqhi, Suraiya; *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2002.
- Gökalp, Ziya; *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler*, Toker Yayınları, İstanbul 2007.
- Gözübüyük, A. Şeref, Kili Suna; *Türk Anayasa Metinleri 1839 – 1980*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1982.

- Güzel, Şehmus; *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Toplumsal Değişim ve Kadın*, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, C 3, İstanbul 1985.
- Halaçoğlu, Yusuf; *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2007.
- Işık, Adnan; *Malatya 1830 – 1919*, Kurtiş Matbaacılık, İstanbul 1988.
- İnalıcık, Halil; “II. Meşrutiyet: Anayasa Rejimi Geliyor, Cumhuriyet Yolu Açılıyor” *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, S. 45, İstanbul 2008.
- Kafesoğlu, İbrahim; *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1998.
- Kansu, Aykut; *1908 Devrimi*, Çev.: Ayda Erbal, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 1995.
- Karal, Enver Ziya; *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C. 5, Ankara (tarihsiz).
- Kazım, Safinaz; *Kadının Özgürlüğü*, Çev. Mustafa İslamoğlu, Denge Yayınları, İstanbul, 2004.
- Lewis, Bernard; *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. Metin Kıratlı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2007.
- Loomba, Ania; *Kolonyalizm Postkolonyalizm*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2000.
- Minorsky V., Bois, Th., Kenzie, D. N. Mac; *Kürtler ve Kürdistan*, Çev. Kamuran Fıratlı, Doz Yayınları, İstanbul 2004.
- Nikitin, Bazil; *Kürtler, Sosyolojik ve Tarihi inceleme*, Çev. Hüseyin Demirhan, Cemal Süreyya, C. 1 – 2, Deng Yayınları, İstanbul 2002.
- Ortaylı, İlber; *Osmanlı Barışı*, Timaş Yayınları, İstanbul 2007.
- Osman Sebrî, *Hatıralarım*, Çev. Abdullah Koçal, Lis Basın Yayın, Ankara 2012.
- Özcoşar, İbrahim; *Merkezileşme Sürecinde Bir Taşra Kenti Mardin (1800 – 1900)*, Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınlar, Mardin 2009.
- Palmer, Alan; *Osmanlı İmparatorluğu Son Üç Yüz Yıl Bir Çöküşün Yeni Tarihi*, Çev. Belkıs Çorakçı Dişbudak, İstanbul 1995.

- Ramazanoğlu, Yıldız; *Cumhuriyet'in Dindar Kadınları*, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, İletişim Yayınları, C. 6, İstanbul 2005.
- Sancak, Mehmet; *Geçmişten Günümüze Kürt Kadını*, Özge Yayınları, Ankara 2002.
- Savaş, Rıza; *Asr-ı Saadet'te Kadın ve Aile Hayatı*, Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslâm, Edt. Vecdi Akyüz, Ensar Neşriyat, İstanbul 2007.
- Sirman, Nükhet; *Kadınların Milliyeti, Milliyetçilik: Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce C.4*, Der.Tanıl Bora, İletişim Yayınları, İstanbul 2002.
- Somel, Selçuk Akşin; *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839 – 1908)*, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2010.
- Şefika Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını 1839-1923*, T. C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı, İstanbul 1997.
- Tunçay, Mete, Koçak, Cemil, Özdemir, Hikmet; *Türkiye Tarihi*, Cem Yayınevi, C. 4, İstanbul 1997.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı; *Büyük Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C. 1, Ankara (tarihsiz).
- Üçok, Bahriye; *İslâm Tarihi Emevîler - Abbasîler*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1967.
- Yalçın-Heckmann, Lale; *Kürtlerde Aşiret ve Akrabalık İlişkileri*, Çev. Gülhan Erkaya, İletişim Yayınları, İstanbul 2006.
- Yavuz, Yunus Vehbi; *Kur'an'da Kadın Hak ve Özgürlüğü*, Bayrak Yayınları, İstanbul 1999.
- Zihnioğlu, Yaprak; *Kadınsız İnkılap*, Metis Yayınları, İstanbul 2003.

Makaleler

- Akyüz, Yahya; "Türkiye'de Öğretmen Yetiştirme'nin 160. Yılında Darülmüallimîn'in İlk Yıllarına Toplu ve Yeni Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 20, Ankara 2006, s. 17 – 58.
- Armaner, Neda; "Hadislere Göre Kadının Sosyal Durumuna Umumi Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 9, S. 1, Ankara 1961, s.131 - 139.

- Avcı, Yasemin; “Osmanlı Devleti’nde Tanzimat Döneminde “Otoriter Modernleşme” ve Kadının Özgürleşmesi Meselesi” *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 21, Ankara 2007, s. 1 - 17.
- Bilgin, Beyza; “İslam’da ve Türkiye’de Kadınlar”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C: 36 S:1, Ankara 1997, s. 29 – 43.
- Canda, Şerefettin; “Türkiye’de Nöropatoloji Gelişimi, Dünden Bugüne”, *Türkiye Ekopatoloji Dergisi*, 2005, s. 93 – 158.
- Çubukçu, İbrahim Ağâh; “İslam’da Kadın Hakları”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 21 S. 1, Ankara 1997, s. 37 – 43.
- Dâver, Bülent; “Kadının Siyasal Hakları”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 23, S. 4, Ankara 1968, s. 121 – 130.
- Davutoğlu, Ahmet; “Medeniyetlerin Ben-İdraki”, *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, S. 1, İstanbul 1997, s. 1 - 53.
- Dingeç, Emine; “Osmanlı Toplumunda Kadınların Üretime Katılmaları”, *History Studies Dergisi*, Vol. 2/1, 2010, s. 9 - 30.
- Düzbakar, Ömer; “Osmanlı Toplumunda Çok Eşlilik: 1670-1698 Yılları Arasında Bursa Örneği”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S.23, Ankara 2008, s. 85-100.
- Gerber, Haim; “Bir Osmanlı Şehri Olan Bursa’da Kadının Sosyo-Ekonomik Statüsü (1600-1700)”, Çev. Hayri Erten, *Selçuk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, S. 8, Konya 1998, s. 327-343.
- Güven, İsmail; “Ahmed Rıza’nın Kadın Eğitimine İlişkin Görüşleri”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, C. 31, S. 1, Ankara 1998, s.149 – 161.
- İnalçık, Halil; “II. Meşrutiyet: Anayasa Rejimi Geliyor, Cumhuriyet Yolu Açılıyor” *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, S. 45, İstanbul 2008. s. 11 -16.
- Keskin, Tülay; “Demet Dergisi’nde Kadın ve İlerleme Anlayışı”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 24, S. 37, Ankara 2005, s. 289 - 312.

Konan, Belkıs; “Türk Kadının Siyasi Haklar Kazanma Süreci”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 60, S. 1, Ankara 2011, s. 157 – 174.

Seyitdanlıoğlu, Mehmet; “Yerel Yönetim Metinleri IV: 1871 Vilayet Nizamnâmesi ve Getirdikleri”, *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, C.5, S. 5, Eylül 1996, s. 89 – 103.

Ansiklopedi Maddeleri

Deny, Jean; İslâm Ansiklopedisi “Paşa” Maddesi, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, C. 9, Eskişehir 1997, s. 526 – 529.

Deny, Jean; İslâm Ansiklopedisi “Valide Sultan” Maddesi, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, C. 13, Eskişehir 1997, s. 178 – 187.

Mordtmann, Johannes Heinrich; “Kâhta” İslam Ansiklopedisi, MEB Yayınları, C. 6, İstanbul 1977, s. 89 – 91.

Seligsohn, Max; “A’işe”, İslam Ansiklopedisi, MEB Yayınları, Eskişehir 1997, s. 229 – 230.

Sözlükler

Devellioğlu, Ferit; *Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Yayınları, Ankara 2007.

Hançerlioğlu, Orhan; *Felsefe Ansiklopedisi*, Remzi Kitapevi, C. 1, İstanbul 1976.

Pakalın, Mehmet Zeki; *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Yayınları, C. 1, İstanbul 1983.

Sempozyum Bildirileri

Young, Robert J. C.; Edward Said’in Postkolonyal Kararsızlığı, Uluslararası *Oryantaliz Sempozyumu 9 – 10 Aralık 2006*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültürel ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı Kültür Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 2007, s. 55 –56.

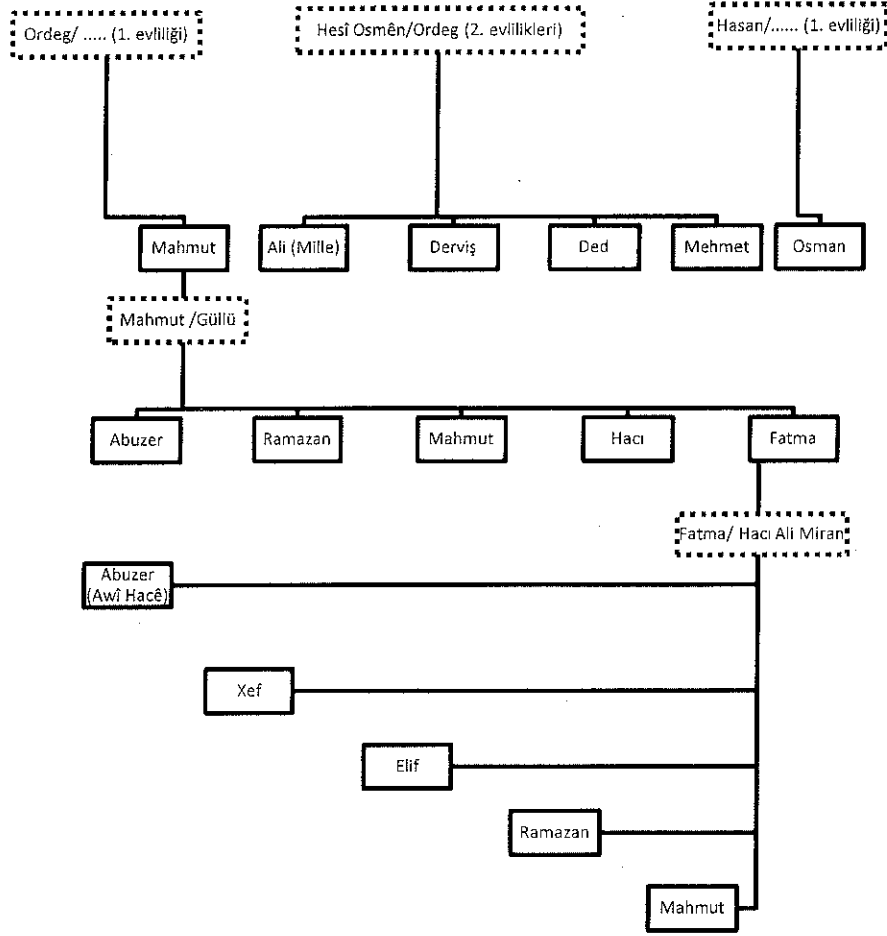
Zaharijević, Adriana; *Sorumlu Yurttaşlar Olarak Kadınlar*, Türkiye’de Kürtler Barış Süreci İçin Temel Gereksinimler Konferansı, Ed. Cem Bico, İstanbul 2009. s. 121 -125.

EKLER

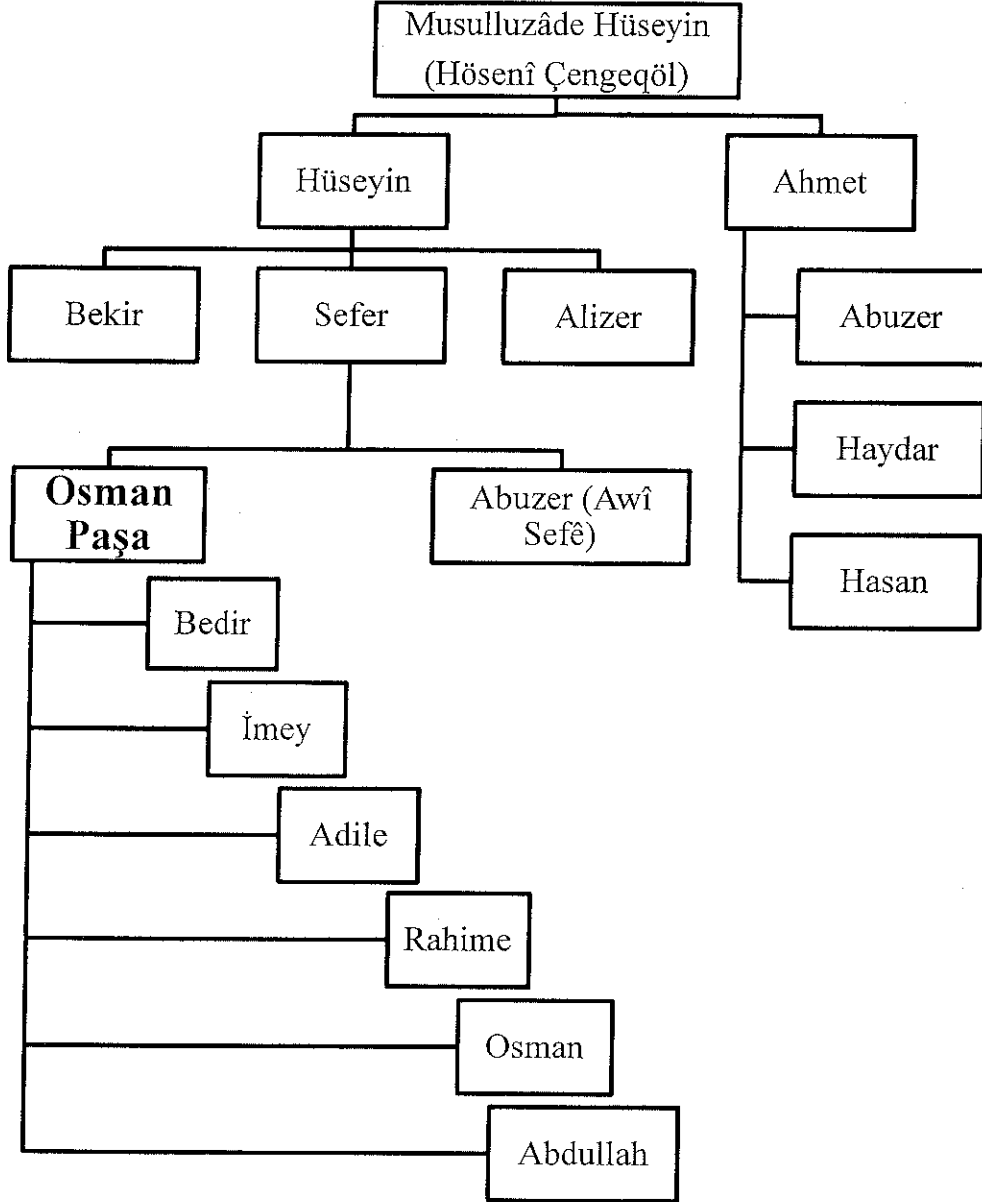
Şekil 1.1: Kâhta'nın 19. Yüzyıldaki İdari Yapısı

	Eyalet/Vilayet	Liva/Sancak	Kaza	Nahiye/Köy
1800 - 1847	Ayıntap Eyaleti	Malatya Livası	Kâhta	
1847 - 1850	Ayıntap Eyaleti	Harput Livası	Besni	Kâhta Nahiyesi
1850 - 1864/5	Harput Eyaleti	Besni Livası	Kâhta	
1866 - 1867	Harput Eyaleti	Besni Livası	Bilinmiyor	Kâhta ?
1867 -1868	Harput Eyaleti	Hısn-ı Mansur Livası	Bilinmiyor	Kâhta ?
1869 - 1871	Diyarbakir Vilayeti	Merkez (Diyarbakir)	Kâhta	
1871- 1885	Diyarbakir Vilayeti	Malatya Sancağı	Kâhta	

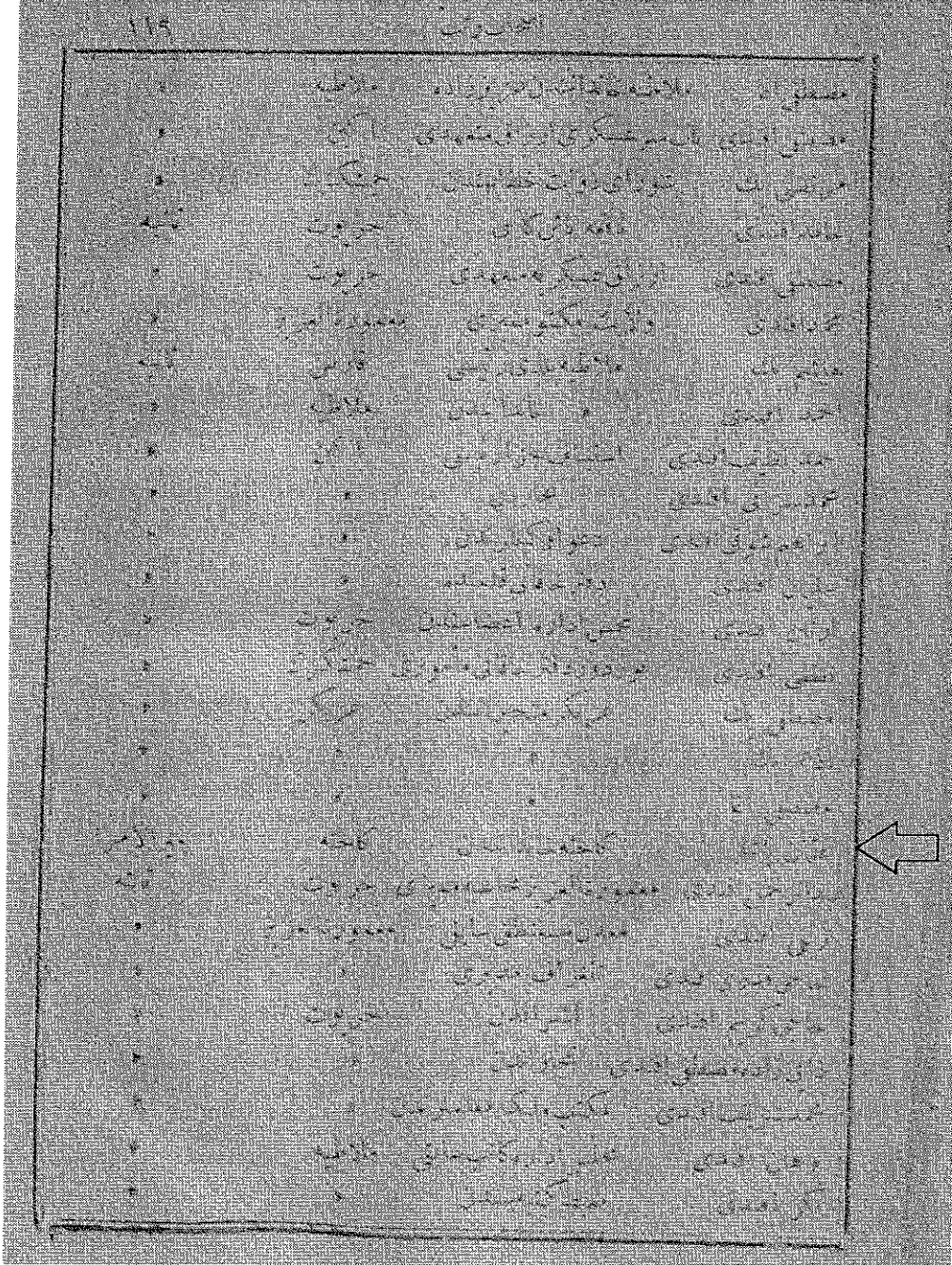
Şekil 2.1: Fato Paşa'nın Soy Ağacı

Şekil 2.2: Seferağazâde Osman Paşa'nın Soy Ağacı

Ek 1: 1325 Seneyi Hicriyesine Mahsus Salnâme-i Vilayet-i Ma'murat'ül-aziz

Seferağazâde Osman Paşa'ya, yaptığı hizmetlerden dolayı kendisine "Mir'ül-ümerâ" rütbesi tevcih edilmiştir.

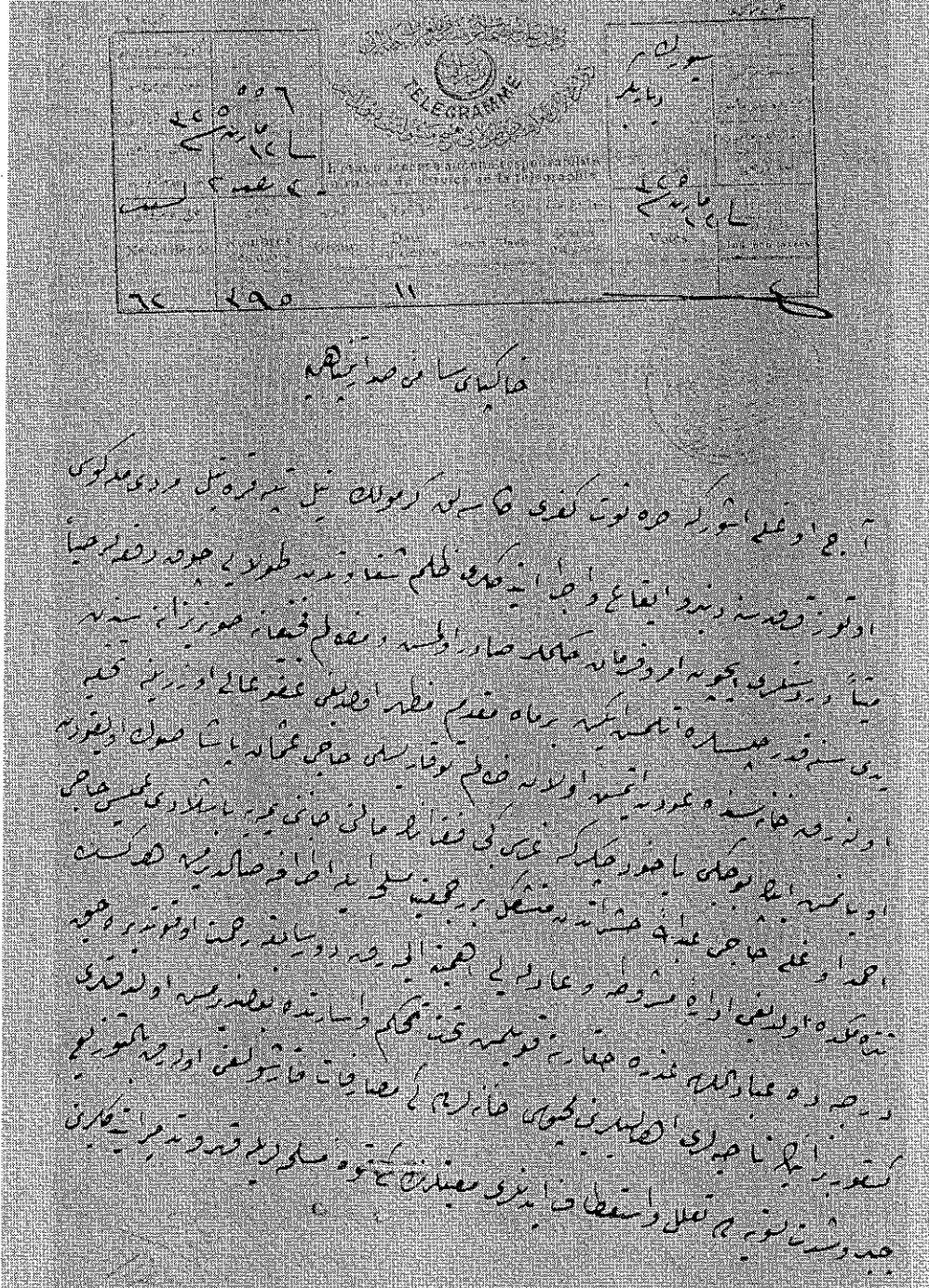
Ek 2: 1288 (h.) (m. 1871) Diyarbekir Vilayet Salnâmesi

۱۸۷۱

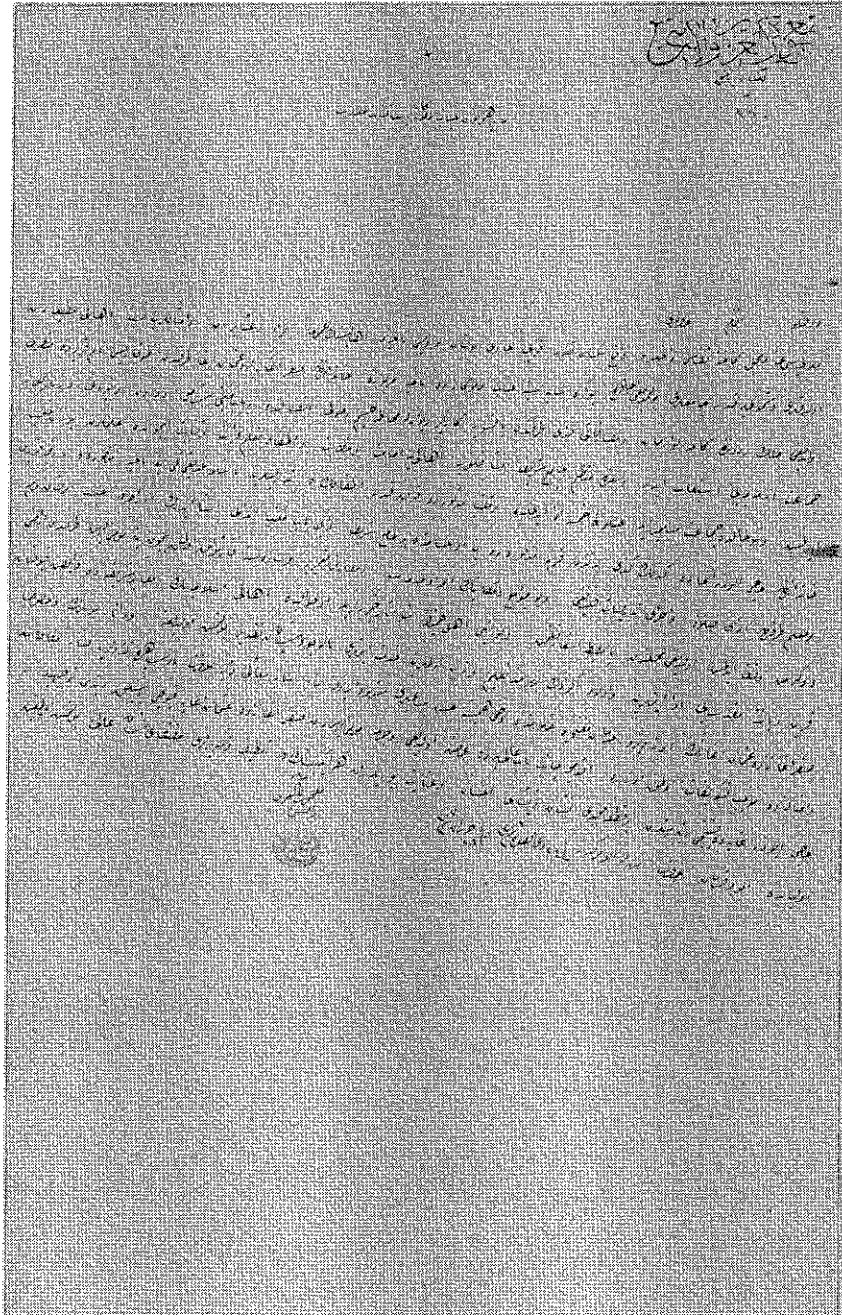
مقاطعة نخجوان بقية

مقاطعة	قضاء	القرى	تعداد	ساعات	ساعات	ساعات
زويرده				۱۶	۱۶	۶۲
هودى				۵	۳۰	۵۱
بولام				۱۸	۱۲	۵۹
كاخته					۱۸	۳۶
بالذات						
كفوزى				۱۰	۲۸	۳
مراديه				۶	۲۸	۲۸
حارثيه				۸	۲۶	۲۸
زراوكان				۶	۳۴	۳۶
بوقارخان			۲	۴	۱۰	۴۰
اشانكاز			۱	۱۳	۱۴	۴
عيلكالى			۶	۲	۲۰	۳
ارزكخانه			۶	۶	۲۴	۴۶
شيدو				۱۲	۱۲	۳۰
نيسان			۲	۶	۱۸	۲۶
ديرجانلى			۷	۱۲	۱۹	۳۰
كوك				۸	۳۰	۲۰
چيم			۲	۸	۲۲	۳۰
بيبول			۸	۱۸	۲۲	۳۰
دره انلى			۶	۱۲	۱۴	۲۱
مردىسى			۹	۸	۲۴	۳۱
		سورد				۳۱
	شېروز				۵	۴۱

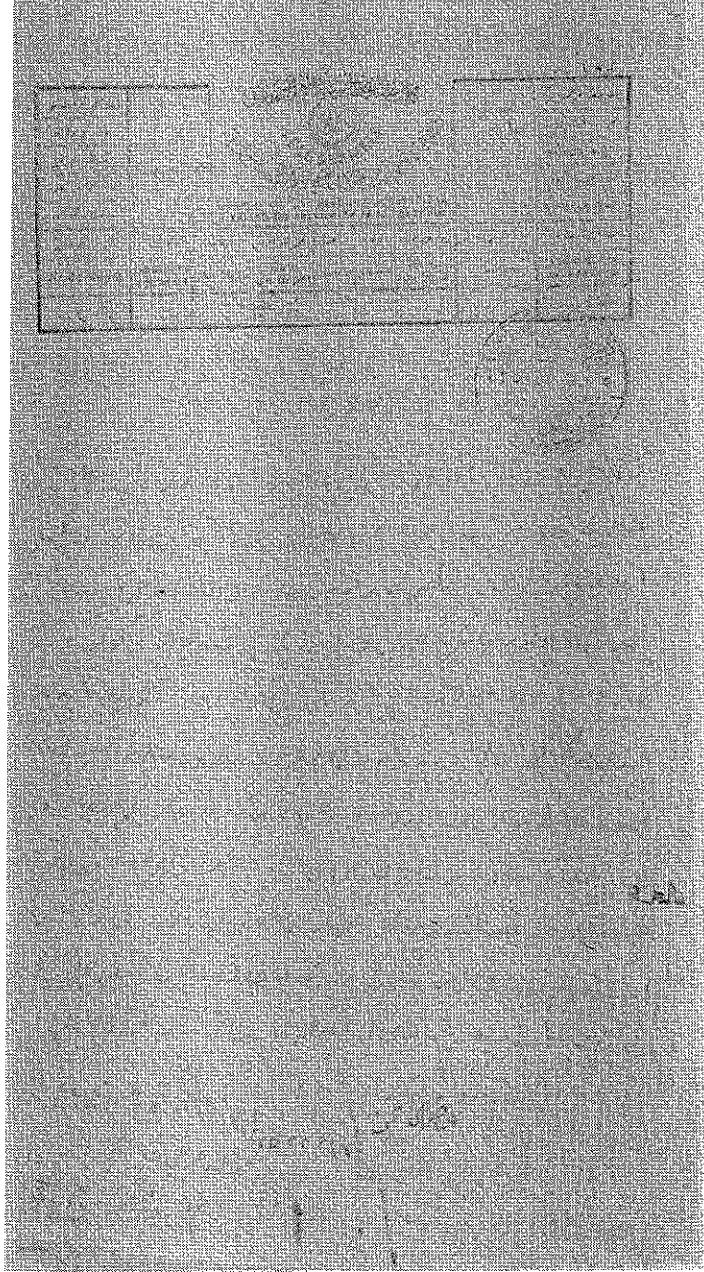
Ek 3: Fato Paşa'nın 12 Mart 1325 Tarihli Telgrafının İlk Sayfası

Ek 5: Seferağazâde Osman Paşa'nın Kapucubaşılık Rütbesi İle Taltif Edildiği Yazı

Ek 6: Fato Paşa'nın 5 Nisan 1325 Tarihli Dilekçesi

Ek 7: Seferağazâde Osman Paşa (1843 – 1916)

Ek 8: Seferağazâde Osman Paşa'nın Tokaris Köyü'nde Yaptırması Olduğu Cami

ÖZGEÇMİŞ

1977 Adıyaman'ın Kâhta İlçesi'nde doğdu. İlk ve orta öğrenimini Kâhta'da tamamladı. 1999'da Gaziantep Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nü bitirdi. Şuan Besni Anadolu Öğretmen Lisesi'nde Tarih Öğretmeni olarak görev yapmaktadır.